

HATÁRTALAN

Régészet

ára: 990 Ft
előfizetve: 750 Ft

ARCHEOLÓGIAI

MAGAZIN

V. évfolyam 1. szám - 2020

www.hatartalanregeszet.hu

Az ősi Selyemút

- ◆ Vallások és kultúrák a Selyemúton
- ◆ Héraklész a Selyemúton
- ◆ A vaskengyel elterjedése
- ◆ A „kék-fehér Selyemút”

Békés
vandálok

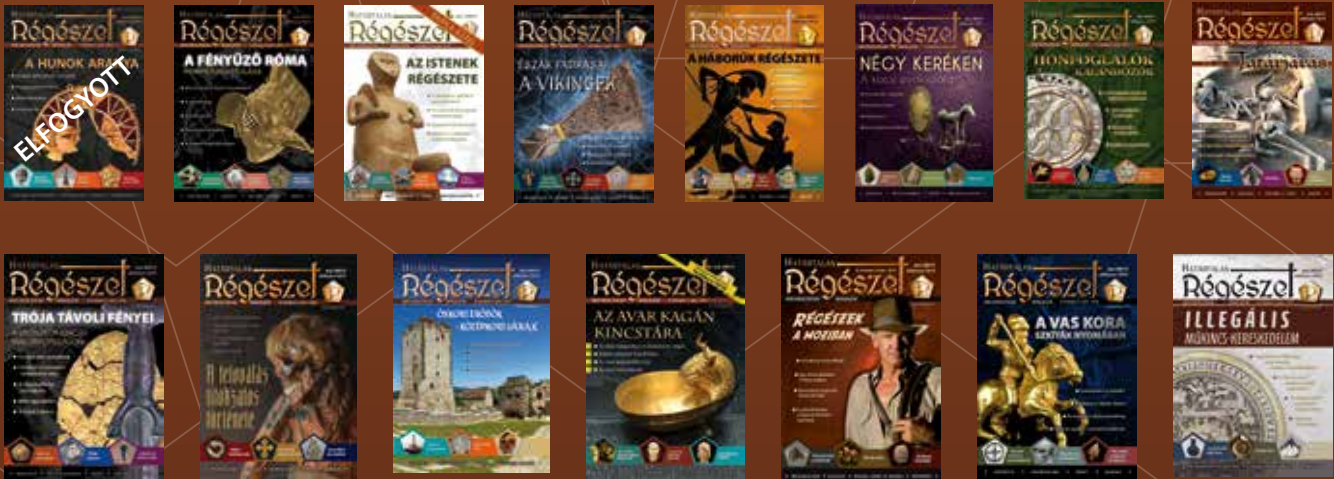
A limes-út

Bronzkori
kincsek
nyomában

◆ ARCHEOKALAND ◆ HELLÓ, TUDOMÁNY! ◆ INDIANA JONES ÉS BARÁTAI ◆ KÉPREGÉNY ◆

RENDELJE MEG EDDIG MEGJELENT LAPSZÁMAINKAT:

FIZESSEN ELŐ A KÖVETKEZŐ LAPSZÁMOKRA!

Rejtélyes földhalmok

A világhírű egyiptomi piramisok többségét a Kr. e. 3. évezredben emelték, többnyire kőből és téglából. Hasonló, gúla alakú építmények szerte a világon ismertek Dél-Amerikától Ázsiáig, de valamikor a Kr. e. 3. évezred folyamán valahol Kelet-Európában, talán először a Volga és Prut folyók közötti területen is elkezdtek sorra kiemelkedni a piramisok földből épített távoli (inkább kúp, mint gúla alakú) rokonai. Ezeket a sírépítményeket valamelyik török nyelvből az oroszba, majd a magyar nyelvbe is átkerült kurgán névvel illetjük. A 2. évezred folyamán a hatalmas kurgánokat emelő népcsoportok egy része a Kárpát-medencébe is bevándorolt, így hamarosan az Alföldön is magas földhalmok kezdtek el sorban megjelenni e vándorlás bizonyítékaként. A magyar népnyelv kunhalmoknak nevezi ezeket a tájban mind a mai napig gyakorta iránymutatóként, igazodási pontként is használt büszke dombokat. Sok ezer éve vannak tehát itt, a mai Magyarország területén, pedig manapság ide-oda autózva sokaknak fel sem tűnnek a tájban ezek az ősi, emberkéz által alkotott építmények. A bronzkor folyamán még a számuk is tovább bővült, de a későbbi korok emberei is szívesen temetkeztek ezen őskori mementók oldalába, legyenek azok avarok vagy éppen a honfoglalás kori magyarok. Nyári számunk éppen ezért a távoli piramisok hazai rokonairól, a rejtélyes kurgánokról szól majd.

Előfizetve a magazin 990 Ft helyett **csak 750 Ft**-ba kerül, ami évente mindössze 3.000 Ft!
Az éves előfizetés négy lapszámra vonatkozik, a befizetés banki átutalással lehetséges.

Megrendeléskor, kérjük, tüntesse fel a nevét és a címét a közlemény rovatban vagy küldje el a lenti e-mail címre! (Cím hiányában nem áll módunkban elküldeni az újságot.)

Számlatulajdonos neve: Móra Ferenc Múzeum
Számlaszám: 12067008-01374152- 00100004

A közlemény rovatban, kérjük, tüntesse fel: Határtalan Régészet, valamint nevét és címét.

Címünk: 6720 Szeged, Roosevelt tér 1–3.
E-mail: hatartalanreg@gmail.com
Telefonszám: +36-62-549-040

Határtalan Régészet

Régészeti ismeretterjesztő magazin

Megjelenik: negyedévente
Ára: 990 Ft
Előfizetve: 750 Ft

Főszerkesztő, szerkesztőségvezető
Felföldi Szabolcs

Szerkesztőségi referens, szakmai koordinátor
Bácsmegi Gábor

Szerkesztő
Szilágyi Kata

Képszerkesztő
Keresztes Noémi Ninetta
Litauzski Zoltán

Olvasószerkesztő, korrektor
Széll Katalin

Grafika, nyomdai előkészítés
Magyar Milán (Móra Ferenc Múzeum)
Donka Gergely (Móra Ferenc Múzeum)

Szerkesztőség
Cím: 6720 Szeged, Roosevelt tér 1–3.
Telefon: +36-62-549-040
Fax: +36-62-549-049

E-mail: info@mfm.u-szeged.hu

A magazin hivatalos weboldala
www.hatartalanregeszett.hu

A magazin Facebook-oldala
Határtalan Régészet

Kiadja
Móra Ferenc Múzeum, 6720 Szeged, Roosevelt tér 1–3.

Felelős kiadó
Fogas Ottó igazgató

Nyomdai kivitelezés
Generál Nyomda Kft., 6728 Szeged, Kollégiumi út 11/h

Felelős vezető
Humya Ágnes

Terjesztés
LAPKER Zrt. országos hálózatán keresztül,
Relay, Inmedio üzletekben, hipermarketekben és üzletláncokban,
kiemelt postahivatalokban

Terjesztés gondozása
HÍRVILÁG Press Kft.
Telefon/fax: +36-1-411-0491
E-mail: hirvilag.press@hirvilagpress.com

Előfizetésben terjeszti
Magyar Posta Zrt. Hírlap Igazgatóság,
Postacím: 1900 Budapest

Előfizethető az ország bármely postáján,
a hírlapot kézbesítőknel, valamint megrendelhető:

e-mailben a hirlapelofizetes@posta.hu címen
és telefonon a +36-80-444-444-es számon.

továbbá a szerkesztőségben:

e-mailben a hatartalanreg@gmail.com címen
és telefonon a +36-20-310-8707-es számon.

Észrevételeiket a +36-1-767-8262-es számon jelenthetik be.

Éves előfizetési díj: 3.000 Ft

Hirdetéssel kapcsolatos információ
+36-20-221-9299

Terjesztéssel és előfizetéssel kapcsolatos információ
+36-20-310-8707

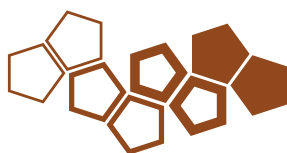
ISSN 2416-3074

Az ősi Selyemút

Lassan, komótosan haladó, selyem-
tekerccsekkel megpakolt tevekaraván
a perzselő nap sugaraiban vibráló sárga
homokbuckák gerincén. Talán ez a leg-
első kép, ami mindenkinek felvillan,
ha az ősi Selyemútról van szó. Eurázsia
legjelentősebb és legrégebb kereske-
delmi útvonala azonban nem csupán
a luxustermékek, így a selyem, a por-
celán vagy a különleges fűszerek sok ezer kilométeres kereskedelmi
útvonalát jelentette, de egy olyan komplex hálózatot is, melyen vallási
eszmék, információk, találmányok és technikai újítások is széleseben
terjedhettek. Egy olyan bonyolult struktúra volt ez, mely a Kr. e. 3–2.
századtól egészen a 16–17. századig biztosította a Kelet és a Nyugat
közötti összekötést, egy olyan világban, ahol csupán a kereskedők,
diplomata, térítő szerzetesek teremthették meg a kapcsolatot a két
távoli térség között. A két kontinensen és sok országon keresztülha-
ladó Selyemút egykori csodáit csak most kezdjük igazán felfedezni és
megérteni, köszönhetően a mintegy száz éve megindult és manapság
egyre intenzívebbé váló régészeti kutatásoknak. 2020-as első számunk
nemcsak a velencei kalmár, Marco Polo nyomába ered, de csodálatos
képek, remek írások segítségével össze is foglalja mindazt, amit az ősi
Selyemút világáról 2020-ban tudni lehet. Így a Selyemút kutatásával
foglalkozó hazai tudósokat elsőként összefogó „Selyemút Kutatócso-
port” kutatói segítségével betekinthetünk egy villanásnyira a Selyemút
vallásainak és kultúráinak kölcsönhatásaiba, Hermész alakjának válto-
zásaiba a Selyemút mentén, a vaskengyel elterjedésének történetébe,
a Római Birodalom érméinek kalandos történetébe, vagy akár egy ötö-
rök rovásírásos jóskönyv titkaiba. Szó esik a magyarországi kínai por-
celánleletekről, de a közel-keleti világhírű romváros, Dura átadásának
történetéről is. A magyarországi régészeti leletanyag szerelmesei sem
maradnak azonban olvasnivaló nélkül, hiszen izgalmas cikket kínálunk
a hazai germán telepekről, dunántúli római utakról vagy épp bronzkori
kincsleletekről is. Megéri velünk tartani!

Felföldi Szabolcs
Főszerkesztő

◆ Címlapsztori	5
A Selyemút kutatása – FELFÖLDI SZABOLCS	5
Vallások és kultúrák kölcsönhatása a Selyemút mentén – MTA-ELTE-SZTE SELYEMÚT KUTATÓCSOPORT	10
Héraklész a Selyemúton – KÓSA GÁBOR	14
A vaskengyel elterjedése a Selyemút mentén – ZIMONYI ISTVÁN	18
„Selyemutak” az Arab-öbölben – PALUCH TIBOR	24
A nyugati keresztény kultúra és térítés kínai és mongóliai emlékei a 13–14. századból – KOVÁCS SZILVIA	28
A „kék-fehér Selyemút” – F. KOMORI TÜNDE	32
◆ Kontextus	36
Nem minden római, ami fénylik – Római pénzek Jáváról – HOPPÁL KRISZTINA	36
Egy ötörök rovásírásos jóskönyv Dunhuangból – A jóslás tárgyi emlékei a Selyemúton – DALLOS EDINA	40
Egy kereskedőnép a Selyemúton: a szogdok és a <i>Buhara története</i> – SÁRKÖZY MIKLÓS	44
A Mongol Birodalom postahálózata és VIP-kártyája: a paiza – VÉR MÁRTON GERGŐ	48
◆ Lelő-hely	52
Khitan városok az örök kék ég alatt – HARMATH ANDRÁS – SZILÁGYI ZSOLT – TOLNAI KATALIN	52
Iszfahán és a Selyemút világa – SÁRKÖZY MIKLÓS	58
◆ „Fegyvert, s vitézt”	62
Római katonák (láb)nyomában – A limes-út Magyarországon – SZABÓ MÁTÉ	62
◆ Kinczsásás halottal	68
Bronzkori kincsek nyomában – STRAUB PÉTER	68
◆ Archeokaland	72
Óceánok és vulkánok népe – Az ausztronéz vándorlás régészete – F. KOVÁCS PÉTER	72
Majdnem Pompeii – A durai ásatások megindulásának kezdete és körülményei az 1920-as években – SZABADVÁRY TAMÁS	76
◆ Helló, tudomány!	82
Békés vandálok – Germán települések Északkelet-Magyarországon – SOÓS ESZTER	82
Új régészeti eredmények a muhi csata kutatásában – B. SZABÓ JÁNOS – LASZLOVSZKY JÓZSEF – NAGY BALÁZS – UHRIN DOROTTYA	88
◆ Mizújs?	92
Rövid hírek a világból – BÁCSMEGI GÁBOR	92
◆ Indiana Jones és barátai	94
A téridő vándorai – FELFÖLDI SZABOLCS – FEKETE BRIGITTA	94
Játék	96
Recept – Kenyér balkáni módra – ZAY ORSOLYA	98

A SELYEMÚT KUTATÁSA

FELFÖLDI SZABOLCS

5

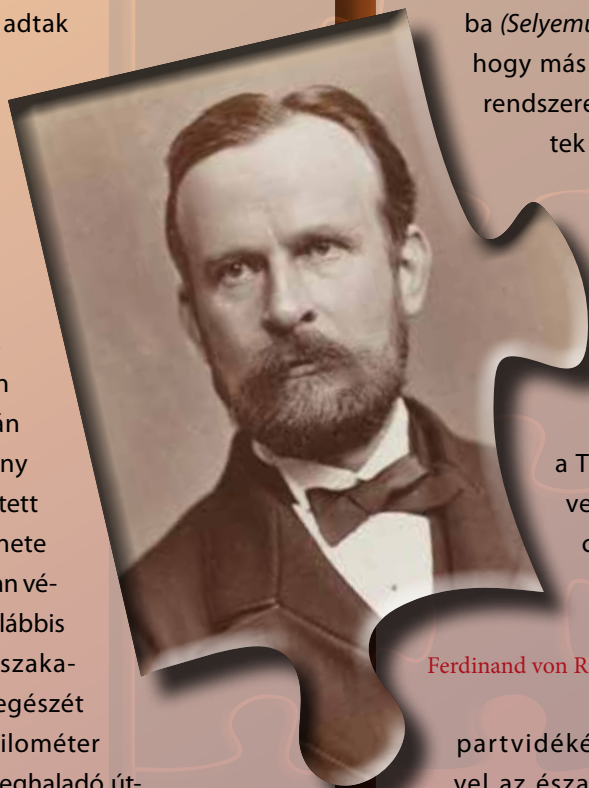
Talán mindenki ismeri az érzést, amikor egy sok ezer darabos puzzle-nak lát neki az ember. Először általában a kép szélét állítjuk össze, majd apránként befelé haladva bontakoznak ki a kép valódi, mélyebb részletei. Eurázsia legfontosabb ókori és középkori kereskedelmi rendszerének, a Selyemútnak modern tudományos megismerése nagyon hasonlóan zajlott és zajlik mind a mai napig, mint ahogyan egy óriási kirakót pattintgatunk össze, akár többször is egymás mellé próbálgatva össze nem illő részleteket, de az elmúlt 150 év szívos munkájának köszönhetően mára talán az óriási kép méreteit hozzávetőleg meg tudjuk becsülni, és sejtjük azt is, hogy a végeredmény várhatóan mennyire részletgazdag lesz a legvégén.

Ha a Selyemútról van szó, sokak fejében él az a kép, hogy egy mindenki által elfeledett, „homokba temetett” jelenségről van szó, amelyet csak a 19. század utolsó harmadában meginduló modern kutatások fedeztek fel. Ez részben igaz, részben azonban nem. Abban az értelemben nem igaz, hogy a Selyemút egykori létezése valójában sosem kopott ki teljesen a két végpontján elhelyezkedő civilizáció, a Mediterráneum (Európa), illetve a másik oldalon Kína lakóinak kollektív emlékezetéből, hagyományaiból. Noha valóban voltak olyan hosszú időszakok, amikor csupán minimális tudással bírtak e hálózat

valódi mibenlétéről, de az az információ, hogy volt egy olyan útvonal, amely a Keletet kapcsolta össze valamilyen formában a Nyugattal, valójában sosem tűnt el teljesen. Annak persze több oka is van, hogy a 20. századig miért is ennyire töredezett/

törredékes az emberiség közös tudása a Selyemútról. Talán az egyik legmeglepőbb ok, hogy hiába közlekedtek, kereskedtek, harcoltak, térítettek stb. generációk százai/ezrei a Selyemút mentén, egységes nevet soha nem adtak e hálózatnak. Nem is adhattak, hiszen döntő többségük nem rendelkezett az- zal a rálátással, amivel egészében szemlél- hette volna e rendszert. Történeti, régészeti és egyéb forrásaink alapján azt sejtjük, hogy csupán néhány (esetleg néhány tucat) olyan ember lehetett a Selyemút teljes története során, aki teljes hosszában vé- gigtazta azt, vagy legalábbis sok ezer kilométeres szak- szokat „teljesített” az egészét tekintve akár tízezer kilométer fölötti hosszúságot is meghaladó út- vonalhálózat egyik vagy másik ágán. Néhány kereskedőről (Marco Polo), kalandvagyó utazóról (Ibn Battúta), vallási célok miatt elindult szerzetesről (Xuanzang) vagy diplomáciai küldöttről (Pla- no Carpini, Wilhelm Rubruk) van szó csu- pán. Azon emberek tízezrei számára, akik az ókor és a középkor fo- lyamán megfordultak a Se- lyemúton, ez gyakran csupán két várost vagy két közelebbi területet/ királyságot összekapcso- ló útvonal volt, fogalmuk sem volt arról (vagy csak halvány sejtéseik lehettek róla), hogy a számukra lo- kális, helyi jelentőséggel bíró hálózat voltaképpen milyen távoli tájakat is kapcsol össze. Ezért egészen 1877-ig kellett várni, hogy a porosz geográfus, Ferdinand von Richthofen elsőként nevet adjon a jelenségnek.

Ő használta először akkor megjelent könyvében a *Seidenstrasse* kifejezést, amely később nemcsak tükörfordításban átkerült szinte valamennyi nyelv- be, így az angolba (*Silk Road*) vagy a magyar- ba (*Selyemút*), de frappánságát az is mutatja, hogy más ókori és középkori kereskedelmi rendszereket is ennek analógiájára nevez- tek el később *Borostyánkőútnak* vagy épp *Tömjénútnak*. Az analógiák- ból is jól látszik, hogy e keres- kedelmi rendszerek legfonto- sabbnak, legjellemzőbbnek tartott árucikke után nevez- ték el ezeket. Noha minden- ki számára egyértelmű, hogy a Tömjénúton Afrika szarváról, illet- ve az Arábiai-félsziget délnyugati csücskéről nem csupán tömjént (az ókor óta nagy becsben tartott illatszert) szállítottak, **Ferdinand von Richthofen** avagy a Borostyánkő- úton a Balti-tenger partvidékétől a mai Dunántúl érintésé- vel az észak-itáliai Aquileia városáig nem csupán borostyánkövet (e sárgás-barnás, jól megmunkálható féldrágakövet), hanem számtalan más terméket. Így a Selyemúton sem csak e cso- dálatos kelme cserélt gazdát, de fűszerek, fegyverek, üvegtárgyak vagy később (így a középkortól) már porcelán és millió más termék.

Az ú g y - nevezett japán selyemhernyó, a *mombyx mori* begubózása során közel 500 méter hosszú, egyenletes vastagságú fehé- res-szürkés selyemszállal tekeri körbe magát. Ha mielőtt a kifejlett lepke átrágná magát a szálakon, a gubót forró vízbe mártják, a selyemszál a ragacsos rögzítő anyagtól elválik és feltekerhetővé válik. A selyemszálat aztán pödörni, fonni, festeni lehet. Könnyű, mégis tartós anyagot lehet belőle készíteni, ami nyáron hűt, télen fűt, és az ókor és középkor higiéniai viszonyai között nem mellé- kesen nem megy bele sem a tetű, sem a bolha. Értékét jól jelzi, hogy voltak olyan időszakok és térségek, ahol egységnyi tömegű selye- mért egységnyi tömegű aranyat adtak.

A Selyemút komple- xitását azonban nem csupán a rajta szállít- ott termékek széles skálája, vagy a rendszer hossza és bonyolult há- lózata adja, hanem az is, hogy itt (egyébként csak- úgy, mint a többi nagy keres- kedelmi rendszer esetében) nem csupán árucikkek cserél- tek gazdát, hanem információk, gondolatok, vallási elképzelések stb. A Selyemút a nagy találmányok (így a vaskengyel, az iránytű vagy a puskapor stb.)

és a nagy világvallások (buddhizmus, kereszténység, iszlám stb.) terjedésének színterét is biztosította.

Ha meggondoljuk, hogy noha az Európától lényegében nem túl messze található, a Selyemúttal kapcsolatos kutatások megindulását megelőzően már 100 évvel korábban vizsgálatok alá vont, s a Selyemút által érintett területeknél nagyságrendekkel kisebb Egyiptommal kapcsolatban is nap mint nap új információk tömkelege lát napvilágot, s mégis mily sokat nem tudunk még történelméről, akkor szinte semmi meglepő sincs abban, hogy az óriási eurázsiai térségeket átfedő, holt és élő nyelvek tömkelegét felvonultató, kulturálisan, gazdaságilag és régészeti szempontból elképesztően színes puzzle (amit összefoglalóan a Selyemút történetének nevezhetünk) összeállítása kis túlzással még csak a keretek kirakásánál tart.

A puzzle-hasonlat viszont azért is jól megáll egyébként ebben az esetben, mivel a Selyemút történetének felgöngyöltése is lényegében az útvonalhálózat „szélein” a nagy kultúrterületek (Európa, Perzsia, India, Kína) irányából indult meg. A 19. században is a görög-római-bizánci-oszmán Mediterráneum és a Selyemút, valamint Kína és a Selyemút közvetlen találkozási pontjain indult meg a kutatás, az európai (illetve amerikai, japán stb.) kutatók pedig e – valamivel azért jobban ismert

– területekről indulva hatoltak be apránként azokra a jóval kevésbé ismert területekre (így Belső-Ázsiába), amely területek ugyan a nagy civilizációk hatókörén kívül estek (azaz perifériának számítottak), mégis nagyon fontos összekötő vidéket jelentettek az említett nagy kultúrkörök között. A Se-

lyemút elengedhetetlenül fontos útvonalai húzódtak keresztül e tájakon, melyek mai jelentőségét két különleges körülmény is biztosítja.

Az említett nagy civilizációk befolyási övezetétől távol e térségek biztosítottak helyett a kultúrák már-már „demokratikus” keveredésének. A görög-római, a perzsa, az indiai és a kínai kultúra egyes elemeinek, tárgyainak, vallási gondolatainak izgalmas keveredése itt érhető tetten legtisztább formában (a nagy civilizációk területén ezen folyamatok detektálása sokkal nehezebb), mindehhez pedig olyan éghajlati/természeti földrajzi körülmények társulnak – például a Selyemút belső-ázsiai szakaszát jórészt végigkísérő Takla-makán sivatagnak köszönhetően –, amelyek e folyamatok bizonyítékai fennmaradásának nagyban kedveztek (egyúttal persze ma is megnehezíti ezen elzárt, mindentől távol eső térségek megközelítését, régészeti kutatását). E bizonyítékok (azaz a Selyemút történe-

Háromhúros 3–4. századi hangszer nyaka a Takla-makán sivatagból

A
m a i
Selyemút-térképeink jellemzően egyszerűsítenek: számos párhuzamosan használt útvonalból egyet-kettőt emelnek ki csupán, s az évezredek alatt használt különféle útvonalszakaszokat egyben, tehát időbeli eltérések nélkül mutatják, hiszen voltak olyan leágazások, amelyeket bizonyos periódusokban használtak, hosszú évszázadokig meg nem. Részletgazdag térképek egész sorára lenne szükség ahhoz, hogy a Selyemút tényleges útvonalhálózat-változásait akár évtizedes pontossággal felvázolhassuk – ehhez azonban jelenleg még nem is rendelkezünk kellő tudással.

Görög-római és indiai mintákat is hordozó szék a Stein Aurél által feltárt egyik romvárosból, Nijából

tének rekonstruálásához elengedhetetlen források) elérésében pedig a régészet játszott kiemelkedő szerepet a 19. század legvégétől egészen napjainkig.

A centrumokból a perifériák felé történő elmozdulás együtt járt ugyanis geopolitikai folyamatokkal is, nevezetesen az európai nagyhatalmak, így leginkább az angolok (s kisebb részben a franciák), illetve az eurázsiai érdekeltségeit, területeit kiterjeszteni kívánó cári Oroszország hatalmi vetélkedésével is. Nem meglepő, hogy az akkoriban válságát élő Kínai Császárság eleinte tétlenül nézte, ahogy orosz és angol (valamint brit szolgálatban álló svéd vagy magyar kutatók), illetve valamivel később német (porosz) és francia kutatók jelentek meg a kíniai sajátjának tekintett területeken. Az „idegen ördögök”, ahogy hívták a helyiek őket, noha térképeztek is (s így a gyakorta őket támogató, az érintett területekre szemet vető államok érdekeiben is eljárak), azonban ásóikkal, fényképezőgépeikkel elsőként vetettek modern fényt a Selyemút sokáig elzárt tájainak történelmére.

A 20. század, sőt a 21. század politikai viharai, a lokális és világháborúk, forradalmak, rendszerváltások a Közel-Kelet-től (Szírián, Irakon, Afganisztánon, Pakisztánon, a volt szovjet tagköztársaságokon, így Üzbegisztánon, Kazahsztánon stb. át Mongóliáig és

Kínáig) meglehetősen gyakran vetették vissza a Selyemút térségében zajló ásatásokat, kutatókat.

De ezek – néha sok évtizedes kihagyások után vagy akár konkrét háborús helyzetek között is (lásd az afganisztáni Mes Aynak ásatásait – vö. *Határtalan Régészet* I. évfolyam 3–4. szám) folytatódtak, újraindultak vagy épp megindultak, jól jelezve, hogy a Selyemút az emberiség kultúrkincseinek egyik talán legizgalmasabb darabja, aminek jobb megismeréséért sokan még az életüket is hajlandók kockáztatni.

Ma már egyértelmű, hogy a reneszánsz emberek, a szinte mindenhez értő tudósok kora lejárt, a világ rendkívül bonyolulttá vált. Jelenleg is százszámra folynak az ásatások a Selyemút által érintett térségekben (ma már a helyi, így kazak, kínai vagy épp mongol régészek részvétele/irányítása mellett, de sok esetben együttműködésben európai, amerikai vagy épp japán régészekkel), ahonnan ezerszámra kerülnek elő írásos dokumentumok és milliós tételben régészeti leletek. Ezek áttekintésére nem, hogy egyetlen ember, de még egy nagy létszámú kutatócsoport sem lenne képes. A specializálódás ma már visszafordíthatatlanná vált, még ha nem ritkán a Selyemút-kutatásokat már önálló interdiszciplináris tudományként *Silkroadology*nak

Az egykori Selyemút jelentős szakaszát végigjáró kínai buddhista szerzetes, Xuanzang

A Selyemút korai kutatói közül az egyik legfontosabb szerepet egy magyar régész, a brit szolgálatban álló Stein Aurél töltötte be, aki szinte egész életében a Selyemút különböző szakaszait vizsgálta, hol annak északnyugat-indiai leágazásán, hol a Takla-makán sivatag környékén, hol Kelet-Iránban vagy épp Szíria területén.

(kb. 'Selyemút-tudomány') is hívják. A helyzet bonyolultságát azonban jól jelzi, hogy csupán egyetlen (bár kétség kívül kiemelkedően fontos) lelőhely, Dunhuang írott forrásokból, képzőművészeti alkotásokból, régészeti leletekből stb.-ből álló hagyatékának kutatása olyannyira összetett és szerteágazó, s a világon oly sok kutatót foglalkoztató kérdéskörrel van szó, hogy ma már önálló megnevezést is kapott, ez a *Dunhuangology*. S hány ezer régészeti lelőhely található vajon még a Selyemút térségében?

A kutatók tehát egyre kisebb részterületekkel kénytelenek foglalkozni (akár tematikailag, akár földrajzi, akár kronológiai értelemben), hiszen elképesztő mennyiségű forrás áll rendelkezésükre. Ez azonban egyáltalán nem baj, hiszen a tudásbázisunk így exponenciálisan növekszik, s a modern technika, a különféle adatbázisok, de legfőképp az internet megteremti azt

Az egyik ilyen digitális vállalkozás az IDP-nek rövidített *International Dunhuang Project*, amely angol kezdeményezésre, de ma már egy tucatnyi ország és számos tudományos intézmény együttműködésével digitalizálja és bárki számára elérhetővé teszi a dunhuangi lelőhelyen előkerült kéziratokat, régészeti tárgyakat (pl. imazászlókat), a Dunhuanggal és a Selyemúttal kapcsolatos régebbi és modern kutatási eredményeket. Érdeemes végigböngészni az oldalát:

<http://idp.bl.uk/>

Karaván Peking falai előtt – 19. századi színezett képeslap

a platformot, ahol ezek a kutatások összeérnek, ahol valóban találkozhatnak.

Ebben az óriási puzzleban tehát egyre több elem kerül a helyére, de a még fel nem tárt lelőhelyek becsült száma, a fel nem dolgozott régészeti leletanyag, s a le nem fordított, mindeddig nem értelmezett és kontextusba nem helyezett írásos források és nyelvi adatok becsült mennyisége alapján még generációk sora játszhat el e kirakóval, amelyben még hiányzó fehér foltok ezrei kapcsán várható meglepő vagy épp megdöbbentő új eredmény, s ez teszi igazán izgalmassá a Selyemút jelenkori és jövőbeli kutatását.

◇ ◇ ◇

Selyemhernyók gubói

Vallások és kultúrák kölcsonhatása a Selyemút mentén

MTA–ELTE–SZTE Selyemút
Kutatócsoport

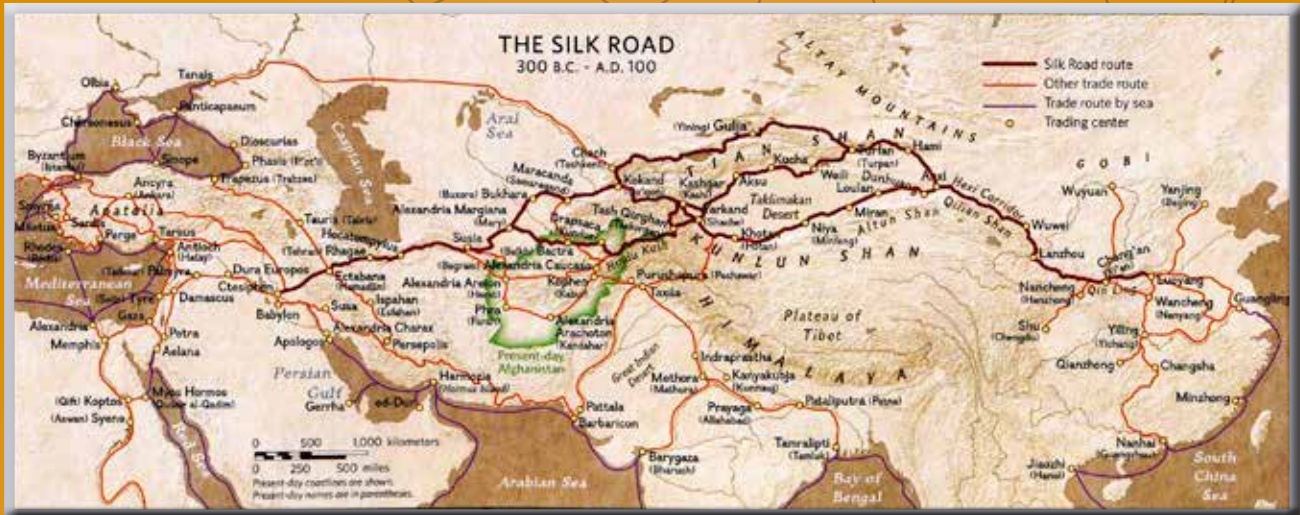
A Magyar Tudományos Akadémia támogatásával 2017. július 1-től ötéves megbízással jött létre az MTA–ELTE–SZTE Selyemút Kutatócsoport, melynek munkatársai egyrészt az ELTE BTK Kínai Tanszékéhez, másrészt az SZTE Altajisztikai Tanszékéhez kötődnek. A kutatócsoportot prof. dr. Hamar Imre, az ELTE Kínai Tanszékének vezetője irányítja, a kutatócsoport tagjai a sinológia részéről dr. Kósa Gábor egyetemi docens, dr. Hoppál Krisztina, Csikó Anna és Horváth Csaba. A kutatócsoportban a turkológiai kérdésekre fókuszáló szegedi munkacsoport vezetője prof. dr. Zimonyi István egyetemi tanár, az Altajisztikai Tanszék vezetője, tagjai pedig a következők: dr. Kovács Szilvia, dr. Dallos Edina és dr. Felföldi Szabolcs. Kutatócsoportunkat külső kutatóként prof. dr. Róna-Tas András akadémikus, az MTA rendes tagja, és prof. dr. Ivanics Márai egyetemi tanár támogatja.

Az Eurázsia belsejében Kínától Európáig húzódó Selyemút egyszerre volt kereskedelmi áruk és eszmék közvetítője, ily módon a kultúrák közötti kapcsolatok egyedülálló színterének számított. A Selyemút mentén zajló anyagi és szellemi jellegű folyamatokról a 2017-ben alapított magyar Selyemút Kutatócsoport (lásd keretes írás) tagjai az anyagi kultúrát vizsgáló régészetet, az eredeti (elsősorban kínai és török) forrásokkal foglalkozó filológiát és a történettudományt alkalmazzák, hogy a korábbinál pontosabb képet rajzoljanak a Selyemút történetéről.

Kutatásaink során nem csupán az ókori és középkori Selyemúttal, hanem ennek modern aspektusaival is foglalkozunk. Ennek oka egyrészt az, hogy a mai Kína rendkívüli fontosságú „Egy övezet, egy út” politikájának mintája a régi Selyemút volt, és annak újbóli felélesztésére, újratertetésére tesz kísérletet. Másrészt a vizsgált ókori, középkori és újkori migrációs folyamatok, illetve az ezek révén terjedő vallások történeti példái, és így a különböző kultúrák és vallások találkozása és együttélése analógiákat kínálhat a jelenlegi európai helyzet jobb megértéséhez, és mindez elősegítheti a jelenlegi folyamatok hátterének feltérképezését is. Vizsgálódásaink öt alapvető témakör köré csoportosítottuk.

Han-dinasztia korabeli
őrtorony romjai
Dunhuangban

1. Migráció, kultúrák találkozása és kölcsönhatása

A Selyemút legfontosabb jellegzetessége, hogy különböző népek és kultúrák találkozásának színtere volt, s e találkozások típusainak és jellemzőinek vizsgálata olyan, az adott korszakra jellemző megközelítési típusokra mutathat rá, amelyek elsősorban a konkrét történeti kontextusban zajló eseményekre nyújthatnak magyarázatot, másrészt, közvetett módon, analógiaként szolgálhatnak a globalizálódó világban végbemenő, hasonló jellegű folyamatok megértéséhez.

Kutatásainkban kiemelt hangsúlyt szánunk a Selyemút mentén meglévő, illetve terjedő vallások egymásra gyakorolt hatásának vizsgálatára. A Selyemúton keresztül Kínába jutó keresztény irányzatot, a nesztorianizmust jelentős hatások érték a Kínában domináns vallási hagyományok részéről, a kínaiakhoz és az ujjurokhoz érkező perzsiai eredetű manicheizmus (7–9. század) pedig speciális módon adaptálódott a már meglévő vallási hagyományokhoz és azok terminológiájához. A „steppei samanizmus” a kultúrák és vallások kölcsönhatása révén nyerte el a különféle formáit, melyet a szibériai samanisztikus képzetekhez képest többféle hatás ért (így muszlim, buddhista avagy nesztoriánus impulzusok), így a samanizmusnak a Selyemút térségében egy sajátos, kevertebb formája alakult ki. A vallásokhoz csak részben kapcsolódnak azok a „tudományos” jellegű ismeretek, melyek az asztronómia és asztrológia határmezsgyéjén találhatóak, ezek Indiából szintén a Selyemút mentén kerültek Kínába.

2. Percepció és recepció

Népek és kultúrák találkozásának, majd egymás mellett élésének értékelésében nagyon fontos szerepet játszik a másikról (az „idegenről”) kialakított kép (ez az úgynevezett percepció) meghatározása, illetve annak definiálása, hogy miként is alakul(t) a másik kultúra el- és befogadása (ezt nevezik recepciónak). Ezeknek a történeti megnyilvánulásait is vizsgáljuk a Selyemút mentén. Ilyenek például a nomád-kép változásai a róluk szóló külső írott forrásokban, így a középkori (3–14. századi) kínai történeti szövegekben, avagy a nyugati és keleti útleírások összehasonlító elemzése (Rubruk, Marco Polo, Ibn Battúta). De a percepció és a recepció vizsgálatába illeszkedik a nyugati eredetű (elsősorban római) tárgytipusok modern értelmezése és ezek kínai kultúrába történő integrálódásának vizsgálata, avagy a hősepikákban előforduló különféle „ellenségképek” összevetése és elemzése, esetleg a nem kínai samanizmus megjelenése is a kínai forrásokban.

Kínai udvarhölgyek vizsgálják a Selyemút fő termékét, a selyemszövetet

3. Fordítás és adaptáció

A Selyemút egyik legismertebb csomópontján, Dunhuangban, a világhírű Ezer Buddha-Barlangtemplom-együttesnek a magyar Stein Aurél által 1907-ben felfedezett 17-es számú barlangjában különböző nyelvű kéziratos emlékek sokasága maradt fent. Mindez remekül tükrözi a Selyemút egykori soknyelvűségét. E leletek nyomán is tudjuk, hogy három olyan „térítő” vallás (a buddhizmus, a nesztorianizmus és a manicheizmus) is gyorsan terjedt ezen az úton, amely előszeretettel fordította le műveit idegen nyelvekre. Ez azonban rendkívül jó lehetőséget biztosít számunkra e fordítások révén a térítő vallások összehasonlító vizsgálatára: így a kínai nyelvű, dunhuangi nesztorianus szövegek összevetésére a rendelkezésre álló ótörök szövegekkel, avagy a kínai *Himnusz-tekercs* egyes himnuszainak és ezek ujgur nyelvű verziójának összehasonlítására, esetleg a nesztorianusok és manicheusok, illetve a későbbi ferences szerzetesek térítési módszereinek egybevetésére. A fordításokat értelmezhetjük úgy is, mint az eredeti verzió valamilyen mértékű adaptációját az új nyelvi környezethez.

Ezt a folyamatot kitágítva tehát tovább vizsgálhatók a Selyemút mentén zajló adaptációs folyamatok is, illetve bizonyos hagyományok megújulása, például a római-hellenisztikus

Buddha-szobor Dunhuangban

előképeket hordozó tárgytipusok újraértékelése és a legújabb ásatási eredményekkel történő kiegészítése, elemzése. A tengrizmust (az „ég-isten” tiszteletét) a step-pén birodalmat alakító török nyelvű népek birodalmi vallásaként szokás értelmezni, ez a koncepció azonban számos eddig megoldatlan kérdést vet fel. Nem tisztázott például, hogy ez a képzet, avagy bizonyos elemei hogyan éltek tovább, mint ahogy a tengrizmus és a samanizmus viszonya sem világos minden részletében. A kutatás fókuszában az egykori Türk Birodalomhoz kapcsolható (zömükben 8. századi) rovásírásos feliratok mellett későbbi írott források (pl. a jenyiszeji feliratok) és más folklór szövegek vizsgálata áll. Érdekes témának tűnik a közép-török, ujgur írásos pogány *Oguz-náme* (14–15. század) totemisztikus elemeinek vizsgálata is.

4. Centrum és periféria

A centrum–periféria elmélet a Selyemút kutatásában mindeddig nem jutott meghatározó szerephez. Ugyancsak kutatásaink célja a Selyemút mentén kialakult centrumok és perifériák bizonyos metszeteinek azonosítása és történeti változásainak nyomon követése. Ennek keretében vizsgáljuk Kína és Khotán [ma Nyugat-Kína, Xinjiang Autonóm Tartományában található – a szerk.] politikai kapcsolatait a kínai források tükrében, valamint a Selyemút nyugati részén (a kelet-európai steppén) egykor élt nomád népek: a hunok, az avarok és kazárok, valamint a kunok és a volgai bulgárok középkori (4–13. századi) történetét.

Nesztorianus papok ünnepi menete a Selyemút mentén

A centrumok és perifériák politikai viszonyai mellett meghatározóak voltak a gazdasági kapcsolatok is. A Selyemút kereskedelmét elsősorban lokális jelenségek hálózataként vizsgáljuk, egyben a helyi és transzkontinentális kereskedelem viszonyára is fókuszálva. Olyan konkrét témákat tervezünk elemezni, mint a Római Birodalomból származó pénz- és selyemleletek összegyűjtése és elemzése azok fizetőeszközként történő használatának szempontjából, a nomádok és a kereskedelem viszonya a Selyemút északnyugati szakaszán, avagy a szogd kereskedők szerepe Kínában.

Marco Polo mozaikja a Tursi-palotában (Genova)

fent említett 17-es számú dunhuangi barlang több tízezer kézirata, melynek jelentős része kínai nyelvű. Ez a részkutatás alapvetően a kelet-turkesztáni régió török népei és Kína kapcsolatát tervezi vizsgálni, vagyis hogy miként hatott a kínai nyelv, a kultúra és a vallás az itt virágzó uigur nyelvre, kultúrára és vallásokra.

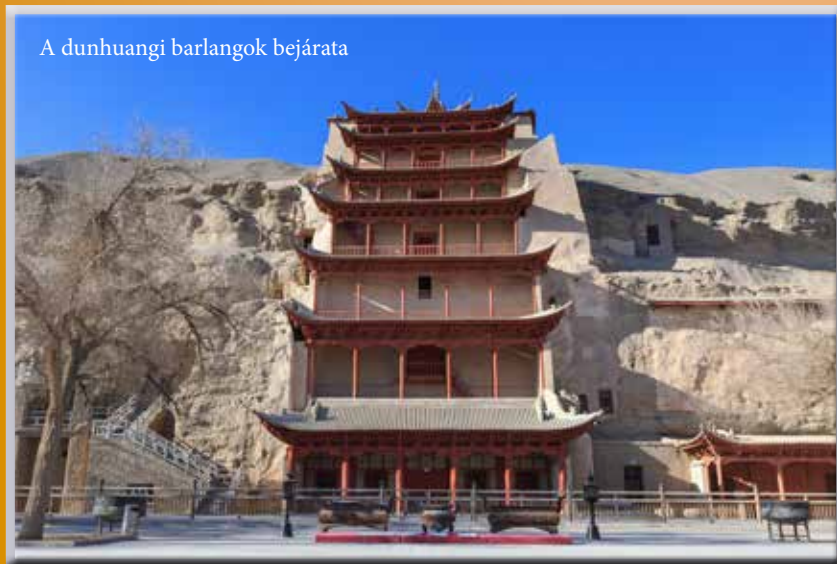
A modern Kína szempontjából vizsgáljuk továbbá a kínai vezetés által 2013-ban bejelentett „Egy övezet, egy út” projektet is, amelynek célja, hogy az egykori Selyemúthoz hasonlóan az Euráziát átszelő kereskedelmi út-

vonalakon megfelelő infrastruktúra kiépítésével könnyítse meg az áruszállítást elsősorban Kína és Európa közt. A tervezet hasonló szellemben viszonyul a „tengeri Selyemútnak” nevezett, a Távol-Keletet Délkelet-Ázsia érintésével a Szuzei-csatornán át Európával összekötő tengeri útvonalhoz is. A kínai vezetés nagy hangsúlyt helyez a kezdeményezésben részt vevő országok közti kulturális együttműködésre is. Mindez legnagyobb mértékben a közép-ázsiai, volt szovjet köztársaságok globális szerepét értékelheti át. A „Tengeri Selyemút” ugyanakkor Kína és az Indiai-óceán menti országok kapcsolatait helyezheti új alapokra, különösen a stratégiai pontokon fekvő Szingapúr, Malajzia vagy Srí Lanka esetében. A kezdeményezésnek Magyarország is részese, és jelentős gazdasági és stratégiai haszonnal kecsegtet, hogy a fő útvonalak egy része hazánkban lép be Európába.

5. Kína és a Selyemút kölcsönhatása

Kína közismerten jelentős befolyással volt a Selyemútra, értelemszerűen elsősorban annak keleti részére. A nyugati áruk az egykori kínai főváros, Chang'an Nyugati piacára érkeztek, illetve a Selyemúton elsősorban helyi kiskereskedők láncolata juttatta el a kínai árukat nyugatra. A kínai nyelvi és kulturális befolyás egyik legismertebb példája a már

Ku-
t a t ó -
csoportunk tagjai eredményeiket magyar és idegen nyelvű publikációkban, illetve hazai és külföldi konferenciákon tették és teszik hozzáférhetővé. Előadásainkkal nemcsak mások által szervezett konferenciákon veszünk részt, hanem minden évben mi magunk is szervezünk ilyeneket, mint például a 2018. június 7-én a „Kultúrák találkozása és kölcsönhatása a Selyemút mentén” című szimpóziumunk volt az ELTE BTK Kínai Tanszékén, vagy az MTA Könyvtár Keleti Gyűjteményével közösen szervezett, 2019. május 2-3-án megtartott nemzetközi konferencia (*Dunhuang and Cultural Contact along the Silk Road*). Mindkét konferencia előadásainak anyagából egy-egy önálló kötet látott, illetve lát majd hamarosan napvilágot.

A dunhuangi barlangok bejárata

HÉRAKLÉSZ A SELYEMÚTON

A buddhizmus India északkeleti területén (Magadha kis királyságában) született. A Páli Kánon [ez az úgynevezett théraváda buddhizmus szent szövegeinek a gyűjteménye – a szerk.] által a történeti Buddhával összekapcsolt helyszínek (Lumbíní, Bódhgajá, Kusínagara) mind a mai Nepál és Északkelet-India területén helyezkednek el. Mint ahogy ezt a fennmaradt építészeti emlékek, illetve részben a buddhizmust felkaroló ind Asóka király (uralkodott Kr. e. 269–233) feliratai is mutatják, Buddha halála után a buddhizmus és művészete innen terjedt el Közép-Indiában, illetve dél és észak felé, majd még északabbra haladva innen jutott el a mai Pakisztán északnyugati és Afganisztán keleti területén egykor fekvő Gandhárába. Ez utóbbi terület azután kulcsszerepet játszott abban, hogy a buddhista szövegek és a buddhista művészet itt kialakult formái a Selyemúton továbbterjedve eljussanak Kínába, Koreába és Japánba.

Commodus császár
(ur. 177–192)
Nagy Sándor-
Héraklészként

A Kusán Birodalom Euráziában (2. század)

A buddhista művészet számos újítása Gandhárának az Kr. u. 2–5. század között virágzó művészetére vezethető vissza. Ezek közül az egyik legfontosabb az, hogy míg korábban Buddhát szimbólumokkal (dharmakerék [avagy a „Tan kereke”, Buddha megvilágosodáshoz vezető tanításainak egyik szimbóluma – a szerk.], üres trónus, lábnyom stb.) jelenítették meg, addig Gandhárában bevezették Buddha realista stílusban megfogalmazott emberi ábrázolását.

Minek köszönhető ez a jelentős változás, ami azután meghatározta a belső-ázsiai, kínai, koreai és japán buddhista művészetet is? A válasz egyértelmű: a hellenizmus hatásának. A makedón Nagy Sándor (Kr. e. 356–323) indiai hadjárata során (Kr. e. 327–324) legyőzte a Gandhárától délre fekvő Taxila városát is, és bár seregével végül visszafordult, de a következő évezredre megváltoztatta a régió arculatát: a mai Afganisztán területét magába foglaló egykori úgynevezett Gréko-baktriai Királyságban (Baktriában), amely Nagy Sándor halála után az őt segítő hadvezérei között szét-

osztott területek közül egy ideig a Szeleukida Birodalomhoz tartozott, a görög kultúra hatása továbbra is érvényesült. Kr. e. 245-ben a helyi szatrapa [tartományi helytartó – a szerk.], I. Diodótosz végül kivívta Baktria függetlenségét, ahol nem csak magát a görög nyelvet használták, hanem

az egyébként iráni eredetű baktriai nyelv lejegyzésére alapvetően a görög írást alkalmazták. A délkeleti irányból szomszédos ind Maurja Birodalom területén lévő Kandahárban Asóka, a Maurja Birodalom uralkodója két görög feliratot is állíttatott, ami jól jelzi, hogy a hellenizmus hatása jóval túlnyúlt a baktriai területeken.

A Gréko-baktriai Királysággal (Kr. e. 250–130) egy ideig párhuzamosan, tőle délkeletre, az indiai szubkontinens északnyugati részén helyezkedett el az úgynevezett Indo-görög Királyság (Kr. e. 180 – Kr. u. 10), amely mintegy 30, egymással vetélkedő uralkodó és kiskirályság összefoglaló neve. Kr. e. 130-ban a gyakran (bár talán tévesen) tokhároknak nevezett nép foglalta el Baktriát, akiknek az egyik törzse, a kusánok mindkét fenti királyságot egyesítő birodalmat (Kr. u. 30–375) hoztak létre.

Korinthoszi oszlopfő díszítésében ülő Buddha (3-4. század)

A kusánok írásban eleinte a görög, majd az iráni eredetű baktriai nyelvet használták. Az úgynevezett gandháriai buddhista művészet virágzása a Kusán Birodalom idejére tehető.

Mint azt magyarul Horváth Vera a *Görög istenek Indiában* című művében bemutatja, a beszélt és az írott nyelv mellett természetesen sem a görög kultúra általában, sem pedig a görög művészet konkrétan nem hagyta érintetlenül a vidéket: ión és korinthuszi oszlopfők, Dionüszosz, Athéné, Aphrodité, Zeusz, Atlasz és Erósz, illetve néreida- és kentaurábrázolások díszítettek számos buddhista és egyéb helyet, sőt, egy gandháriai reliefen azt láthatjuk, ahogy a kapuban álló Kasszandra tiltakozása ellenére a „trójai falovat” viszik éppen be a városba a mit sem sejtő trójaiak.

Ezen hellenisztikus hatások sorozatába illeszkedik Zeusz és Alkméné gyermekének, Héraklész alakjának feltűnése is, aki rendkívüli népszerűségnek örvendett mind Európában, mind pedig a Selyemút mentén. Tizenkét híres munkájából az elsőt, a nemeai oroszlán legyőzésével vált igazán hőssé, így gyakran ábrázolták úgy, hogy az oroszlán lenyűzött bőrét hordja.

Héraklész az érte különösen rajongó, tetteit utánozni, illetve túlszárnyalni kívánó Nagy Sándor pénzein is megjelent, ezt

A jaksák általában pozitív és gyakran természeti jelenségekhez (víz, hegyek, erdő, pusztaság) vagy az ott elrejtett kincsekhez kapcsolódó védőszellemek. Mint ezt É. Lamotte kiemelte, a Buddhát kísérő alak a jaksák egyik rendjébe (vadzsrapáni) tartozik, akik az úgynevezett trájasztrinsa isteneket védik.

Kasszandra Trója kapujában igyekszik megakadályozni a faló bejutását (1–2. század)

a rajongást pedig több baktriai (pl. I. Euthüdeosz [Kr. e. 230–200], Agathoklész [Kr. e. 190–180]), majd kusán uralkodó (pl. Kudzsula Kadphiszesz [Kr. u. 30–?], Huviska [kb. 150–190]) is folytatta. Ezzel párhuzamosan természetesen nyugaton is számos római államférfi és uralkodó (Marcus Antonius, Julius Caesar, Traianus, Commodus, Caracalla, Severus Alexander, Julianus) tisztelte és kívánta utánozni a Héraklészért rajongó Nagy Sándort.

Héraklész hellenisztikus hatásának egyik lenyomata, hogy Gandháriában a Buddha élettörténetét megjelenítő ábrázolásokon nagy rendszerességgel jelenik meg egy kidolgozott izomzattal rendelkező, szakállas férfiként ábrázolt *jaksa* (lásd keretes írás), aki Buddhát testőrként kíséri és a kezében található *vadzsrával* (lásd keretes írás) védelmezi. Erről a gyakran megjelenő kísérőfiguráról, akit korábban Dévadattával [Buddha unokatestvére és a rendben szakadást okozó tanítványa – a szerk.] vagy Máraival [a buddhizmus egyik ártó démona, Buddha megkísértője – a szerk.] is azonosítottak, S. Oldenburg, M. Foucher és M. Senart kutatásai bizonyították be, hogy valójában a védelmező szerepű Vadzsrapániról van szó.

Ez utóbbi funkciója J. Homrighausen szerint arra utal, hogy a buddhista közösségek a kusán uralkodótól vártak védelmet. A védelmező erő és hatalom szimbóluma mellett a gandháriai művészetben jelen volt a bort és nőket kedvelő, dionüszoszi Héraklész is. Noha

Tang-kori sűrőző figura

a Buddhát kísérő, fent említett alak Héraklész külső jellegzetességeit tükrözi, valójában azonban mindig a buddhista Vadzsrapáni megszemélyesítője volt.

Több olyan ábrázolást is ismerünk (Tapa-i-Shotor, Hadda vagy a British Museumban őrzött egyiken) (redék), ahol a nemeai oroszlán legyőzője nem a szokásos, olajfáról származó, hosszúkás botját, hanem egyértelműen egy *vadzsrát* tart a kezében, így kétségtelen, hogy ezek készítői a vállra helyezett oroszlánbőr és a jobb kézben tartott *vadzsrá* segítségével tudatosan egyesítették Héraklész és Vadzsrapáni alakját. Habár villámot szóró *vadzsrájával* képes lenne elpusztítani Buddha ellenfeleit, de Vadzsrapáni nem ezt teszi, csak „jobb belátásra készíti őket”, ugyanakkor őt ilyenkor kizárólag Buddha és a szóban forgó személy láthatja, a körülállók számára láthatatlan marad. Az erőszakkal szemben a szóbeli meggyőzés vagy a csoda eszközeit alkalmazó Buddha mellett tehát Héraklész-Vadzsrapáni képviseli a közvetlen erőt.

Nagy Sándor
Héraklészként tetradrachma
pénzermén

Vadzsrapáni alakja tehát Gandhárában vette magára Héraklész ikonográfiáját, és ez a kombináció a Selyemúton egészen Kínáig jutott. Mint azt Hsing Yi-tien cikkében bemutatta, számos kínai ábrázoláson köszön vissza a lenyűzött

vadállat fejét fejfedőként hordó, elülső mancsát az álla alatt keresztbe megkötő harcos vagy védelmező alak ábrázolása. Habár az idők során az oroszlánbőrből néha tigrisbőr lett, nem kérdés, hogy ugyanarról a motívumról van szó.

4–6. század között az úgynevezett *dharmapálák* [a buddhista Tant védelmező, haragvó istenségek – a szerk.], *lókapálák* [az égtájak őrző istenségei – a szerk.] és *gandharvák* [mennyei teremtmények – a szerk.] ábrázolása számos buddhista barlangszentélyben (így Kizilben vagy Simsimben) a már ismert ikonográfiát mutatja (tigrisbőr a fejen, a kézben *vadzsrá* vagy bot, bár nem feltétlenül együtt). A kínai Tang-kori (618–907) sírokból előkerült mintegy tucatnyi sírőröző figuránál

megjelenik az oroszlán- vagy tigris-sisak is, de a kezükben nincs bot vagy *vadzsrá*, hanem kardot vagy épp semmit sem tartanak, ugyanakkor léteznek olyan sírőröző figurák is (Jang Kan sírjában vagy a Peisicsaónál talált sírban), ahol a két motívum együttes jelenléte még utal a korábbi eredetre.

A harcos Héraklész alakja tehát Vadzsrapáni figurájával összeolvadva az erő szimbólumaként terjedt el a Selyemúton, ugyanakkor érdemes tudatosítani, hogy a buddhista művészetben csak kísérője a valódi szellemi erőt képviselő Buddhának, tehát a görög mitológiában, illetve Nagy Sándor életében főszerepet játszó Héraklészszel szemben a Selyemúton mindig mellékszereplő maradt.

Ülő Buddha, mellette Héraklész-Vadzsrapáni, bal kezében vadzsrával

Avaskengyel megjelenése és elterjedése alapvető változást hozott a hadviselésben. Használatának eredményeképpen ugyanis pontosabban lehetett célózni az íjjal; nagyobb döfő- vagy csapóerőt tudott kifejteni a lovas. Feltehetően ez tette lehetővé azt is, hogy a páncélozott nehézlovasság harc közben váltogathassa a fegyvereit. A nehézlovas harcmódor a tűzfegyverek megjelenéséig meghatározó maradt az eurázsiai sztyeppeön, valamint Kína, Európa és a Közel-Kelet hadtörténetében. A türk és avar sztyeppebi birodalmak létrejötte, s az egyre inkább a lovasságra épülő katonáskodó réteg megjelenése a vaskengyel, illetve a lovat és lovast borító páncél nélkül elképzelhetetlen. Európával a vaskengyelt kétség kívül az avarok ismertették meg. Az európai középkori civilizáció alapja pedig az a lovagi harcmódor, amelyhez a kengyel nélkülözhetetlen. De az úgynevezett muszlim rabszolga-katonaság intézményrendszerének létrejöttében és fennmaradásában is a klimatikus viszonyok és a török rabszolgakereskedelem mellett a kengyelnek volt döntő jelentősége.

ZIMONYI ISTVÁN

A vaskengyel elterjedése a Selyemút mentén

Lovas két lóval
(Han Gan festménye a Tang-dinasztia korából)

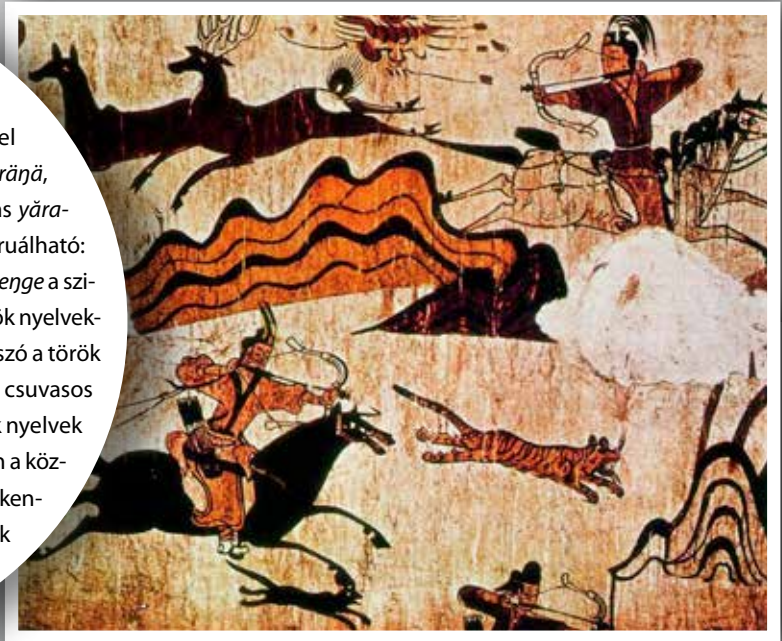

A vaskengyel kialakulását különbözőképpen magyarázzák a kutatók. Az egyik álláspont szerint Belső-Ázsia nomádjai találták fel, akik később megtanították a kínaiakat a lovaglás tudományára. A vaskengyel – e vélekedések szerint – Belső-Ázsiából Kr. u. 200 és 400 között került Kínába. Ezzel szemben van olyan vélemény is, miszerint a vaskengyel valójában egy lovas nomád előzményekre épülő kínai találmány. Jelenlegi tudásunk szerint az tűnik a legvalószínűbbnek, hogy a vaskengyel Kína és a sztyeppei nomádok együttműködésének közös termékeként Észak-Kínában született meg; ott, ahol a Han-dinasztia bukása (Kr. u. 3. század) után sztyeppei eredetű dinasztiák sora alakult meg.

tében ugyancsak egymás mellett él a fakengyel csont- és fémborítású változata a fémkengyellel.

A kengyel az írott források közül először kínai kútfőkben tűnik fel. Wang Luan életrajzában a 399. év kapcsán említik a kengyelt: „A Yan-beli toborzottak között ott volt Donglai előljárója, Wang Luan. Luan 9 láb [kb. 2,7 méter – ez nyilvánvalóan túlzó adat – a szerk.] magas volt, derekán az öv 10 wei [kb. 2 méter] hosszú volt, és páncélban úgy tudott felszállni a lóra, hogy nem a nyeregbe támaszkodva a kengyelen keresztül / kengyel mentén (szállt fel) [mint ahogy szokás volt, hanem ráült].” A szokatlanul magas és erős embernek tehát nem volt szüksége a kengyel segítségére a lóra szállásban. Aztán Zhang Jing'er életrajzában fordul elő az alábbi adat a 477-es évhez köthetően: „Mikor

A vaskengyel kialakulása a nyelvtörténet kutatóit is foglalkoztatta. A török nyelvi adatok alapján a kengyel szó ócsuvas/bolgár-török rekonstrukciója az **irāŋā*, amiből szabályosan magyarázható a mai csuvas *yārna*. A köztörök nyelvekben két prototípus rekonstruálható: **üzengü* oguz, a kipcsak és turki nyelvekben és az **zerŋe* a szibériai török nyelvekben. A csuvas alak a szibériai török nyelvekben levő alakhoz áll közel. Mindenesetre a kengyel szó a török nyelvek közös szókincséhez tartozik, még mielőtt a csuvasos típusú vagy más néven bolgár-török és a köztörök nyelvek elváltak volna egymástól, aminek következtében a köztörök helyén a bolgár-törökben *r* van. Ezért a kengyel feltalálása és elterjedése török nyelvek szétválásának kronológiája szempontjából jelentős.

Mjongdzsong sír főkamrájának falán látható híres vadászjelenet

A vaskengyel előzményei rugalmas anyagból készült hurkok lehettek, melyeket bőrszíjból vagy kötélből készítettek. Később a hurkos foglalatokba már keményebb fabetétek helyeztek el, a láb stabilabb megtartása érdekében. Ebből alakulhatott ki a teljes egészében fából készített kengyeltípus, amit aztán csont- vagy fémlemezekkel borítottak és erősítettek meg, végül pedig megalkották a teljes egészében fémből készített kengyelt. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy ezek a különböző formák egymás mellett változatlanul továbbéltek. Így fakengyeleket a mongolok még a 11–12. században, sőt ma is használtak/használnak, de vannak fából készített kengyelek a mai tuvaiaknál, baskíroknál, kazakoknál és jakutoknál is. A mai kirgiz kengyelek ese-

Cangwu elesett, (Zhang) Jing'er azt gyanította, hogy (Shen) Youzhi emiatt hadat indít. Titokban érdeklődött (tehát) (Liu) Rangbingtől, aki nem válaszolt semmit, csak küldött egy pár lókengyelt (Zhang) Jing'ernek, aki ezután megtette az előkészületeket.” A kengyel elküldése a katonai akció kezdetét szimbolizálta.

Bizáncban a Maurikiosz császár (uralkodott: 582–602) neve alatt fennmaradt hadászati kézikönyv, amelyet 600 körülre datálnak, a türk-avar nomád haditechnikáról is részletes beszámolót ad. A bizánci lovaskatonával kapcsolatban például megjegyzi: „A nyereghez tartani kell két vaskengyelt.” A kengyel egyértelmű avar eredete a szövegkörnyezetből derül ki. [A görög *σκαλα* 'lépcső; kengyel' szó a latin *scala* átvétele.]

A vaskengyel elterjedése a Selyemút mentén

Az iszlám világban a kiemelkedő tudós al-Dzszáhiz (776–868) jegyezte le a következőket: „A kengyel kapcsán egyetértés van abban, hogy igen régi, de a vaskengyelt az arabok között csak az azrakiták idejétől használták.” Ezt egészíti ki al-Mubarrad (826–898) következő leírása: „Az emberek kengyelei régen fából készültek. A harcos akkor gyakran eltörte kengyelét; eltört, amikor (kardjával) sújtani vagy (lándzsájával) döfni akart és nem volt neki támasztéka. Ezért Muhallab elrendelte, hogy készítsenek kengyeleket vasból. Ő volt az első, aki ezek elkészítését elrendelte.” A történet háttérében al-Muhal-

lab (632–702) arab hadvezér hadjáratai állnak a 690-es években.

A kínai forrásokban tehát van egy 399-re és egy további 477-re datálható adatunk a kengyelről, a bizánci hadtörténeti munkában ugyanakkor csak 600 körül említik a kengyelt, míg a muszlim szerzőink a vaskengyel megjelenését csak a 690-es évekre teszik.

Az írott forrásoknál valamivel korábbiak ugyanakkor a kengyel képi ábrázolásai. A kínai Nanjingból származó, 322 tájára korhatározható lovas ábrázolás esetében a ló mindkét oldalán látható egy-egy kengyel. A keleti

Kínai lószobor kengyellel

Kerámiából készült lovasszobrokon látható kengyelek (Silla királyság, 5-6. század)

Türk Kaganátust 630-ban térdre kényszerítő kínai Taizong császár (uralkodott: 626–649) síremlékén, egy domborművön kengyellel is felszerszámozott harci mén látható. Végül a Tang-kori festő, Han Gan (706–783) lovakat ábrázoló rajzain is látható kengyel a 8. század közepéről.

Koreában az 5. század első feléből származó úgynevezett Mjongdzsong sír (ami Ji'an város mellett található) főkamrájának falán látható egy híres vadászcenit, ahol egy kengyelt is ábrázoltak.

Ez a koreai Kogurjo királyság egyik legszebb falfestménye. Az ugyancsak koreai Silla királyság kerámiából készült figurái közül említést érdemel az úgynevezett Arany Harang sírban talált lovas szobron azonosítható kengyel az 5–6. századból.

A Kínától nyugatra, a Tarim-medencében található Kocso város területén előkerült egyik falképen látható egy páncéllal borított lovas lába és kengyele a 8–9. századból. De a Szogdia, azaz a mai Üzbegisztán területén feltárt Pendzsikent város falfestményein is vannak kengyelábrázolások.

A képeket a 8. század első felére datálják.

Utolsóként egy Palmürától 40 kilométerre levő Omajjád-kori palota ábrázolásait kell megemlíteni. Ennek építését még Hisám kalifa rendelte el 727-ben. A palotában van két padlófreskó is. Ennek egyik középső sávjában egy vadászcenit látható, ahol a lovas kengyele jól kivehető.

Az írott források és a képi ábrázolások mellett a kengyel történetének rekonstruálásában a legfontosabb szerepet természetesen a régészeti leletek játsszák. Kínai régészek 1974-ben Xiaomintun, Anyang közelében egy

nomád eredetű népcsoportnak a xienbeieknek a sírjait tárták fel, amiket a 4. század elejére, esetleg közepére datáltak. Az egyik halott feje egy nyergen nyugodott és mellette ott volt egy aranyozott bronz kengyel is. Egy másik feltárás során Huhehot közelében egy pár kengyelt találtak ugyancsak a 4. századból. Az Északi Yan-dinasztia egyik családtagjának, Feng Sufunak (†415) a sírjában eperfából készült kengyelt találtak, amelyet aranyozott bronzlemezekkel vontak be. A koreai Kogurjóban feltárt 4–5. századi kengyelek általában ovális alakúak. A Wanbaotingban talált két kengyel pár is fa alapú volt bronzborítással.

A régészeti leletek alapján tehát Észak-Kínában és Koreában szinte egy időben jelent meg a fémmel borított kengyel, majd a vaskengyel a 4–5. században.

Észak-Kínát és Korea egy részét ekkoriban különböző nomád dinasztiák uralták, a feltehetőleg mongol nyelvű Xienbei és Tuoba elit alkotta ekkoriban a nehézlovasságot, de a kínai elit fokozatosan átvette ezt a szerepet így lassan a hatalom is a kínaiak kezébe került, s majd ők egyesítették újra Kínát.

A Türk Kaganátusnak döntő jelentősége volt a kengyel elterjesztésében az eurázsiai sztyeppén. A türk kori sírokban jelentős számú kengyel került elő az orosz Altájban, valamint Tuva, a Középső-Jenyiszej, illetve az alsó Ob folyó tájékán. De kerültek elő kengyelek a Tien-san hegy-ségből, Közép- és Kelet-Kazahsztán területéről, avagy Szamarkand [ma Üzbegisztán – a szerk.] környékéről is. A birodalom hatalmas kiterjedése ellenére az előkerült kengyelek típusa egységesnek mondható. Alapvetően

Kínai lószobor kengyellel

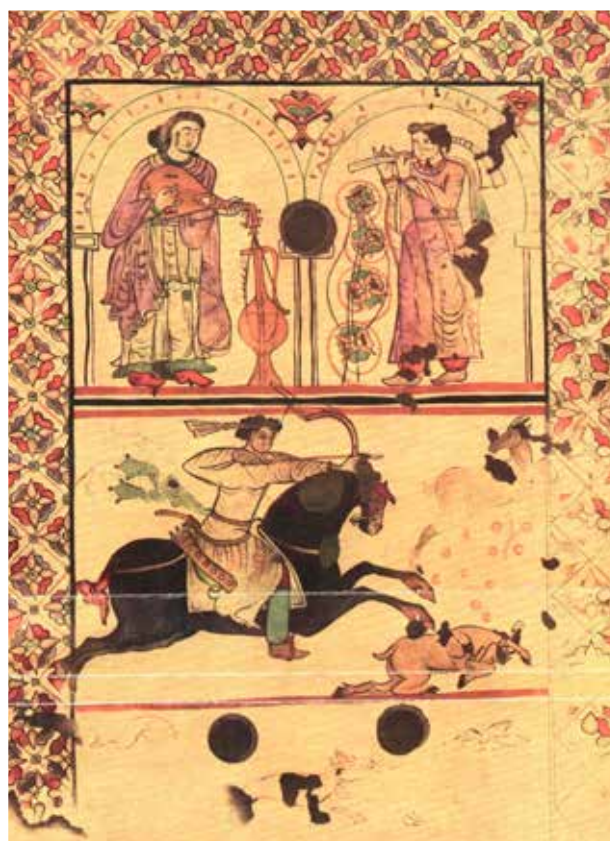
Pendzsikenti falfestményen látható kengyelábrázolás

két csoportjuk különíthető el: az egyik egy nyolcast formázó kengyel, melynek fülrészét hurokformájú fűzőlyukkal látták el, valamint egy másik, kerek vagy ovális formájú típus, téglalap alakú fűzőlyukkal. A két típus között nincs igazából kronológiai különbség.

Az avarok Belső-Ázsiából 568-ban hozták be a kengyelt a Kárpát-medencébe. A kora avar korban a kengyelek általában hosszúfülűek, kerek formájúak és bordás talpúak, s szinte minden esetben kitűnő minőségű vasból készültek. Kisebb számban előfordulnak úgynevezett hurkos fülű kengyelek is. A korai avar (568 – kb. 630) sírokban általában a kengyel mellett lándzsa/kopja is található, ami nyilvánvalóan a nehézlovas harcmódorra utal. A Kárpát-medence kora avar kori lovasfelszerelése az egykorú Altáj-vidék, Dél-Szibéria és Mongólia régészeti anyagaival mutat közeli párhuzamot. A késő avar korban a kengyelek formája megváltozott, talpalójuk többnyire egyenessé vált és jóval silányabb alapanyagból készültek.

A régészeti adatok azt mutatják, hogy a vaskengyel az eurázsiai sztyeppén és a Kárpát-medencében a 6. század második felétől, a 7. század elejétől kezdett elterjedni, ez nyilvánvalóan összefüggött a Türk és Avar Kaganátusok létrejöttével. Úgy tűnik azonban, hogy Kelet-Európában

Qasr al-Hairi padlófreskójának vadászjelenete

szélesebb körben csak a Kazár Kaganátus révén terjedt el a tárgy használata.

Összefoglalásképpen: biztosnak tűnik, hogy a vaskengyel közös nomád–kínai találmány lehetett. Ehhez a megfelelő hátteret az Észak-Kína területén létrejövő Xienbei, illetve Touba államok biztosították, vagy esetleg a koreai Kogurjo. A vaskengyel keleti irányba előbb Korea déli felébe, majd Japánba is eljutott. Nyugat felé a hatalmas méretű Türk Kaganátus, illetve a türkök elől nyugatra menekülő avarok terjesztették el a Volgáig, illetve a Kárpát-medencéig. Használata elsősorban a Tang-dinasztia (618–907) hódításainak hatására terjedhetett a klasztrikus Selyemúton. Perzsia a türkök révén az iszlám hódítás előtt röviddel ismerkedhetett csak meg a vasken-

gyellel, de később az iszlám világban is a türkökkel való találkozás, majd később a 9. században a török testőrség és rabszolga-katonaság elterjedése révén válha-

tott általánossá. Bizánc, valamint Európa pedig az avarok révén ismerkedett meg a vaskengyellel. A közös kínai–nomád találmány kengyel és a többi lovasfelszerelés következtében a tűzfegyverek megjelenéséig a lovas harcmodor volt a legkorszerűbb nem csupán Kínában, de az iszlám világban, Bizáncban és Európában egyaránt.

A kazárok az első Türk Kaganátus bukását követően hozták létre birodalmukat a kelet-európai sztyepén a 7. század közepén, így mint a Nyugati Türk Birodalom utódállama nyilván a türk hagyományok folytatójává vált. A kazárokkal összefüggésbe hozott úgynevezett szaltovói kultúra sírjaiban ugyancsak gyakori lelet a vaskengyel. Ezek boltíves formájúak, a talpaló egyenes vagy enyhén homorú. A kengyelek füle alapján hosszú téglalap alakú, illetve lekerekített füleket különíthetünk el. A talpaló szélessége lehet keskeny, közepes és széles. De előfordul a hurkos fülű, ívelt talpalójú kengyel is.

Taizong császár síremlékén kengyellel felszerszámozott harci mén

„Selyemutak” az Arab-öbölben

24

**Tengeri kereskedelem
Északkelet-Arábiában
a bronzkortól a középkorig**

Paluch Tibor

A legszűkebb részén a Hormuzi-szoros alig több mint 68 kilométer széles. Ha itt lezárnánk (persze nem a ma aktuális politikai okokból), akkor a 250.000 km²-es Arab (Perzsa)-öbölből a világ második legnagyobb tavát lehetne csinálni, amelyet csak a Kaszpi-tenger előz meg. Ez a viszonylagos zártság a környező népeket az egymással való szoros együttműködésre sarkallta, ugyanakkor egyáltalán nem jelentett teljes bezártságot. Az öböl partjain világbirodalmak osztoztak, és az Indiai-óceánra kijutva a teljes világ megnyílt az itt közlekedő hajósok számára.

11. századi éremkincs

Az antikvitásban, de valószínűleg már korábban is a térség kulturális vonatkozásban négy nagyobb és több kisebb alrégióra volt osztható: 1. Dél-Írán, a Satt al-Arab folyótól a Hormuzi-szorosig, 2. Délkelet-Mezopotámia, 3. Északkelet-Arábia (a mai Katar, Bahrein és Szaúd-Arábia keleti része), 4. Délkelet-Arábia (a mai Omán és az Egyesült Arab Emírátságok). E régiók közötti kiterjedt kapcsolatrendszerrel már a korai időkben is rendelkezünk információkkal. A múlt század 60-as éveitől ismertek az Ubaid-kori Mezopotámia [az Ubaid-kor hozzávetőleg a Kr. e. 6–5. évezredet fedi le – a szerk.] és az öböl vidékének kapcsolatai, melyek egyik legszebb bizonyítéka a Marawah szigeten (Abu-Dzabi Emírátság) előkerült edény.

Az Arab (Perzsa)-öböl kulturális határa

A Közel-Kelet első nagy volumenű kereskedelmi hálózatát a régi Akkád- vagy Szargonida-dinasztia alapozta meg [kb. a Kr. e. 23. században – a szerk.]. A indiai Meluhából induló hálózat Magan (azaz a mai Emirátusok és Omán térsége) és Tilmun (a mai Szaúd-Arábia keleti partvidéke) érintésével jutott el Dél-Babilóniába, ahonnan az Eufráteszt követve ért a Mediterráneumba. A 3. évezred utolsó századában, amikor a 3. uridinasztia uralkodott Mezopotámia felett, az Ur és Magan közötti direkt kereskedelmi kapcsolatot számos adat támasztja alá. A ciprusi réz Kr. e. 18. századi megjelenéséig ez a térség volt a korabeli városállamok (Ur, Lagas stb.) fő réz- és diorit- [a diorit egy rendkívül kemény magmás kőzet – a szerk.] forrása. A kereskedelem kiterjedtségét mutatják a Harappa vagy Harappa-ihette pecsétlők és

Mezopotámiai pecsétlő Abu-Dzabi Emirátus nyugati részéből

a valódi Harappa-súlyok megjelenése, amelyek kiindulópontja a nyugat-indiai Gudzsarát provincia, az Indus-völgyi vagy más néven Harappa-civilizáció szülőhelye volt.

A két régió – Mezopotámia és Arábia – szoros összefonódása a későbbiekben is megmaradt. A térség Maka néven az óperzsa Akhaimenida Birodalom egyik szatrápiája volt a Kr. e. 5–4. században. Arrianosz görög történetíró szerint Nagy Sándor is kolonizálni akarta az Arab-öböl északi partvidékét és a szigeteket, mivel felismerte a bennük rejlő gazdasági lehetőséget, de korai halála miatt ez elmaradt.

A Római, a Kínai, a Párthus és a Kusán Birodalom által a Kr. e. 2. századtól körülbelül mintegy 4 évszázadig biztosított viszonylagos egyensúly hozta el egy, a korábbiaknál még komplexebb kereskedelmi rendszer, az általunk

vizsgált térséget is érintő Selyemút virágkorát. Ennek főleg a szárazföldi hálózata ismert, de ugyanilyen súlylallyal esett latba a Selyemút tengeri hálózata is. A tengeri selyemút legkorábbi kiindulópontja a dél-kínai Panyu (a későbbi Guangzhou) lehetett. Nyugati végpontokká a Vörös-tenger északi partvidékén az egyiptomi Szuez térsége (Müosz-Hormosz stb.) és a Perzsa-öböl nagy kereskedőközpontjai: Apologosz és Omana váltak. A korszak tengeri hajójázásának legfőbb forrása az ismeretlen szerzőtől származó, Kr. u. 40–70 között íródott görög nyelvű hajójázási kézikönyv *A Vörös-tenger körülhajózása* (latinul: *Periplus Maris Erythraei*), amely az India és Róma közötti kereskedelem fő irányát a Vörös-tengeren keresztül írja le. Az újabb időszak régészeti eredményei azonban azt mutatják, hogy valójában az Arab-öböl játszotta a nagyobb szerepet a kereskedelemben. Annak oka, hogy e térség a római forrásokban háttérbe szorult, az lehet, hogy a területen a rómaiak (illetve a szolgálatukban álló görög kereskedők) helyett inkább palmüraiak, arabok, pártusok és indiaiak domináltak, leginkább az ő kezükben volt a közvetítő kereskedelem. Ugyanakkor a rómaiak érdeklődését az a tény is mutatja, hogy Augustus császár több megbízottat is kiküldött a térség felderítésére. Az öböl nagyobb szerepére utalnak a kínai források, valamint az is, hogy II. Malicho nabateus király Kr. e. 93-ban központját Petrából Boszrába helyezte át, ami azt jelezheti, hogy a nabate-

Ubaid-kori újkőkori festett edény Marawah szigetről

A nabateusok egy, az ókori Arábiában élő népcsoport volt, korábbi nomád életmódjukat letelepült, városias létformára cserélték, miközben intenzíven bekapcsolódtak a térséget érintő kereskedelmi utak, így az úgynevezett Tömjénút (amelyen Afrika szarvától a Mediterráneum felé szállították az ókor egyik legfontosabb illatszerét, a tömjént) és a Selyemút kereskedelmébe. Egyik legfontosabb központjuk a ma Jordániában található Petra, mely a világörökség része.

Import kerámia az Indus-völgyi civilizáció területéről

usok a szárazföldi karavánutak helyett elkezdték az itt keresztülhaladó hajóutakat előnyben részesíteni.

A korszak térségének kereskedelmi kulcsfontjai közül az említett Apologosz nem más, mint Obolla/Ubulla, a mai Irak területén; míg Omana az Umm el-Kaivein emirátus területén található Ed-Durral azonosítható. Ennek virágkora a Kr. e. 1. század második fele és a Kr. u. 2. század eleje közé esik. Az itt talált pénzek a legkülönbözőbb eredetűek (a pártusoktól Rómáig és Indiáig), a gyöngyök Indiából, Srí Lankából és Tanzániából származnak. Az üvegáruban a római anyag van többségben, ezzel szemben a kerámiában a mázias mezopotámiai eredetű anyag dominál a római amforákkal, kis-ázsiai és egyiptomi eredetű mécsesekkel szemben. A Hormuzi-szoroson átívelő kapcsolatokra utalnak a Beludzsisztánból [a mai Pakisztán déli területei – a szerk.] származó edények. A térség multikulturalizmusát azonban legjobban a hellenisztikus építészeti hagyományokat ötvöző templom mutatja, amelyet az iszlám előtti hitvilág napistenének, Samasnak emeltek.

A Perzsiát Kr. u. 224-től uraló Szászánida-dinasztia alatt az írott források szinte alig beszélnek az Arab-öböl kereskedelméről, ennek oka pedig valószínűsíthetően az volt, hogy a terület gyakorlatilag a dinasztia „beltengere” lett. II. Sápúr (310–379) szászánida uralkodó hadjáratai Kelet-Arábiába nemcsak pusztítást, de egyben átrendeződést is hoztak. A szászánida közigazgatási rendszerben az Arab-

-öböl a negyedik kusztba vagy dél-nyugati negyedbe tartozott. Egy közép-perzsa felirat szerint legalább két városa is védeltséget élvezett, ami arra utal, hogy a dinasztia számára a szélesebb világgal összeköttetést teremtő régió kiemelkedő fontossággal bírt. Ekkorra tehető a korábban vezető Omana/Ed-Dur pusztulása, és a kissé keletebbre, a mai Rász el-Haima emirátusban lévő Kus felemelkedése.

Régészeti adatok alapján a Hormuzi-szorostól mintegy 70 kilométerre lévő település a 4. és a 13. század között virágzott. Fontossága abban is rejlik, hogy valószínűleg azonosítható a korai Dzsulfarral. Dzsulfar a késő középkor legnagyobb kereskedővárosa az Arab-öbölben. A korai iszlám írott forrásokban már a 8–10. században megjelenik a neve, de a régészet alapján azonosított Dzsulfar alapítására csak a 14. században került sor. Az eltérés valószínűleg annak tudható be, hogy egy viszonylag kis régióban, a mai Rász el-Haima tengerparti síkságán, többször került sor a település mozgására, amelyet mindig ugyanúgy neveztek el. A többszöri áttelepülés okai között legnagyobb valószínűséggel az játszott szerepet, hogy a homokzátványok mozgása, illetve a lagúnák feltöltődése miatt egy idő után az adott helyen lehetetlenné vált a tengeri hajózás és a kikötés. Al-Hulajla, Kus, Szabá palotája, al-Nudud és al-Mataf ennek a körnek a lelőhelyei, ahol al-Mataf a régészetileg Dzsulfarként azonosított 13–14. században alapított település. Ez az a Dzsulfar, amely a portugál forrásokban is megjelenik már, mint a regionális kereskedelem prosperitását élvező település, és ezt ismerjük a régészeti feltárásokból is a legjobban. Az 1970-es

Tiberius római császár (ur. 14-37) aureusa Ed-Dur lelőhelyről

A
10.

században alapított Hormuzi Királyság a mai Irán Minan-síkságán, stratégiai helyen feküdt, a 13. századtól perzsa fennhatóság alatt. A korai 14. században függetlenedési szándékkal a központ a Jarun [vagy Hormuz]-szigetre költözött, ahol a 15. század végén a portugálok hajtották uralmuk alá.

Római import üveg ed-Dur lelőhelyről

évek kezdeti iraki feltárásai után a '80-as évek végén és '90-es évek elején német, angol, francia, japán kutatók tették ismertté a települést, amelyet a távol-keleti, elsősorban kínai császári udvari porcelán igen nagy mennyiségű jelenléte miatt, helyi és kínai együttműködésben tárnak fel jelenleg is. A térségbe a 15. század végén érkező portugál Albuquerque idején már prosperáló település a Hormuzi Királyság fennhatósága alatt állt.

Kiteljesedni azonban majd csak a portugál fennhatóság alatt tudott, melyet elősegített, hogy a portugálok Hormuztól Goáig, illetve Makaóig teleszórt erődjeikkel uralták az Indiai-óceán kereskedelmét. Ebben a terjeszkedésben központi szerepet játszott Dzsulfar, amelynek átalakulása a település képén is meglátszódt. A központ, al-Mataf, fallal lett körülvéve, de a város dél felé jelentősen túlnyúlt. A falusias, pálmalevél kunyhókból álló településből homokkő téglából épült házakból álló, rácsszerű utcahálózattal rendelkező város lett, melynek a közepén egy, a 14. századtól a 17. századig ötször átépített, egyre nagyobb méretű mecset állt. A 16. század elején a városba látogató Duarte Barbosa a lakosokat kereskedőkként és hajósokként írta le. Pedro Teixeira szerint gyöngyhalászattal is foglalkoznak. A portugál jelenlétnek a tengeren az angol flotta megjelenése, míg Arabiában az ománi Yaruba-dinasztia 17. századi hódításai vetettek véget, ez egyben Dzsulfar fénykorának végét is jelentette, ami azután 1736-ban perzsa kézbe került. Nagyjából ezzel egy időben került át a települési központ a mai Rász el-Haimába.

A nyugati keresztény kultúra és térítés kínai

28

Dzsingisz kán (ur. 1206–1227)

Dzsingisz kán 13. század elején felemelkedő, majd az utódai által kiterjesztett mongol birodalma a világtörténelem legnagyobb egybefüggő területű hatalma volt. A Koreai-félszigettől Kelet-Európáig, a mai Ukrajna területétől Afganisztán, Irán, Irak területéig terjedő birodalom a Selyemutat majdnem teljes hosszában uralta. Mivel a mongolok érdekeltek voltak a kereskedelemben, ezért messzemenően támogatták azt. Ennek köszönhető, hogy a Selyemút történetének egyik legvirágzóbb időszakát élte uralmuk alatt. Tulajdonképpen a mongolok tették lehetővé először Európa és az általuk uralt Kína között a közvetlen kapcsolatot. Így különböző céllal utazó nyugatiak jutottak el a távoli Mongóliába és Kínába. Közülük a legismertebb Marco Polo (1254–1324), bár rajta, apján és nagybátyján kívül más kereskedők is eljutottak a Selyemút mentén a Mongol Birodalom távoli részeire. Mellettük az 1210-es években létrejött két koldulórend, a domonkosok és a ferencesek képviselői voltak az első nyugati keresztények a mongol kori Selyemúton. Némelyikük, így a ferences Plano Carpini-beli Johannes 1245 és 1247 között IV. Ince pápa (1243–1254) követeként járt a Mongol Birodalom területén. Mások viszont, mint a szintén ferences Rubruk és társai, akik 1253 és 1255 között utazták át a Mongol Birodalmat, térítő szándékkal indultak útnak. Később kereskedők és térítők gyakran utaztak és telepedtek meg együtt különböző helyeken. A kereskedelmi áruk, új technológiák mellett tehát ideológiák is terjedtek a Selyemúton.

Marco Polo karavánja a Selyemúton (középkori térkép részlete)

Bár nem ismerjük az összes utazót, de a források alapján 1242 és 1448 között legalább 126 egyéni utazó vagy követség érte el Közép- és Kelet-Ázsiát a nyugati és keleti kereszténység területéről. De maradtak-e, és ha igen, akkor milyen tárgyi nyomai a nyugati keresztény kultúrának a Mongol Birodalom központi területein, azaz a mai Mongóliában, illetve a Selyemút keleti végpontján, azaz Kínában?

és mongóliai emlékei a 13–14. századból

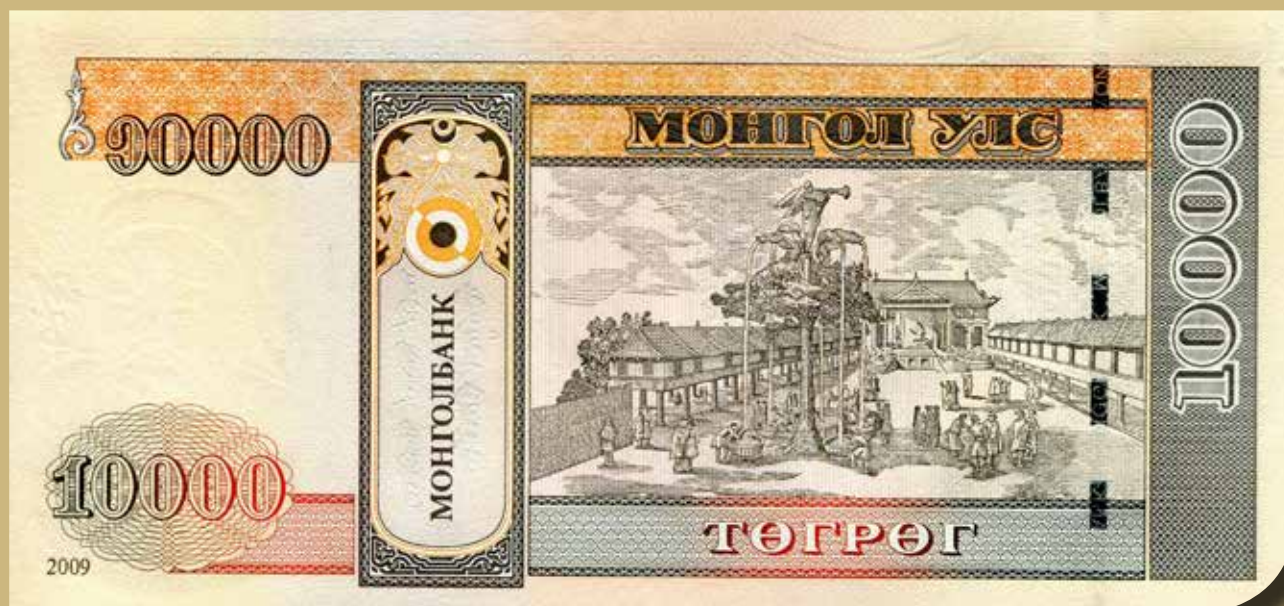
Az útvjáról beszámoló Rubruk társaival 1254 tavaszán ért Karakorumba, a Mongol Birodalom központjába, ahol összebarátkoztak egy, a tatárjárás során a Magyar Királyságból elhurcolt párizsi ötvössel, akinek a neve Willelmus Buchier volt. A mester a barátoknak egyebek mellett ostyasütőt készített, hogy az odahurcolt keresztények számára áldozati ostyát tudjanak sütni, valamint ez utóbbiak tárolásához egy ezüstdobozt is készített. A 19. században a Karakorum területén levő buddhista kolostorban járó Marcel Monnier azt állította, hogy látott ott egy latin keresztrel díszített ostyasütő vasat és egy ezüstdobozt is. Ezeket a kutatók a Buchier mester által készített tárgyakkal azonosították, de sajnos mára elvesztek.

Rubruk szerint az ügyes kézműves mester Möngke nagykán (1251–1259) számára palotájának ajtajába egy olyan „italfát” készített ezüzből, melynek gyökereinél négy, kumiszt okádó ezüstoroslán, tetején egy trombitát tartó angyal volt, a fa belsejében pedig a négy beépített cső mindegyikén más-más ital folyt. A fa alatti fülkében egy ember szólaltatta meg az angyal trombitáját, a szolgálók pedig a csövekbe öntötték a megfelelő italt, ami a fa alá készített ezüstedényekbe folyt. Bár ez a különleges „italfa” sem maradt fent, de kultúrtörténeti hatása napjainkban is tetten érhető: Pierre de Bergeron francia rézmetsző 1637 előtt készült rekonstruált ábrázolása nemcsak a mongolok egyik pénzén, a 10 ezres tugrik hátlapján látható, de mását az egykori Karakorum területén fel is építették.

Karakorum, az ezüstoffa mai rekonstrukciója

10.000 mongol tugrik, hátoldalán a karakorumi ezüstoffa

Montecorvinói János
(1247–1328) ferences rendi
misszionárius

Perugiai Andreas sírköve

A ferences Montecorvinói Johannes, aki 1294-ben ért Kínába (ahogy ő nevezte: Cathayba), 1305 januárjában Hanbalikból (azaz a mai Pekingből) írt levelében nemcsak 6000 lélek megtérítéséről, de arról is beszámolt, hogy a városban, ahol a császár főrezidenciája van, templomot és harangtornyot építtetett. Legnagyobb sikere a mongoloknak alávetett és uralkodóházukkal szoros rokonságban álló török öngütök uralkodójának, Györgynek (eredeti nevén Körtgünek) megtérítése volt. Az uralkodó, aki korábban a 'Kelet egyházának' volt a híve, azaz nesztoriánus volt, nemcsak népe egy részét térítette át a katolikus hitre, de Montecorvino szerint egyik városában templomot is építtetett. Egyes elképzelések szerint ennek a templomnak az alapjait találta meg a japán Egami Namio terepbejárása során a ma Kínához tartozó Belső-Mongóliában levő Olon Szümében 1939-ben, de találtak a helyszínen gótikus stílusban díszített cserepek és egy nyugati viseletű és típusú fej nélküli szobortöredéket is. Hozzá kell azonban tenni, hogy ásatással még nem sikerült a japán kutató megfigyeléseit hitelesíteni.

Amikor 1307-ben elért V. Kelemen pápához (1305–1314) Montecorvino sikereinek híre, hét ferences szerzetesből álló püspöki testületet küldött Kínába, hogy Montecorvinót Hanbalik érsekének szenteljék. Köztük volt az a Perugiai Andreas is, aki a Dél-kínai-tenger partján levő Zajton (ma Quanzhou) egyik püspöke lett 1322 és 1332 között. Neki nemcsak a Zajtonból Perugiába írt levele (1326) maradt fent, de a 20. század elején a város falának bontásakor előkerült egyik sírkövet többen a püspök sírkövének tartják. A ma Pekingben őrzött, rendkívül kopott sírkövön egy sajnos csak rosszul olvasható latin felirat, egy kereszt, két lóuszvirágot tartó angyal és egy püspöki süveget viselő alak látható.

Ugyancsak a nyugati kereszténységhez köthető két tárgy származik abból a városból, Yangzhouból, amelynek Marco Polo saját állítása szerint három évig volt a kormányzója az 1280-as években, és ahol ferencesek is éltek 1320 körül. Az itt előkerült két sírkő egy itáliai kereskedő gyermekeié (egy leányé és egy fiúé). Ezeknek a ferences kultúrához köthető ábrázolásai a buddhizmusra jellemző rajzok stílusában készültek. Katerina Yilioni, azaz Ilioni a gótikus írású sírkő alapján 1342 júniusában halt meg. A felirat felett a Szűzanya látható a gyermek Jézussal, valamint Alexandriai Szent Katalin vértanúságának jelenetei egy térdeplő ferences ábrázolása mellett. Antonio Ilioni 1344 novemberében halt meg a sírköve szerint, amelyen a trónoló Krisztus alatt jobbra Remete Szent Antal tau-kereszttel, előtte a Szűzanya a gyermek Jézussal látható, balra pedig az utolsó ítélet ábrázolása a sírjaikból feltámadó holtakkal. A remete szent ábrázolása összemósódott a ferences Pádusi Szent Antaléval, mivel ez utóbbinak jelent meg egy látomásában Jézus az anyja karjaiban.

A ferencesek jelenlétét bizonyíthatja továbbá Nankingban a buddhista Linggu Si komplexumának főtemploma is, amelyet 1324 és 1327 között emelhetek, és amely szerkezete és téglafalazata alapján Avignon térségben jellemző templomok mintájára épült ferences építmény lehetett eredetileg. Ugyancsak ferencesekre utal egy 1685-ben egy jezsuita által Nanking környékén talált zsebkönyv méretű (166×108×30 mm) Biblia is. A pergamenből készült Bibliát a firenzei *Biblioteca Laurenziana*-ban ugyan Marco Polo bibliájaként leltározták be, de az 1230–1240-es években Észak-Franciaországban íródott, és a szöveg, valamint a széljegyzetek alapján egyetemi oktatásban vagy stúdiómkhoz használt könyv nagy valószínűséggel egykoron egy térítőé lehetett.

Végül meg kell említeni a ferences ideológiában és ikonográfiában egyaránt megnyilvánuló Mária-kultusznak Kínában megjelenő hatását is. A kínai buddhizmus egyik meghatározó alakja, Guanyin Máriához hasonlóan a gyermek iránti szeretet és női tisztaság jelképe. A közös vonásokat a ferencesek felismerhették, és a térítéskor az ebből adódó előnyökre támaszkodhattak. Ráadásul Guanyin gyermekáldást biztosító bódhdhizattvaként való ábrázolásában (fiúgyermekkel a karjában vagy ölében) a nyugati kereszténység is szerepet játszhatott.

Bár a 13. század közepe és 1368 (azaz a mongol Jüan-dinasztia bukása) között igen intenzív volt a Selyemút mentén Nyugat és Kelet között a kapcsolat, s így sokan (követek, térítők, kereskedők) utaztak a két világ között, a nyugati keresztény kultúra emlékei mégis kisszámúak a mai Mongóliában és Kínában. A művészetben tetten érhető hatások mellett kevés konkrét tárgyi emlék maradt a nyugatiak mongol birodalombeli tartózkodásáról. Ugyanakkor számos jel mutat arra, hogy ha lehetőség adódik további és alapos feltárásokra, emelkedhet az ilyen jellegű emlékek száma is.

Zayton, ahogy Marco Polo könyvének egy 15. századi illusztrátora elképzelte

Tang Yin (1470–1524) festménye a gyerekhözó Guanyinról

A „kék-fehér

Selyemút”

F. Komori Tünde

32

AZ ősi Selyemút kapcsán sokaknak elsőre tevék, karavánok, a sivatag, illetve a Selyemút-nak nevet adó, legismertebb árucikk, a selyem ugrik be. Azt azonban kevesen tudják, hogy Selyemút, ami leginkább egy úthálózatként képzelhető el, nem csupán a régi korokban, de a hozzánk időben közelebb eső, a 15. század végi nagy földrajzi felfedezésekkel meginduló kora újkorban, tehát a 16–17. században is még pezsgő kereskedelmi és diplomáciai forgalomnak adott teret, illetve a selymen túl ebben az időszakban továbbra is számtalan más árutípus is gazdát cserélt. Ezek közé tartozott a világhírű kék-fehér kínai porcelán is, ami a 17–18. század folyamán végérvényesen meghódította az európai piacot a tengeri Selyemútnak köszönhetően. Azt azonban még kevesebben tudják, hogy ebből a kék-fehér porcelánból a mai Ma-

De hogyan került ilyen távol Kínától ez az árutípus, megelőzve későbbi elterjedését a nyugat-európai arisztokrácia körében? A kínai porcelánokat kétséget kizáróan az oszmán törökök hozták magukkal, amikor a 16. század közepén a középkori Magyar Királyság jelentős részét meghódították. Ennek bizonyítéka, hogy ezt a kerámiatípust Magyarországon kizárólag olyan területeken találjuk meg régészeti

gyarország területére is kerültek edények, melyek töredékei az oszmán török kori, 16–17. századi régészeti rétegekben megtalálhatók.

környezetben, amelyekről az írásos forrásokból és egyéb régészeti bizonyítékokból tudjuk, hogy az oszmánok elfoglalták.

A kávézás és teázás szokásának elterjedését a magyar területeken szintén az oszmánokhoz köti a történettudomány, habár ebben az időszakban a magyarok még kevésbé szoktak rá a serkentő nedűre, mint oszmán kortársaik.

Ennek szintén ékes bizonyítéka a hódolt-ság kori rétegekből előkerülő kék-fehér edények formai megoszlása: többségük az úgyne-

Kék-fehér kínai porcelántál töredéke, Eger, Vár, 1600 körül

A kávé először Jemenben jelent meg a 15. század végén, innen került a 16. század elejére Isztambulba, ahol néhány évtizeden belül teret hódított. A 16. század első felében megjelentek Isztambulban az első kávézók, majd nem sokkal később Budán is kávézók megnyitására tanúskodnak az írásos források.

vezett findzsa típusába tartozik, jóval kevesebb a nagyobb tál, tányér vagy a korszakban nagy népszerűségnek örvendő korsó és kancsó.

Ezen edénytípus további érdekessége, hogy nem csupán a Kínában készült darabok jelennek meg a régészeti anyagban, hanem ezek közel-keleti, leginkább perzsa másolatai, valamint a törökök által Iznikben gyártott, kezdetben kínai ihletésű edények, melyek között

a másik két típusból hiányzó tányérok, tálak, korsók és kancsók is szép számmal képviseltetik magukat.

A findzsa a csészékre használt oszmán tömögük kifejezés (finca), amit a régészeti kutatás is átvett,

így a szakirodalom is gyakran hivatkozik a kínai, perzsa és izniki csészékre findzsaként. Az Isztambultól nem messze eső Iznik területén a 15. században indult meg a kínai kék-fehér porcelán ihlette magas minőségű fajanszedények gyártása, melyeket a magyar régészeti kutatás izniki porcelánnak vagy izniki fajansznak nevez. Ebben az időszakban még felfedezhető a kínai motívumkincs, a 16. századra azonban az izniki fazekasmesterek egyre inkább kezdték kialakítani a saját, muszlim ihletésű motívumkincsüket. Ennek eredményeképp jöttek létre a jellegzetes színekkel és motívumokkal díszített edények, melyek a hódoltság területén is megfigyelhetők a régészeti anyagban.

A hódoltságban, tehát az oszmán törökök által elfoglalt magyar területen belül a két legnagyobb kínai porcelán, perzsa és izniki fajansz lelőhely Budán (ez nagyjából megfelel a mai budai vár területének), illetve az egri várban, azaz a hódoltság két vilajetközpontjában található. [A vilajet az Oszmán Birodalom nagyobb kiterjedésű tartományainak meg-

Két kínai kék-fehér porceláncsésze töredéke a legnagyobb számban előforduló típusokból.

Felső: ún. absztrakt barackos típus, Buda, Wanli császár időszaka, 16-17. század fordulója. Alatta: ún. lótoszos típus, Kangxi császár időszaka, 17. század vége

Perzsa fajanszcsésze töredéke, alján bélyegként kínai sárkányfejet imitáló ábrázolás, Buda, 16-17. század

nevezése volt, méretben/ rangban ezek alatt helyezkedtek el a szandzsákok – a szerk.] A többi lelőhely (pl. Székesfehérvár, Gyula, Pécs, Vác és Szekszárd-Jeni-palánk), tehát a szandzsákközpontok és palánkvárak eddig előkerült anyaga darabszámra csupán a budai és egri töredékének felelnek meg. Ez a tény számos társadalm- és gazdaságtörténeti kérdést vet fel, melyek közül a két legfontosabb: kik használták ezeket a tárgyakat és hogyan jutottak hozzájuk?

A kínai porcelántöredékek előkerülésének pontos helyszínei alapján feltételezhető, hogy elsősorban az oszmán műveltséggel rendelkező, a birodalom központjából a hódoltságba kihelyezett katonai és hivatali vezetők használhatták őket. Ennek bizonyítéka, hogy az egri vár területén, ami a korabeli vilajet adminisztrációs központjaként szolgált, a pasa, azaz a legmagasabb hivatali előjáró palotájaként használt épületből és környékéről kerültek elő a magasabb színvonalat képviselő porcelánedények töredékei. Budán pedig szintén a katonaság által használt középkori királyi palota területéről, valamint a budai várban a mai Miniszterelnökség helyén álló egykori Pasa Palota maradványai közül került elő nagy mennyiségben kínai porcelán, valamint perzsa és izniki fajansz. Érdekes, hogy míg Szekszárd városából egy-két ilyen töredéket találtak a város régészei a feltárások során, addig a közeli Jeni-palánkból, melyben szintén az oszmán katonaság töltötte mindennapjait, más hódoltsági településekhez képest nagyobb mennyiségben kerültek elő kínai, perzsa és izniki csésze- és edénytöredékek.

A perzsa fajansz jellegzetes edénytípus, amit a 16–17. századi Szafavida Irán területéhez köt a tudomány; megjelenésében leplezetlenül másolja a kínai korabeli edényeket. Olyannyira leplezetlenül, hogy a motívumkincs és a forma mellett az edények fenekén található kínai írásjegyeket ábrázoló bélyegeket is megpróbálták leutánozni, melyek időnként kifejezetten meglepő bélyegeket eredményeznek.

Ezeket az edényeket – főként a kínai csészéket – nagy becsben tartották, ugyanis számos olyan töredéssel találkozunk a régészeti anyagban, melyeken apró, az edény falát át nem ütő lyukacsákat látunk a külső oldalon, melyek a törések mentén mindkét oldalon egymás tükörképeként jelennek meg. Az utóbbi információt szerencsésébb leletek révén tudjuk, amikor is két összeillő töredék éppen a lyukak között törött el. Ebből az is kiderül, hogy ez a törés még az oszmánok általi használat során keletkezett, az apró lyukak pedig a javításról tanúskodnak, amit nagy valószínűséggel apró fémdrótok vagy fémkapcsok segítségével végeztek el.

Hogyan jutottak hozzá 16–17. századi használóiak ezekhez az edényekhez? Ennek megválaszolása jelenleg kutatásunk tárgyát képezi, melynek talán legfőbb kérdése, hogy a hétköznapi bazárok kínálatában is előfordultak-e ezek az edények, avagy csak különleges rendelésre hozták magukkal a birodalom

Izniki fajanszkorsó, Buda, 1540 körül (eredeti kép: Kovács, Gyöngyi: Iznik Pottery in Hungarian Archaeological Research, in: Gerelyes, Ibolya ed.: Turkish Flowers. Studies on Ottoman Art in Hungary. Hungarian National Museum: Budapest, 2005. p. 71.) https://www.academia.edu/7854729/Iznik_Pottery_in_Hungarian_Archaeological_Research

A kávéfőző céh kávébemutatója a Hippodromon III. Murád szultán előtt, 1582 körül (eredeti kép: Atasoy, Nurhan and Raby, Julian, Iznik. The Pottery of Ottoman Turkey. London: Alexandria Press, 1989. Fig. 8.)

központjából a terület kereskedői. A kérdés megválaszolását nehezíti, hogy többnyire nem tudjuk pontosan, hogy hívták ezeket az edényeket a 16–17. században, így nem tudjuk megállapítani az árukat, illetve azt sem, hogy egyáltalán megjelentek-e a piacokon, ugyanis így nem azonosíthatók a vámnaplókban és árjegyzékekben.

A kutatás ismer ugyan néhány kifejezést, melyek a forrásokban ezekre az edényekre utalhatnak, ezek közül a legáltalánosabb a már említett finca (findzsa=csésze) és a çini (csini=kínai). A findzsa általános jelentése nem szorul különösebb magyarázatra, a çini kifejezést azonban nem csupán a kínai, de a perzsa és talán még az izniki darabokra is használták ebben a korszakban. Így nem tudjuk megállapítani, melyik típus milyen értéket képviselt. További kutatást igényel annak megállapítása is, hogy a kínai edények pontosan milyen útvonalon érkeztek a hódoltság területére. A legvalószínűbb azonban, hogy elsőként az Oszmán Birodalom központjába érkeztek távolsági kereskedelem útján, majd innen szállították őket a birodalom távolabbi részeibe, köztük a mai Magyarország területére is. A tudomány jelenlegi állása szerint az sem egyértelmű, hogy Kínából Isztambulba tengeri vagy szárazföldi úton érkeztek-e a porcelánok, illetve hogy a birodalom belül milyen útvonalakon szállították pl. a hódoltságba a törékeny árut.

Ezen kérdések megválaszolásával számos, eddig homályos részletre derülne fény a kora újkori Selyemút történetével kapcsolatban, melynek disz-

Javításra szolgáló fúrt lyuk egy kínai porcelántöredéken. Buda, 17. század

ciplináris vizsgálata egyelőre kisebb hangsúlyt kap, mint az ősi Selyemút kutatása. A 16–17. századi globális távolsági kereskedelmi hálózat, ezen belül pedig a kínai porcelán mozgásának kutatása azért is különösen érdekes, mert miközben ezen árutípus 18. századi mozgását, a nyugati világban való elterjedését a történettudomány és a művészettörténet is jól ismeri, az azt megelőző 16–17. századi időszokról alig tudunk valamit.

A porcelánt a nyugati világot meghódító útjára az Indiai-óceán tengeri útvonalainak megnyitása indította el, mely útvonalak hálózata a kora újkor tengeri Selyemútjaként is értelmezhető. A kínai porcelán 18. századi elterjedését azonban elsősorban uralkodói és főnemesi gyűjtemények révén ismerjük, az alacsonyabb társadalmi csoportokról azonban nem tudjuk, mennyire használták ezeket, ugyanis a régészet jóval kevesebbet foglalkozik újkori leletanyagokkal.

A 16–17. századi kínai porcelántípusok elterjedése a korabeli Budán

Az újabb régészeti kutatások azonban szerencsére kezdenek figyelmet fordítani a hasonló újkori kérdésekre is, így például a dániai Koppenhágából egy 18. századi szeméttelép emésztőgödöréből előkerült kínai porcelán leletgyűjtést is megismertünk nemrégiben. E porcelánok használata kétség kívül a helyi vagyonszámba kereshetőkhöz köthető. Mindez rendkívül jelentős lépés a porcelán kereskedelmének vizsgálatában, mivel megmutatja, hogy nemcsak az építészeti, de a töredékes régészeti anyaggal is érdemes foglalkozni, hiszen ezek sokat hozzátehetnek az kora újkori és újkori Selyemút történetéhez.

Az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-19-4 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának, valamint a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Kutatási Ösztöndíjának szakmai támogatásával készült.

HOPPÁL KRISZTINA MTA-ELTE-SZTE SELYEMÜT KUTATÓCSOPORT
TÁVOL-KELETI INTÉZET, EÖTVÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEM

Nem minden római, ami fénylik

Római pénzek Jáváról

A Római Birodalom keleti kapcsolatainak kutatása rendkívül népszerű, azonban gyakran félreértett terület. Nem ritkán még a legújabb publikációk is számos, Kelet- és Délkelet-Ázsiában előkerült római, vagy annak vélt tárgyat citálnak az *Imperium* távolsági kereskedelmének bizonyítékeként, anélkül, hogy a szóban forgó leletek kontextusát bővebben ismernék. Különösen az Ázsia különböző régióiból származó római pénzeket értelmezik gyakorta félre.

Az alábbiakban a fenti problémára reflektálva, nemzetközi tekintetben is elsőként egy indonéz–kínai–magyar együttműködés keretében Jáváról előkerült római pénzek kerülnek bemutatásra, melyek egy részét éppen Pannoniában bocsátották ki.

Korábban Indonéziából nem voltak ismertek római pénzek, római eredetű tárgyak is csupán Bali szigetéről, azonban Kelet-Jáva mint helyszín még különlegesebb, hiszen korai története nehezen kutatható, számos ismeretlen tényezővel kell számolni, ezért a római tárgyak jelenléte önmagában szenzáció, mely rendkívül fontos adalékkal szolgál a térség múltjának jobb megismeréséhez.

Ugyanakkor a szóban forgó érmek nagy valószínűséggel már a modern időkben érkeztek ide, ami felhívja a figyelmet egy, a kutatás által eddig figyelmen kívül hagyott jelenségre, nevez-

tesen, hogy a római tárgyak kontextusának vizsgálata elengedhetetlen, hiszen bizonyos esetekben nem ókori, hanem jóval későbbi kapcsolatokra utalnak.

Római pénzek Tuban tartományból

2016-ban Kelet-Jáva Tuban nevű tartományában összesen öt, nyugati eredetű érmét fedeztek föl környékbeli falusiak. A megtalálók beszámolója alapján a pénzek különböző lelőhelyeken kerültek elő, megtalálásuk pontos körülményeiről azonban nem adtak tájékoztatást. A tubani pénzek között egy római sestertius, két késő római kisbronz, egy bizánci follis és egy görög tetradrachma másolata is előkerült. Ugyan a falusiak szerint a pénzek különböző helyről származnak, a replika jelenléte mégis gyanúra ad okot.

A fenti római és bizánci pénzek egytől egyig minimális értékkel bíró kis címletek, melyek szerte az

Az alábbiakban bemutatásra kerülő pénzeket Shinatria Adhityatama, a jakartai National Archaeological Research Center régésze bocsátotta rendelkezésre. A római érmek meghatározását Vida István, a Magyar Nemzeti Múzeum munkatársa, míg a kínai pénzekét Lu Yahui, az Institute of Archaeology, Chinese Academy of Social Sciences régésze végezte.

Imperium területén megtalálhatók, s melyek olykor akár száz, esetleg kétszáz évig, de leggyakrabban csupán néhány évtizedig voltak forgalomban. A görög tetradrachma-replikához rendkívül hasonló került elő Flores szigetén, melyet a leletet megosztó fémkeresős oldal szerint egy holland gyarmatosítás korabeli temetőben találtak, több nyugati pénzmásolattal együtt. Ugyanakkor a floresi pénzek jellege ennél jóval későbbi, inkább modern készítésre utal.

Noha a tubani érmék pontos előkerüléséről keveset tudunk, mégis érdemes kiemelni, hogy a tartomány székhelye, Tuban a történeti koroktól kezdődően kiemelkedő jelentőségű kikötő, melynek első írásos említésére a 11–12. században, a hindu-buddhista időszakban került sor. A 13. századtól a város a Majapahit Birodalom (1293 – 16. század) fontos kikötőjeként ismert, mely a mai napig megőrizte a tengeri kereskedelemben betöltött domináns szerepét.

Római pénzek a Brantas-folyóból

2017-ben egy tíz római és tizenegy kínai pénzből álló éremgyűttest találtak helyi aranyosok a kelet-jávai Brantas-folyó medrében, a Majapahit Birodalom egykori központjaként ismert Trowulan közelében. Az érmék előkerülésének körülményeiről kevés megbízható információval rendelkezünk, a megtalálók beszámolója szerint a római és kínai pénzek egymástól kis távolságra, a folyómederben szétszóródva heverték.

Akárcsak a tubani leletek esetében, a Brantas-folyóból előkerült római pénzek is kis értékkel bíró kibocsátások, melyek szerte a Római Birodalom területén önállóan is előfordulhatnak, s viszonylag hosszú időn keresztül forgalomban lehettek. Feltűnően gyakoriak a Kárpát-medence éremgyűtteseivel és szórványleletei között – noha nem pontosan

a brantasi kombinációban –, de rendkívül ritkán fordulnak elő Indiában és az azon túli területeken. A brantasi éremgyűttes összetételét és az érmék kibocsátási helyét figyelembe véve (melyek között Siscia és Sirmium is megtalálható) valószínű, hogy a pénzek együtt, s nem külön-külön jutottak el Kelet-Jávára.

A római pénzekkel együtt talált kínai érmék 758 és 1258 közé tehető kibocsátások, melyek közül négy a Tang- (618–907), hat a Déli Szung- (1127–1279), egy pedig a Jin-dinasztia (1115–1234) időszakára keltezhető. Ennek megfelelően Song Lizong 宋理宗 császár 1258-as kibocsátása tekinthető az éremgyűttes záróveretének. Hasonló összetételű kínai éremgyűttesek igen gyakran kerülnek elő Kelet-Jáván és Indonézia más területein is, elsősorban Majapahit-kontextusból.

Rómaiak Keleten? Kétes párhuzamok

A kontextus nélküli leletek gyakori előfordulása a teljes délkelet-ázsiai régióra jellemző. Az illegális fémkeresés és a lelőhelyek kifosztásának következtében rendkívül kevés a hiteles, eredeti kultúrrétegből előkerült tárgy. Ráadásul csupán korlátozott számú

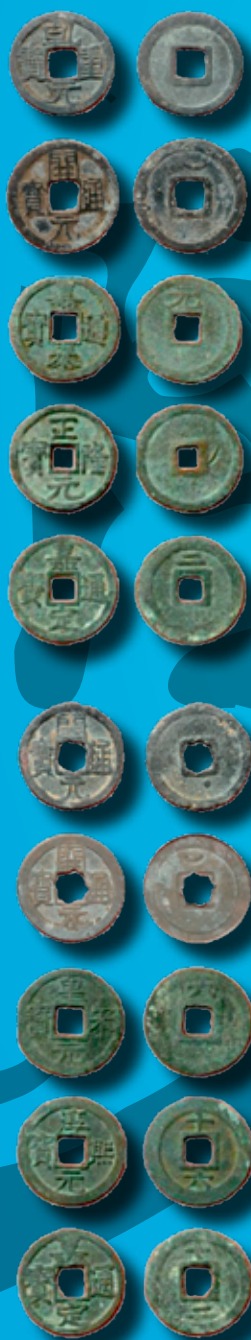

Nyugati eredetű pénzek a kelet-jávai Tuban tartományból

lelet kerül a régészet látókörébe, s azok értelmezése is számos kérdést vet föl, hiszen a találok gyakran valótlan információkkal szolgálnak, hogy az általuk felfedezett tárgyakat értékesebbnek mutassák be. Erre a problémára érzékletesen rávilágítanak a fent bemutatott római érmék, de érdemes Délkelet-Ázsiában előkerült további párhuzamokat is vizsgálni.

Noha kínai kibocsátások igen gyakran fordulnak elő Jáván, római pénzek tekintetében azonban a tubani és a Brantas-folyóban talált leletek csaknem példa nélküliek. Ugyan különböző aukciós oldalak találatai között gyakorta tűnnek föl római veretek, melyek lelőhelye olykor Jávaként kerül meghatározásra, ezek valóságtartalma meglehetősen kétséges. Figyelemre

Római pénzek a kelet-jávai Brantas-folyó medréből

Kínai pénzek a kelet-jávai Brantas-folyó medréből

méltó ugyanakkor egy 2017-ben a Facebookra feltöltött poszt, mely több mint két tucat római és bizánci pénzt közöl a szumátrai Jambit megjelölve lelőhelyükként. Az ókori pénzek a jakartai, magát numizmatikusnak valló felhasználó szerint több, a Jambi Szultánátus által kibocsátott érmével kerültek elő. Az ókori veretek között 28 római és egy 7. századi bizánci érme is található, az előbbieket Augustustól a 4. századig keltezhető kibocsátások. A meghatározható verdék között – akárcsak a kelet-jávai pénzek esetében – feltűnő a nyugati verdék jelenléte, különösen Sisciáé. Ezen kívül Róma, Thessalonica és Heraclea fordul elő.

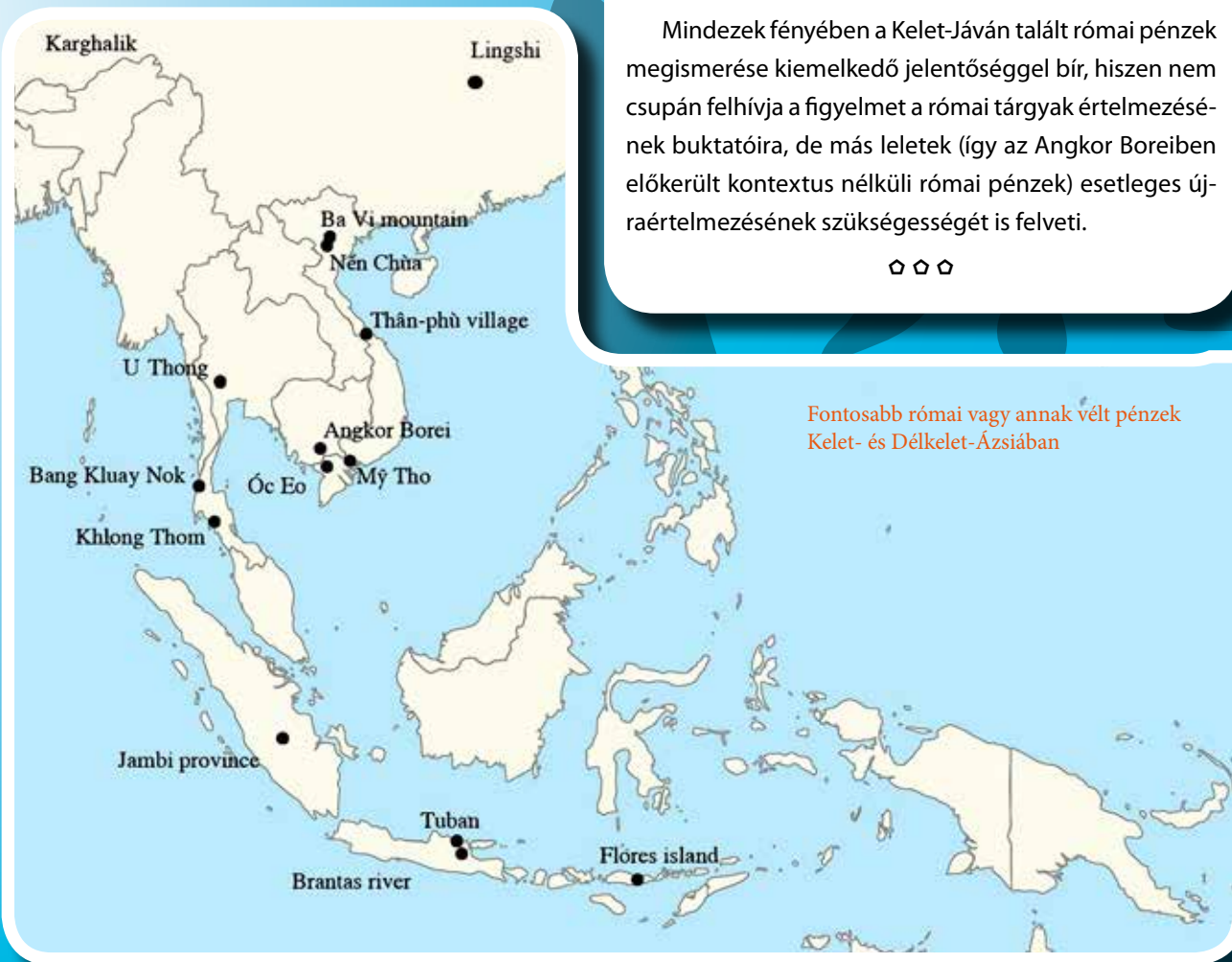
Trowulan lelőhely, a Majapahit Birodalom feltételezett fővárosa

Nem minden római, ami fénylik – Összefoglalás

Ugyan mind a keleti, mind a nyugati szakirodalomban rendkívül népszerű a római tárgyak Indián túli jelenlétét az ókori távolsági kereskedelmi kapcsolatok, sőt, egyenesen a Római Birodalom keleti kereskedelmével magyarázni, számos esetben – ahogy erre a tubani és a Brantas-folyóban lelt veretek is rávilágítanak – jóval prózaibb magyarázatot kell keresni.

A Tubanban előkerült pénzek a görög tetradrachma replika nyomán egyértelműen modern gyűjtésre utalnak – annak ellenére is, hogy a találok beszámolója szerint az érmék különböző helyekről származnak. A Brantas-folyóban talált római és kínai pénzeket esetleg összefüggésbe lehetne hozni a Majapahit Birodalom kiterjedt tengeri kapcsolataival, azonban a római éremgyüttes jellege, a nyugati verdék (különösen Sirmium és Siscia) jelenléte, valamint a hasonló pénzek indiai és Srí Lanka-i hiánya ez esetben is inkább a modern gyűjtés felé mutat. Korábban rómainak hitt, de valójában modern leletek nem ritkák a régióban, ahogy azt például B. Borell a Go Hangból (Vietnam) előkerült, korábban római eredetűnek vélt Pan-szobrocskáról is bebizonyította.

Mindezek fényében a Kelet-Jáván talált római pénzek megismerése kiemelkedő jelentőséggel bír, hiszen nem csupán felhívja a figyelmet a római tárgyak értelmezésének buktatóira, de más leletek (így az Angkor Boreiben előkerült kontextus nélküli római pénzek) esetleges újraértelmezésének szükségességét is felveti.

Fontosabb római vagy annak vélt pénzek Kelet- és Délkelet-Ázsiában

Dallos Edina

EGY ÓTÖRÖK ROVÁSÍRÁSOS JÓSKÖNYV DUNHUANGBÓL

A JÓSLÁS TÁRGYI EMLÉKEI A SELYEMÚTON

40

„Egy nő az edényeit hátrahagyva elment. Aztán elgondolkodott. »Csészém, edényem nélkül hová megyek?« – gondolta. Visszament. Csészéjét, edényét épen, egészben találta. Örvendezett, boldog volt. Úgy tudjátok, jó az!” (42. jóslat)

Ez a rövid életkép egy olyan ótörök nyelven írt jóskönyvben szerepel, amit 1907-ben a magyar régész, Stein Aurél a Selyemúton fekvő dunhuangi Ezer Buddha-barlang befalazott „könyvtár” szobájában talált meg. A könyvet jó minőségű kínai papírra írták fekete és piros színű indiai tintával. A kis méretű könyv 58 félbehajtott és egymáshoz ragasztott lapból áll, a könyvecske oldalainak mérete 13,1×8,1 cm. A könyv az ótörök szövegeken kívül két később beírt kínai buddhista szöveget is tartalmaz. A könyvecske valamikor a 9. században keletkezett, az ótörök részt rovásírással írták és valószínűleg ujjgur nyelvű volt a szerzője.

Az *Irq bitig* első és utolsó oldala

Az ótörök rovásírásos emlékek nagy része köre vésett feliratként maradt ránk, így önmagában is különleges a szép kiállításús és kifejezetten szabályos és dekoratív írással készült kis kötet. Maga a könyv tartalmazza önnön meghatározását is, tudniillik, hogy ez egy *Irq bitig*, azaz 'Jóskönyv', így a szakirodalom is ilyen néven tartja számon. A keleti ótörök nyelvek egyik fontos emlékeként eddig leginkább a turkológusok (azaz a török nyelvek kutatói) foglalkoztak vele, pedig számtalan más szempontból is különleges és érdekes ez a tárgy.

Ebben a korban Kínában, de akár a hatalmát olykor Dunhuangra is kiterjesztő Tibetben is, a hosszabb terjedelmű írásokat papírtekercesekre írták, és csak ekkoriban jelentek meg újítként a könyv alakú, lapokból összeragasztott dokumentumok. Eleinte ezeket a lapokat teleírták, majd ezeket összeragasztották, így sokszor a ragasztás miatt a sorok eleje vagy vége nem volt látható. Valamivel később már az előre összeragasztott papírokra írtak, vagy – ahogyan ez az *Irq bitig* esetében látható – nagyobb margókat hagytak írás közben, így e korai hibát ki tudták küszöbölni. E kis jóskönyv esetében a könyv írója olyan nagy margókat hagyott (lent és fent 2 cm, bal és jobb oldalon valamivel több, mint 1 cm), hogy a kötés vé-

Az *Irq bitigben* kolofonja, amit a többi résztől eltérően, piros tintával írtak, s amire később kínai buddhista szöveget írtak rá. Kiderül belőle, hogy Tajgüsztán monostorában a könyvet egy tanítvány írta, Itacsuk nevű előjárója számára. A kolofon alapján a lejegyző mindenképpen manicheus vallású lehetett.

gül nem vett el az írásból. A könyvbe később beírt kínai buddhista szövegeket sem takarja a ragasztás, ugyanakkor a fenti és lenti margók itt sokkal kisebbek, talán ezért van, hogy a kötet ótörök része sokkal rendezettebb, tetszetősebb küllemű.

Érdekes az *Irq bitig* oldalszámozása – bár a British Libraryban, ahol jelenleg őrzik, az oldalakat a könyvtárosok beszámozták, de a kutatók sokáig azt hitték, hogy eredetileg nem volt a könyvnek oldalszámozása. Valójában négy-

oldalanként az oldal közepén látható a kínai oldalszámozás – azért négy-oldalanként, mert a korabeli technika szerint egy-egy lapot kétrét hajtottak, és így, a hajtás mentén ragasztották össze őket. Ekkor az oldal- vagy lap-

A kolofon a régi könyvek és kéziratok végén található, a kötet többi részétől formailag általában eltérő rész, amelyből kiderül, hogy ki, hol és mikor írta vagy nyomtatta a könyvet, és hogy kinek a számára vagy kinek a megrendeléséből készült.

számozás alapvetően nem az olvasót, hanem a lapokat összeragasztó könyvkészítőt igazította el.

Az *Irq bitigben* 65 jóslat, egy rövid lezáró rész, végül egy kolofon (lásd keretes írás) van.

A jóslatok úgy épülnek fel, hogy először egy rövid életkép vagy szituáció olvasható, majd az esetek nagy részében értékelés arról, hogy az adott ómen jó avagy rossz (illetve néhány esetben nagyon jó vagy nagyon rossz, és van néhány ómen, ahol nem szerepel ilyen értékelés).

Az egyes jóslatokban szereplő életképek és szituációk szövege igen tömör, mind nyelvészeti, mind kulturális hátterüket tekintve sokszor nehezen értelmezhetők. Az eddigi kutatások elsősorban nyelvészeti jellegűek voltak, de több kutató igyekezett már valamilyen vallási vagy kulturális keretbe helyezni a szövegeket. Bár a kutatók nagy része úgy gondolja, hogy maguk a szövegek alapvetően „törökös zamatúak”, maga az írott jóskönyv nem tűnik annak. Eddig iráni, tibeti és kínai párhuzamokat igyekeztek keresni, de felmerült

a szövegek manicheus (lásd keretes írás) hátterének lehetősége és egy ómen esetleges sámánizmushoz köthetősége is.

Az egyes ómeket az *Irq bitigben* mindig egy számkom-

A manicheizmust a 3. században Perzsiában élt Máni több vallás tanítását felhasználva alkotta meg. A manicheizmus néhány évszázadon át több téritési hullámban Európától egészen Kínáig elterjedt. Az Ujgur Kaganátusban 762-től államvallássá vált.

Sztúpa Taxila ősi városában (Pakisztán)

Jóspálcikák Thaiföldről

Jóslás csigacsontokkal

bináció vezet be, amit kis köröcskék csoportjaival jelöltek, három csoportban szerepelnek a körök, ezek száma egytől négyig terjed. Az első ómen fölött például ez áll: ○○○○○ (a kis köröket feketével rajzolták és belsejüket pirossal besatírozták).

Részlet az *Irg bitig*ből, a jóslás elején csoportokba rendezett piros körök állnak

Furcsa, hogy bár a könyv kivitele nagyon szép és rendezett, az ómenekhez tartozó számkombinációk egyáltalán nem tűnnek logikusnak. Eleve furcsa, hogy nem 1-1-1 vagy esetleg 4-4-4 sorral kezdődik a könyv, hanem 2-2-2-vel. Aztán később még kevésbé lehet rendszert találni a számkombinációk között, az azonos számok (2-2-2, 4-4-4, 3-3-3, 1-1-1) után például ilyen sorrendet találunk: 2-4-2, 2-2-1, 2-1-2, 3-2-1, 1-2-3, 2-4-2, 3-4-4. Emellett néhány hiba is megjelenik, vannak olyan kombinációk, amik többször szerepelnek, mások pedig egyszer sem. Ezek aránya annyira nem nagy, hogy teljes összevisszáteljesítést feltételezzünk a kombinációk sorrendjében (összesen öt tévesztés van, két kombináció hiányzik, egy háromszor, egy pedig kétszer szerepel), de azért valamiféle rendezetlenségre vagy figyelmetlenségre utal, ami abban is megnyilvánul, hogy az elvileg lehetséges 64 jóslat ($4 \times 4 \times 4 = 64$) helyett a könyvben 65 jóslat szerepel.

Az, hogy a jóslások fölött kis karikák csoportja áll három csoportban, és a karikák száma legfeljebb 4 lehet, kétféle, a jóslás mikéntjét mutató tényre is utal. Az egyik, hogy a jóslást nem kockával, tehát nem hatoldalú dobóeszközzel végezték, hanem olyan eszközzel, amely a dobás után csak négyféle módon eshet le. Mivel a régészek több helyen találtak már ilyen csontból (illetve néhol terrakottából) készült hosszúkás téglalap alakú „dobópálcikákat” (például Balik tepében, Taxilában vagy Nijában), amelyek hosszúkás oldalain egytől négyig terjedő körök vagy körkörös minták találhatók, valószínűsíthetjük, hogy az *Īrq bitig* esetében is ilyen pálcikákat használtak. Ez azért is érdekes, mert a nomád törökséghez vagy mongolokhoz

A 16. dunhuangi barlang, illetve a 17. barlang, a könyvtárbarlang bejárata (Stein Aurél felvétele)

Stein Aurél

Paul Pelliot a 17. számú,
ún. könyvtárbarlangban

Tekercsek a 17. barlangból

köthető régészeti anyagban nem látni ilyen dobópálcákat, ott mind a régészeti leletek, mind a későbbi néprajzi adatok inkább olyan jóslásokra utalnak, melyeket lapockacsont égetésével, vagy pedig juh boka- illetve csigacsonttal végeztek. A pálcikás jóslásnak a legtöbb párhuzamát Tibetben lehet megtalálni, sőt olyan, az *Īrq bitig*gel közel azonos időszakból származó tibeti jósszövegeket is ismerünk, amelyeknél a számkombinációkat ugyanilyen körökkel jelezték, és ugyancsak három csoportban egytől négyig terjedő karikákat láthatunk. A tibeti jósláshagyományok részben indiai mintákat követtek, így a dobópálcikák használata mellett hatoldalú dobókockákat is használtak.

Ami a jóslások elején található rövid történetek, szituációk vagy példázatok tartalmát illeti, itt a tibeti és ótörök szövegek között már nemigen lehet párhuzamokat kimutatni. Mivel a jóslásokat bevezető kis szövegek tartalma teljesen eltérő, feltételezhetően az *Īrq bitig* lejegyzője és talán használói ugyan más kultúra jóslási technikáját vették át, de azt a saját kultúrájuk tartalmával töltötték fel. Álljon itt ennek illusztrálására példaként a 34. jóslat: „*A kán harcba ment. Az ellenséget megfutamította. Azokat áttelepítve, letelepítve jön. Magát, s hadseregét megörvendeztette, fő szállására boldogan jön. Azt mondja. Úgy tudjátok, jó az!*”

A kis könyv a Selyemút egyik olyan állomásán maradt fenn, ahol nemcsak áruk, de különféle kulturális javak is folyton megjelentek. S bár itt a buddhizmus jelenléte volt a legerőteljesebb, az *Īrq bitig* egyszerre emléke az ótörök rovásírásnak és szózhagyománynak, a kínai könyvkötészetnek, a gyökereiben talán Indiába mutató tibeti jóslástechnikának és az ujjur manicheizmusnak, mely nemcsak a könyv kolofonjában, hanem kivitelezésében is tetten érhető (a legdekoratívabb, legszebb kiállítású írott műveket, köteteket ekkoriban a manicheusok készítették).

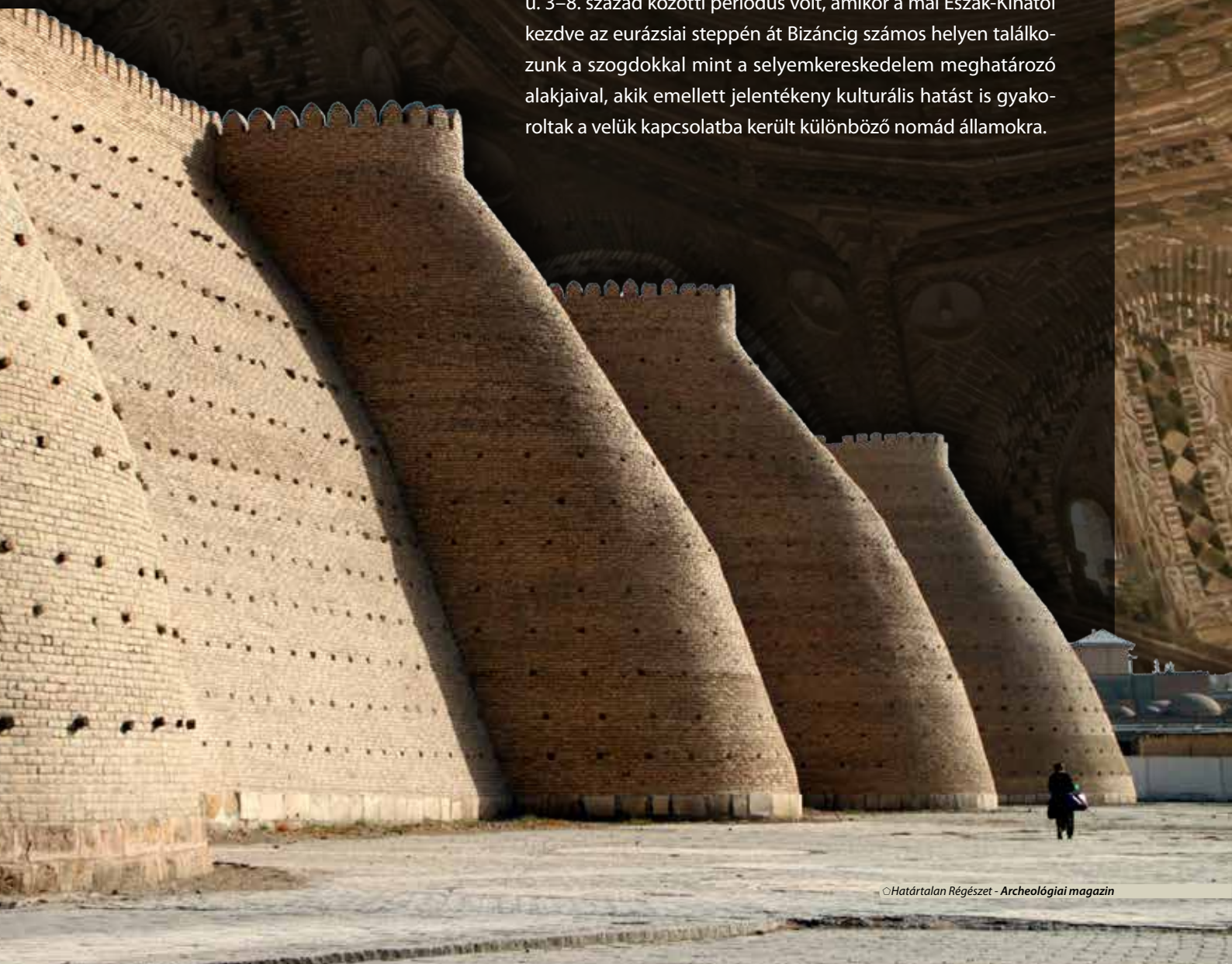
EGY KERESKEDŐNÉP A SELYEMÚTON: a szogdok és a *Buhara története*

44

Sárközy Miklós

A Selyemút történetének egyik meghatározó szereplője a szogd népcsoport volt. Az iráni nyelvű népek családjába tartozó, mára csaknem teljesen eltűnt szogdok (egy kései csoportjuk a mai jagnóbi etnikum Tadzsikisztánban) egykor nagyjából az Amu-darja és Szir-darja közötti terület középső és keleti részén éltek a Kr. e. 6. és a Kr. u. 12. század közötti időszakban. A döntően oázislakó, kereskedőkirályságokat alapító szogd etnikum legfontosabb városai Buhara, Paikand, Szamarkand, Pendzsikent, illetve Varahsa voltak. E népcsoport igazi fénykora a Kr. u. 3–8. század közötti periódus volt, amikor a mai Észak-Kínától kezdve az eurázsiai steppén át Bizáncig számos helyen találkozunk a szogdokkal mint a selyemkereskedelem meghatározó alakjaival, akik emellett jelentékeny kulturális hatást is gyakoroltak a velük kapcsolatba került különböző nomád államokra.

A buharai erőd falai

Egy kereskedőnép a Selyemúton: a szogdok és a Buhara története

A szogdok Selyemúton játszott kiemelkedő szerepére több fontos forráscsoport is rávilágít. Így például a magyar régész, Stein Aurél által megtalált és Harmatta János által magyarul is publikált úgynevezett *Régi szogd levelek*, melyek a Kr. u. 4. századi kínai–hun–szogd kapcsolatokra, illetve a szogdok mindennapi életére, társadalmi, kereskedelmi tevékenységére vonatkozóan őriztek meg nagyon fontos adatokat. A szogd történelem egy másik kiemelkedő forrása, Abú Bakr Muhammad Narsakhí *Buhara története* című munkája, mely pár száz évvel később keletkezett, mint az említett *Régi szogd levelek*, s a 8–10. század szogd kultúrájáról őrzött meg jó néhány érdekes adatot. Narsakhí perzsa fordításban fennmaradt munkája eredetileg arabul íródott a 10. század első felében, de a 13. század elejéig több átdolgozáson is átesett.

Narsakhí művének egyik részlete Buhara oázis fontos városáról, Paikandról szól, és az ottani szogd kereskedők gazdagságát mutatja be.

Emellett a szöveg érdekes adalékokat közöl Paikand 710 körüli muszlim hódításáról is, mely Qutaiba ibn Muszlim kho-

rászáni arab kormányzó nevéhez fűződött [Khorászán a mai Kelet-Irán, Türkmenisztán és Afganisztán területén terült el – a szerk.]:

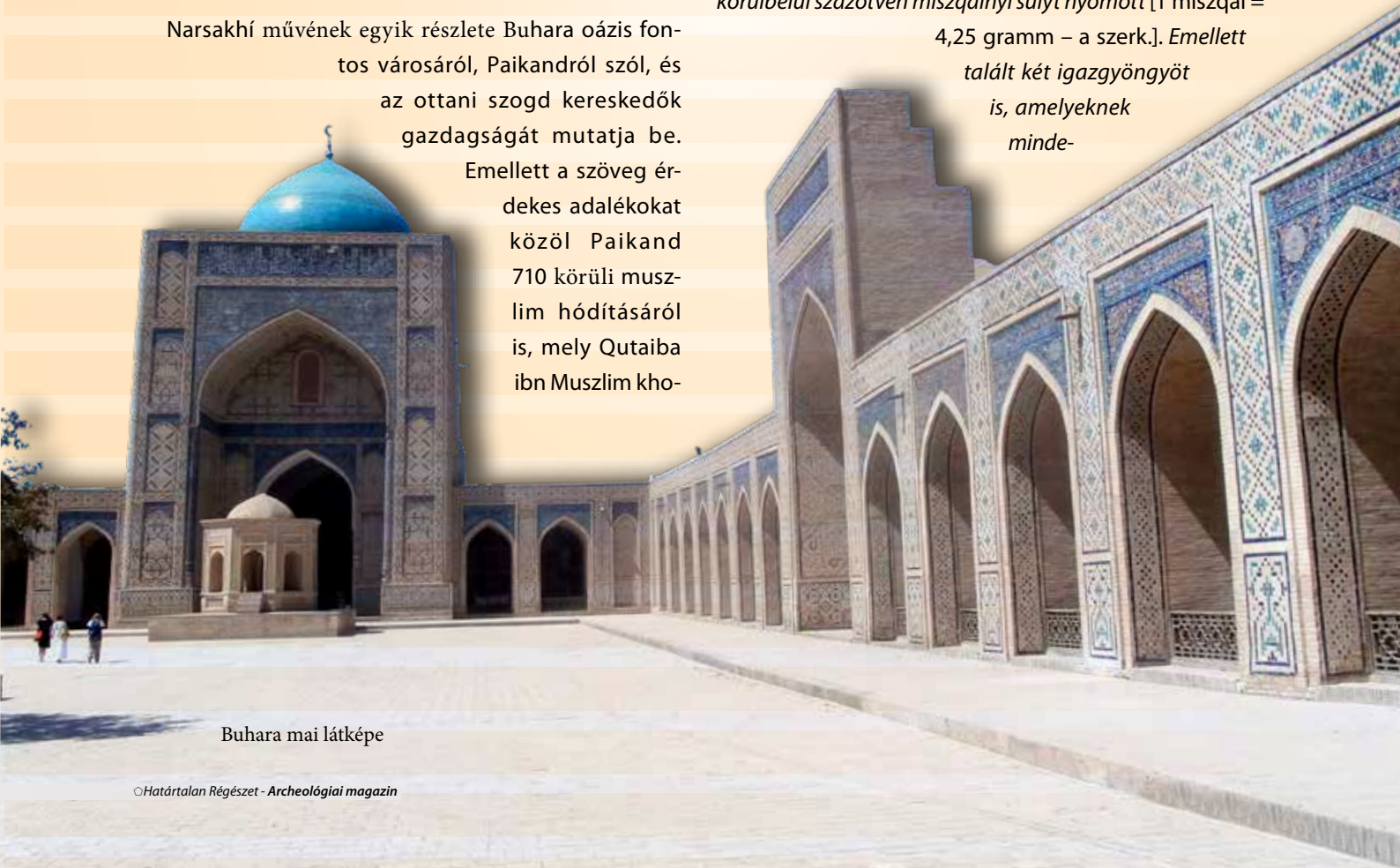
„Paikand lakói kereskedők voltak, és a legtöbbször kereskedelmi utazásra indult Kínába vagy máshova, amikor vissza-

tértek, a gyermekeiket a feleségüket és rokonaikat keresték és kiváltották őket az araboktól, majd újjáépítették Paikandot, úgy, ahogy korábban kinézett. Azt mondják, nem volt még egy város olyan, mint Paikand, amelyet teljes mértékben leromboltak és üresen hagytak, aztán ugyanazok a lakók gyorsan újjáépítették.

Történet: azt mondják, hogy Qutaiba, amikor meghódította Paikandot, talált ott egy ezüstbábványt egy templomban, amelynek a súlya négyezer dirham volt, ezen kívül ezüstcsészéket is talált. Amikor összegyűjtötte ezeket, a kincslelet körülbelül százötven miszqalni súlyt nyomott [1 miszqal = 4,25 gramm – a szerk.]. Emellett talált két igazgyöngyöt is, amelyeknek minde-

45

Buhara mai látképe

Szogd követek egy afraszijábi freskón

gyik darabja olyan súlyú volt, mint egy galambtojás. Qutaiba megkérdezte, hogy honnan hozták ezeket a nagy igazgyöngyöket, a helyiek azt mondták, hogy két madár hozta nekik a csőrében és helyezte őket le a templomba. Akkor Qutaiba összegyűjtötte az elegáns holmikat és elküldte ezzel a két gyönggyel együtt Haddzsádsznak. (Haddzsádsz b. Júszuf, jelentős omajjád politikus, Irak és az omajjád kalifátus keleti tartományainak kormányzója 694-714 között - Sárközy Miklós) Írt neki egy levelet Paikand meghódításáról és megemlítette a két gyöngy történetét is. Haddzsádsz válaszában így írt: amit közöltél, az már ismert számomra, de meglepődtem az igazgyöngyök méretén és az azokat odahozó madarakon. Még jobban meglepődtem azonban nagylelkűségeden, hogy ezeket az ajándékokat számomra megtartottad és elküldted hozzám. Isten áldjon téged meg ezért. Ezt követően Paikand éveken keresztül romokban hevert.” (A szerző fordítása.)

A következő részlet (19. fejezet) a közép-ázsiai szogd fejedelmek, a khudátok fontos kínai kapcsolataira utal a Qutaiba ibn Muszlim arab seregei ellen folytatott háborúikban:

A buharai Kalyan minaret

„Amikor Qutaiba elrendezte Paikand ügyeit, elment Hunbúnba és ott háborúzott. Elfoglalta Hunbúnt, Tárábot és számos kis falut. Akkor Qutaiba Vardánába ment, ahol egy Vardán Khudát nevű uralkodó élt. Qutaiba számos csatát vívott vele, míg végül Vardán Khudát meghalt és Qutaiba bevette Vardánát és számos más kisebb falut. Tarkhún, Szogdia uralkodója nagy sereggel érkezett oda. Hnk Khudát is nagy sereggel érkezett, Vardán Khudát saját erőivel volt jelen, és Kūr Maghánún, a kínai császár [faghfúr, egy szogd eredetű titulust használt itt a szerző – Sárközy Miklós] nőtestvérének fia szintén eljött. Utóbbi személyt felbérelték, és negyvenezer katonával jött, hogy segítsen a háborúban Qutaiba ellen. A hadseregek összegyűltek, és Qutaiba ügye rosszabbra fordult.” (A szerző fordítása.)

Narsakhí művének következő szemelvénye (21. fejezet) a muszlimok által 709-re meghódított Buhara átalakuló vallási életébe enged bepillantást, a később az 'iszlám kupolájának' is hívott Buhara és az iszlám vallás kapcsolatának kezdeteire vet némi fényt. A szemelvényben több érdekes részlet bújik meg: ilyen a perzsa nyelven tartott Korán-olvasás (a klasszikus iszlám törvényei szerint ugyanis ezt csak arabul lehetne megtenni), vagy a szogd nyelvű vezényszavak arab átírású torzult alakjai, a buddhizmus buharai jelenléte, illetve a buharai szogd társadalom szegényei és gazdagjai között meghúzódó ellentét is ilyen:

„Qutaiba ibn Muszlim felépíttette a nagymecsetet a buharai fellegváron belül a kilencvennegyedik évben [712–713 – Sárközy Miklós]. Azon a helyen korábban egy buddhista szentély (butkhána) volt. Qutaiba megparancsolta Buhara népének, hogy gyűljön itt össze minden pénteken, mivel kihirdette: bárkinek, aki itt megjelenik a pénteki imádkozásra, két dirhamot ad. Buhara népe, iszlámra áttérésük kezdetén az imádkozás alatt a Koránt perzsául olvasta, mivel képtelenek voltak azt megérteni arabul. Amikor a rukú (az állva meghajlás) ideje volt, egy ember mögülük azt kiáltotta (szogdul), hogy: bknitá nkint (hajoljatok előre), és amikor le akar-

tak borulni, ugyanez az ember azt kiáltotta: nkúniá nkúni (boruljatok le).

Muhammad ibn Dzsa'far feljegyezte könyvében, hogy ő látta a buharai nagymecsetet. Az ajtajain figurák voltak láthatók kivéssett arccal, de eme alakok többi része régi állapotában látszott. Narsakhí megkérdezte tanárától, hogy ki állította először ezeket az ajtókat? Narsakhí tanítója idős ember volt és megerősítette, hogy ennek oka az alábbi: régi időkben mesélték, hogy a városon kívül volt hétszáz rezidencia, ahol a gazdag emberek laktak és ők pökhendiek voltak. Legtöbbjük nem jött el a nagymecsetbe. A szegények akarták a két dirhamot, de a gazdagoknak nem volt erre szükségük. Péntekenként a muszlimok odamentek a rezidenciákhoz, meghívták lakóikat a pénteki imádkozásra és könyörögtek nekik. A lakók viszont köveket hajigáltak rájuk házaik tetőiről. Végül összezsaptak, és a muszlimok győztek. A muszlimok ledöntötték a rezidenciák kapuit és elvitték a kapukat magukkal. Minden kapura egy személy a bálványa képét faragtatta. Amikor megnagyobbították a nagymecsetet, ezeket a kapukat használták fel a mecsetnél." (A szerző fordítása.)

Utolsó szemelvényünk (6. fejezet) azonban fényt vet arra is, hogy a Selyemút mentén virágzó Buhara városában a helyi szogdok nem csatlakoztak mind az iszlámhoz, és más vallási irányzatoknak (véltetően a zoroasztrianizmusnak, esetleg a buddhizmusnak avagy a manicheizmusnak) hódoltak jóval a muszlim hódítás után is:

„Buharában volt egy piac, melyet Mákh piacának neveztek. Évente két alkalommal rendeztek egy vásárt ott egy napig, és minden

alkalommal, amikor ezt a vásárt megtartották, bálványokat árultak ott. Naponta több mint ötvenezer dirham értékben cseréltek gazdát a bálványok. Muhammad ibn Dzsa'far említi könyvében, hogy ez a vásár még megvolt az ő idejében, és nagyon meglepődött, hogy ezt a vásárt engedélyezték. Megkérdezte Buhara öregjeit és sejkjeit ennek okáról. Ők azt mondták, hogy Buhara lakói a régi időkben bálványimádók voltak. Megengedték hát nekik ezt a vásárt, és azóta árulták a bálványokat a vásárban. S ez a szokás fennmaradt mindmáig. Abú'l-Haszan Naysápúri írja »A tudományok kincstára« című művében, hogy Buharában a régi időkben élt egy Mákh nevű király. Ő adott parancsot e bazár építésére, valamint megparancsolta a fafaragóknak és festőknek, hogy készítsenek bálványokat. Ezek a mesteremberek egy bizonyos napon megjelentek a bazárban és eladták a bálványokat, az emberek pedig megvették azokat. Ha a bálványuk elveszett, összetört vagy ósdivá vált, az emberek vettek helyette egy újat, amikor eljött a vásár napja, és ekkor kidobták a régi szobrot. A vásár helye a folyópart menti liget volt, ott áll most Mákh nagymecsete. Arrafelé sok fa volt, és a vásár a fák árnyékában zajlott. Az a király (Mákh) odajött a vásárba, felült a trónjára azon a helyen, ahol most Mákh nagymecsete van, hogy az embereket bálványok vásárlására biztassa. Így mindenki vett magának egy bálványt és hazavitte. Azután egy tűztemplomot építettek ezen a helyen, a vásár napján, amikor az emberek összegyűltek, mindannyian a tűztemplomba mentek és imádták a tüzet. A tűztemplom az iszlám kor kezdetéig állt itt, amikor is a muszlimok megszerezték a hatalmat és egy mecsetet építettek ezen a helyen. Ma Buhara egyik legiszteletesebb helye ez a mecset." (A szerző fordítása.)

A buharai erőd kapuja

VÉR MÁRTON GERGŐ

48

A MONGOL BIRODALOM POSTAHÁLÓZATA ÉS VIP-KÁRTYÁJA: A PAIZA

Mongol uralkodó utazás közben, a Berlinben őrzött *Diez-album* egyik miniatúráján. 14. század első negyede¹

Sokáig közhelynek számított, hogy a mongol hódítás átlános pusztulást hozott Eurázsia legnagyobb része számára. Az utóbbi évtizedek kutatásai azonban rámutattak, hogy a kezdeti – vitathatatlanul jelentős – rombolás után a Mongol Birodalom számos vonatkozásban felvirágoztatta az uralma alatt álló területeket. Nem volt ez másként a kereskedelemmel és konkrétan a Selyemúttal kapcsolatban sem. Már a Mongol Birodalom alapítója, Dzsingisz kán is kulcsfontosságú partnereknek tekintette a külföldi kereskedőket, akiknek a működését mindenben próbálta segíteni és ezt a hagyományt az utódai is lelkesen ápolták. Hamarosan kialakult a kivételezett kereskedők rétege, akiknek a társulásai (*ortoq/ortoqluq*) számtalan előnyt élveztek (adómentesség, monopól jogok stb.), tőkájukat a mongol elittől kapták, amivel azután a kereskedésből származó hasznon osztoztak, általában 80–20%-os arányban, természetesen az előkelők javára. Az alapvetően pozitív mongol attitűd mellett az is sokat segített a Selyemút 13–14. századi felvirágoztatásában, hogy az Ázsiát Európával összekötő kereskedelmi útvonalrendszer szárazföldi szakaszának legnagyobb része (Kínától a Krím-félszigetig és Kis-Ázsia keleti területeiig) egyetlen állam befolyása alatt állt. Emellett a mongolok egységesítették birodalmukban a súlyok és mértékegységek rendszerét, így a kereskedelem is kiszámíthatóbbá vált. Végül, de nem utolsósorban a mongolok felállítottak egy, az egész birodalmuk területét lefedő postahálózatot (ez az úgynevezett *jam*-rendszer), ami a követek és hírvivők szállítása mellett a stratégiai fontosságú áruk szállításáért is felelt.

Az asszírok óta minden nagyobb birodalom igen hamar felismerte egy jól működő információs hálózat alapvető szükségességét, gondolhatunk itt akár a római *cursus publicus*ra vagy az Omajjád, majd később az Abbászida Kalifátus *barid*jára esetleg a Han-kori Kína *yi*-rendszerére. Ezek a kommunikációs rendszerek új- és modern kori utódaikkal ellentétben nem a magánemberek közti kommunikációt szolgálták, hanem az államon belüli és államok közötti híráramlást, illetve sokszor az állami hírszerzési tevékenységet voltak hivatottak elősegíteni. Ezek a rendszerek általában egymástól rendszeres távolságokra felállított

állomásokból álltak, ahol a hírvivők és követek ellátmányt és váltó állatokat, valamint szállást kaphattak. A mongolok által felállított postahálózat azonban felülmúlta minden elődjét, nemcsak méreteiben, de összetettségében és hatékonyságában is.

A mongol postának alapvetően három típusát különböztethetjük meg, amelyek mindegyike más és más funkciót látott el. Az úgynevezett lovas posta (*morin jam*) a követek és hírvivők szállításáért felelt, az úgynevezett keskeny vagy titkos posta (*narin jam*) a hírszerzési információk lehető leggyorsabb továbbítását szolgálta, míg az úgyneve-

zett kocsis posta (*tergen ĵam*) az állami szempontból fontos árukat szállító kereskedők könnyebb mozgását tette lehetővé.

Ez utóbbira azért is volt nagy szüksége a birodalomnak, mert több olyan nagyvárost is létrehozta a sztyeppevidéken, mint Karakorum vagy Szaraj, amik túl nagyok voltak ahhoz, hogy a helyi erőforrásokból elláthassák a lakosságot, így kénytelenek voltak távolabbról odaszállítani az árukat.

Mivel az egyes állomások régészeti nyomait mindeddig nem sikerült minden kétséget kizáróan azonosítani, a postarendszer vizsgálatakor elsősorban az írott forrásokra kell támaszkodnunk. A mongol postahálózat fontosságát mutatja, hogy nemcsak a birodalmat bejáró keleti és nyugati utazók emlékeztek meg róla, de a perzsa és kínai krónikák is. Sőt, a Dzsingisz kán életét és közvetlen utódjának uralkodását bemutató közép-mongol nyelven íródott epikus krónika, az úgynevezett *Mongolok titkos története* végén Ögödej kán, aki Dzsingisz harmadik fiaként volt a birodalom második nagykánja, felsorolja öt legjobb és öt legrosszabb cselekedetét, s az előbbieik közül a második éppen a postahálózat felállítása. Még ha ez az állítás nem is teljesen igaz (Ögödej valószínűleg csak megreformálta a már létező postát, de annak alapjait apja, a birodalomalapító Dzsingisz kán rakhatta le), kiválóan bizonyítja, hogy az egységes birodalom nagykáni udvarában mekkora jelentőséget tulajdonítottak a ĵam-rendszernek.

A postaállomások egymástól való távolságára vonatkozóan az írott források némileg eltérő adatokat adnak meg, de egyetértünk Adam J. Silverstein angol kutatóval, aki szerint az állomások egymástól való távolságát elsősorban a környezeti viszonyok és az adott terület népsűrűsége

határozták meg. Míg a sűrűbben lakott területeken egymáshoz közelebb voltak az állomások, addig a ritkábban lakott vidékeken, mint például a belső-ázsiai sztyeppevidék, az egyes megállók közötti távolságok nagyobbak lehettek. Az átlagos távolságot nagyjából 30 kilométerre tehetjük. Az egyes területeken más és más állatokkal látták el az utazókat. A legelterjedtebb természetesen a ló volt, de a sivatagosabb területeken tevé, a magaslati vidékeken (mint például Tibetben) jakot biztosítottak a követeknek, de tudunk kutyaszánokról, sőt Dél-Kína folyóktól és csatornáktól szabdalt részein hajók is rendelkezésre álltak. Az ellátmány összetétele ugyancsak az egyes területek terményeinek függvényében változott. Míg például a kínai területen a rizs volt jellemzően az ellátmányban szereplő gabona, addig a Selyemút északi ágán fekvő Turfán térségéből származó régi ujjur (azaz török) és közép-mongol nyelvű ellátmányi utasítások tanúsága szerint ezen a vidéken a legjellemzőbb liszt mellé kölest és borsót is kaphattak az utazók a rizs mellett. Az ital vonatkozásában is a helyi jellegzetességek határozták meg az ellátmány összetételét. A fent említett Turfán vidékén természetesen a térség legfontosabb mezőgazdasági terményének tekinthető bor volt a meghatározó, de emellett búzából készült sörről is találunk példát a dokumentumokban. Étel és ital mellett egyéb fontos eszközöket is biztosított a posta az utazóknak, így tűzfát, lámpásba való olajat, lábbelit, útiruhát, valamint szénát és szalmát az állatok számára.

Éjjeliőrök paizája a Mongol Birodalomból. Baloldalt arab betűs perzsa, középen phags-pa írásos mongol, míg jobboldalt ujjur írásos török szöveg szerepel ²

Belső-Mongóliából (ma a Kínai Népköztársaság területe) származó ujjur-mongol írásos ezüstpaize ³

A mongol postahálózat hatással volt Eurázsia későbbi birodalmainak kommunikációs struktúráira is, erre példa a kínai Csing-dinasztia (1644–1912) idejéből származó paiza mandzsú és mongol felirattal ⁴

A Mongol Birodalom postahálózata és VIP-kártyája: a paiza

Az egyetlen régészeti is azonosítható tárgycsoport, ami bizonyosan kapcsolatba hozható a mongol postával, az úgynevezett *paizák*, avagy hatósági táblák. A *paiza* (kínai *paizi* 牌子, perzsa: *pāiza*, mongol: *gerege*, valószínűleg ebből a szóból származik a magyar *bárca* szavunk is) egy fából, vasból, ezüsből vagy aranyból készült (lekerékített sarkú) téglalap alakú, esetleg kerek tábla volt, amin különböző állatok képe (pl. vadászsólyom vagy tigris), illetve egy formalizált szöveg szerepelt, ami azt tudatta, hogy a tábla tulajdonosa a kán megbízásából jár el, s aki hátráltatja feladatai elvégzésében, az büntetésre számíthat. Ilyen táblák a Mongol Birodalom csaknem minden részéből kerültek elő, az Aranyhorda területeitől [ennek zöme Kelet-Európára esett – a szerk.] kezdve, Közép-Ázsián és Tibeten át a mai Kínáig. A legkorábbi táblák Dzsingisz kán idejéből származnak és úgynevezett kitan feliratot viselnek [a kitanokra lásd e lap hasábjain Harmath András és kollégái cikkét – a szerk.], később a nyugati területekről elsősorban ujjur írásos táblák kerültek elő, míg főleg a birodalom keleti területeiről származó úgynevezett 'phags-pa írásos *paizák* a 13. század hetvenes éveinek második fele utánra datálhatók.

A táblák használatáról jó képet alkothatunk a Berlinben őrzött úgynevezett *Diez-album* 14. század első negyedére datálható miniatúrái alapján. Ezeken jól látszik, hogy a táblát az utazók (vagy kíséretük egy tagja) jól látható helyen vitte magával utazás közben.

Ilyen táblákat kaptak a különböző tisztségviselők kinevezésükkor is, illetve egy másik fajtájuk akár éjszakai kijárást is biztosíthatott a tulajdonosainak. Számunkra a legfontosabb, hogy a *paizák* bizonyos fajtái a birodalmi postahálózathoz való hozzáférést is jelentettek, igaz nem volt kötelező előfeltétele a posta használatának egy ilyen tábla birtoklása. A *jam*-rendszer szolgáltatásait élvezhették akár egy tisztségviselő által kiállított úgynevezett hivatalos ellátmányi utasítás birtokában is. Ezek a rendeletek pontosan meghatározták, hogy kinek és milyen javakat kell biztosítani, de még azt is, hogy ki köteles az ellátmányt beszo-

gatni. Számos ilyen rendelet maradt ránk régi ujjur nyelven a Selyemút északi ágának kelet-turkesztáni részéről (ma Xinjiang Ujjur Autonóm terület a Kínai Népköztársaságban). Ugyanakkor egy hatósági tábla birtokosa útközben akár felszerelést és ellátmányt is rekvirálhatott magának anélkül, hogy írásbeli ellátmányi utasítással rendelkezett volna a postahálózat helyi tisztségviselőitől.

Természetesen az ingyenes és biztonságos utazás sokakat csábított arra, hogy valamilyen módon hozzáférjenek a postahálózat szolgáltatásaihoz, illetve a *paizával* rendelkezők is sokszor visszaéltek a hatalmukkal és jóval több ellátmányt követeltek meg, mint amennyire szükségük volt, hogy azután azt később értékesíthessék saját hasznukra. Mindezek miatt a kánok folyamatosan próbálták szabályozni a postához való hozzáférést, korlátozni a jogosultak számát, illetve a korábbi kánok által kibocsátott *paizákat* próbálták kivonni a forgalomból. Inkább kevesebb, mint több sikerrel.

A 'phags-pa írásfajta Drogün Chögyal Phagpa tibeti lámáról nevezték el, akit Kubiláj nagykan (Dzsingisz unokája), a Jüan-dinasztia alapítója bízott meg azzal, hogy egy olyan írásrendszert alkosson meg, amivel a birodalomban beszélt valamennyi nyelvet le lehet jegyezni. Az írásrendszer nem terjedt el az egész birodalomban, de a keleti területekről több ilyen írással lejegyzett emlék is ránk maradt.

Képek forrásai:

- 1: https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Rashid-ad-Din_illustrations_from_the_Diez_Albums#/media/File:DiezAlbumsTravelling.jpg
- 2: <https://en.wikipedia.org/wiki/Paiza#/media/File:Paizi.jpg>
- 3: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/3/3d/Inner_Mongolia_Museum_silver_waist_paizi.jpg
- 4: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Inner_Mongolia_Museum_horse-riding_paizi.jpg
- 5: https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Rashid-ad-Din_illustrations_from_the_Diez_Albums#/media/File:DiezAlbumsTravelling2_cropped.jpg

Mongol előkelő és kísérete a *Diez-album* egyik miniatúráján. Jól látható, hogy az egyik kísérője (mongolul *nökör*, amiből a magyar *nyögér* szó is származik) a kezében tartja a *paizát* ⁵

EZER ÉS EZER JEL

Őstörténetünk
kaukázusi forrásai

Honfoglaló magyar jellegű leletek
Oroszországból

Kiállítás Pósta Béla
régész emlékére

MAGYAR NEMZETI MÚZEUM

2020. február 17. – április 26.

Válogatás

a MARTIN OPITZ KIADÓ

legújabb köteteiből

Információ:

+36 30 321 1288

kiado@martinopitz.hu

www.martinopitz.hu

KHITAN VÁROSOK AZ ÖRÖK KÉK ÉG ALATT

52

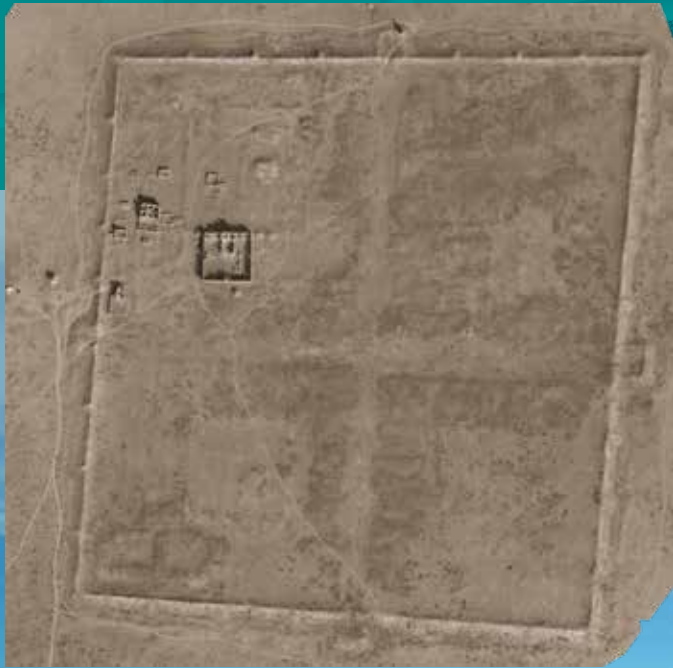

A Khitan Birodalom. A mai mongol főváros, Ulánbátor közelében látható vörös pontok az azonosított khitan településeket jelzik. A bal oldali csoportban található Khar Bukh Balgas, a Hentij megyében látható pont Zuun és Baruun Kheremet, a Dornodban látható pedig Kherlen Bars Khotot jelöli

A nomád xiongnuk, türkök, ujugurok és követőik birodalmi évszázadokon át uralták a belső-ázsiai sztyeppét. Sokan gondolhatják, hogy e nomád törzsszövetségek vezetői, a *sanjúk*, *kagánok*, *kánok* „lóhátról kormányoztak” és nomád életmódjukhoz híven nem építettek városokat. Ez azonban nem teljesen igaz. Kapcsolatban álltak, kereskedtek, háborúskodtak a letelepült civilizációkkal, hatott rájuk e népek kultúrája, sőt nem egyszer épp ezek a birodalmak egyesítették a nomádokat és városlakókat.

Khar Bukh Balgas („A fekete bika erőd”) lelőhely légi felvétele. Jól látható a településtől északra folyó Khar buk folyócska, az erőd fal és a folyó között pedig vélhetően földművelés nyomai is felfedezhetők

Khar Bukh Balgas lelőhely a drónos felvételek kiértékelése után. Jól azonosíthatók a L alakú bástyákkal védett kapuk a falak közepén, valamint a saroktornyok és a falakon található tornyok is. A bal felső negyedben az egykori khitan erődbe a második mongol buddhista megtérés időszakában a 16–17. században épített kolostor még álló falai láthatók

A Khar Bukh Balgasban található buddhista kolostor főépületének oldalfala. Az épületekben végzett kisebb régészeti feltárások során buddhista felajánlási szobrok, képek, és meglepően jó állapotban fennmaradt kéziratredőkek is előkerültek

53

Karakorum

a formálódó Mongol Birodalom 1271 előtti központja a mai mongol fővárostól, Ulánbátortól nyugati irányban 380 km-re található.

Sok leírás szól például a mongolok fényűző fővárosáról, Karakorumról, de nem ők voltak az elsők, akik településeket hoztak létre a mongol sztyeppén.

Épültek városok az Ujgur Kaganátus idején (745–840), de az őket a 10. század elején követő ugyancsak nomád khitanok is települések egész sorát hozták létre a mai Mongólia középső és keleti területein.

E városok, erődített települések tájrégészeti kutatását, a települések és az itt élő emberek tájra gyakorolt hatásának vizsgálatát tűzte ki célul a 2017-ben indult magyar-mongol tájrégészeti program a *Khi-Land Project*.

A Khitan Birodalom

A khitan egy Mandzsúria déli részéről származó, vélhetően korai mongol nyelvet beszélő nomád népesség volt. A kínai évkönyvek először az 5. században említették őket. A 7–8. században többször is összecsaptak a Belső-Ázsiát akkoriban uraló Türk Kaganátussal, majd később az ujugurokkal is.

Az ujugurok hatalmát megtörő kirgiz betörés, illetve a kínai Tang-dinasztia (618–907) összeomlása adott lehetőséget a khitanoknak arra, hogy hatalmukat kiterjesszék Kína és a belső-ázsiai sztyeppé határvidékére.

A Khitan Birodalmat megalapító Abaoji (872–926), a Yelü törzs vezetője 906-ra jól szervezett törzsszövetséget hozott létre, mely már Kína határait is fenyegette.

Elűzte a mai Mongólia területét bitorló kirgizeket, majd elfoglalta az egykori Ujgur Kaganátus jelentős területeit. Bár 926-ban egy hadjáratban életét vesztette, sikerült szilárd központi hatalmat örökül hagynia. 947-ben utóda, Taizong császár (927–947) megalapította a Liao-di-

A mongol

kor előtti Belső-Ázsia egyik legjelentősebb, saját belső írásbeliséggel is rendelkező nomád állama a Türk Kaganátus (552–745) volt.

Aba-ojinak kínai tanácsadója volt, birodalmában konfucianus, taoista és buddhista templomokat is építtetett, parancsára 920-ban kínai mintára alkották meg a „nagy khitan írást” a dazit, melyet 925-ben a „kis khitan írás” a xiaozhi létrehozása követte.

A Khar Bukh Balgas lelőhely bejáratán látható *khada*gok, kék selyemszalagok jelzik, hogy a lelőhelyet ma is rendszeresen felkeresik buddhista zarándokok

nasztiát, mely több mint másfél évszázadig uralkodott Északkelet-Kínában, a mai Mongólia középső- és délkeleti területein és Mandzsúriában.

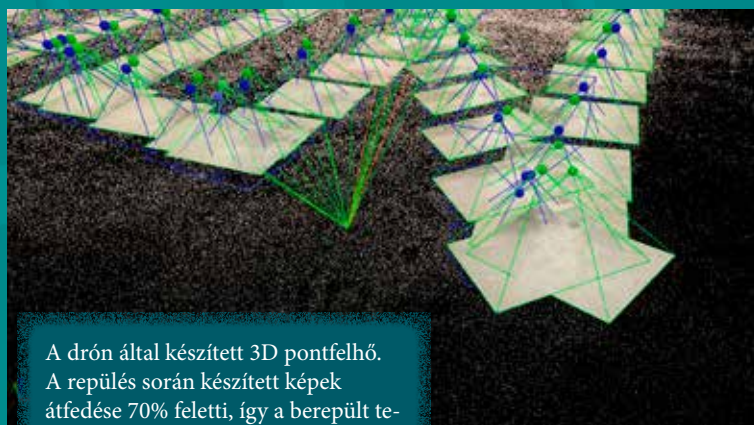
A *Khi-Land Project*

A khitanok a mongóliai Tola és Kerülen folyók völgyében a határok védelmére és a környező nomád lakosság ellenőrzésére erősített települések sorát alapították, s ezzel egy időben a letelepedett földművelő lakosság is megjelent a területen. A *Khi-Land Project* e városokat, erősített településeket kutatja roncsolásmentes módszerek segít-

ségével. A munka elsődleges terepe a közép-mongóliai Bulgan megyében található Khar Bukh Balgas de fontosak számunkra más erődök, így Ulaan Kherem 1–2, Khermen Denj, Tsagaan Denj, vagy Kelet-Mongólia nagy khitan lelőhelyei, Zuun és Baruun Kherem, valamint Kherlen Bars Khot is. A program résztvevői e cikk szerzői mellett Laszlovszky József és Siklódi Csilla, illetve Lkh. Erdenebold mongol régész és Sam. Chuluun akadémikus. Munkánkat a Magyar és Mongol Tudományos Akadémia mellett a British Academy, a Chiang Ching-kuo Foundation, a CEU, a Kádár László Mongolisztikai Kutatásért Alap és a Tahiméter Kft. is támogatja.

Az egyes lelőhelyeken a légi felvételést drónnal végezzük. A háttérben a Khar Bukh Balgas közelében található Tsagaan Baishin, „A fehér erőd/épület” látható. A Tsogt tajj, egy halha mongol előkelő által a 17. század elején épített erőd sok kapcsolatot mutat Khar Bukh Balgas kolosotorának épületeivel

A drón által készített 3D pontfelhő. A repülés során készített képek átfedése 70% feletti, így a berepült terület 90%-án az átfedő képek száma 5 vagy több, ami a pontos 3D minta elkészítéséhez elengedhetetlen

A drónos felmérések mellett terepbejárást is végzünk. A leletkoncentrációk pontos helyét Garmin GPS eszközzel rögzítettük

Módszertan

Terepmunkánk során tájrégészeti megközelítést követünk. A lelőhelyeket nem önmagukban, hanem szélesebb perspektívában, közvetlen környezetükkel, elhelyezkedésük természetföldrajzi adottságaival együtt vizsgáljuk. Figyelmet fordítunk a települések mellett található vízrendszerekre, a felszíni domborzati viszonyokban megfigyelhető tájhasználati jelenségekre, valamint a történeti tájelemekre is.

A lelőhelyek felmérését, légi felvételezését régészeti terepbejárással is kiegészítjük.

A drónnal készült felvételek kiértékelésével elkészítjük a lelőhelyek 3D terepi modelljét, mely lehetővé teszi, hogy a felszínen megjelenő objektumokat igen részletesen tudjuk vizsgálni. Segítségével állapíthatjuk meg az egykori települések méretét, belső elrendezését, a házak, utak elhelyezkedését, vizsgálni tudjuk a tájban való helyzetüket, sőt, az egykorú földművelés nyomait is.

Történeti tájelem: egyes korszakok azonosítható településnyomai, felszínen látható temetkezési helyek, sziklarajzok és feliratok, mezőgazdasági művelés nyomai stb.

A kutatónak a terepen alkalmazkodnia kell az ott élők kultúrájához, tiszteletben kell tartania szokásaikat, hagyományait. Ha meglátunk egy obót – az obó áldozóhely; valamely fontos hely (pl. útkereszteződés) természeti jelenség (pl. hágó) gazdaszelleme tiszteletére emelt, gyakran kőből készült áldozati építmény –, ha repülés közben mérési pontokat rögzítünk, vagy ha csak felkeresünk egy nomádot a jurtájában, be kell tartanunk a szabályokat! Bármerre is járunk Mongóliában, munkánkat a pusztában élő nomádok figyelő szeme kíséri. E történetére büszke nép a mindennapokban is őrzi történeti emlékeit, vigyázza a régészeti lelőhelyeket.

Khitan lelőhelyek

Az erődített települések alaprajza általában téglalap alakú, a falak külső részén tornyok is megfigyelhetők. A kerítőfalakat a khitanok egy sajátos, Észak-Kínában rendkívül elterjedt módszerrel, az úgynevezett *hangtu* technikával építették, mely lényege, hogy a falakat rétegenként döngölt földből készítették, ami a száraz klimatikus viszonyok között betonkeménységű épületeket eredményezett. A falak középső részén egy-egy kaput emeltek, amelyeket a korszakban jellemző L alakú elővéddel láttak el. A kerítőfalakon belül a fő kapuk-

A gyűjtött adatok feldolgozásához térinformatikai rendszert használunk. Ennek segítségével a különböző időpontokban és módszerekkel (légi felvétel, mérőállomás, GPS, fénykép) készült felmérési eredményeket egy rendszerben tudjuk értékelni. A terepen úgynevezett terepi illesztőpontokat (*ground control point* = GCP) is létrehozunk, amik a későbbi pontos feldolgozást segítik

Kherlen Bars Khot 2015–2016-ban felújított *sztúpa*ja. A rekonstrukcióhoz helyben található anyagokat használtak, az agyagtégglák égetéséhez egy ideiglenes kemencét is készítettek. Egyes korai leírások szerint a területen állt egy másik *sztúpa* is, ami vélhetően az 1950-es évek körül omolhatott össze

ből kiinduló két, egymást derékszögben metsző széles sugárút osztotta négy részre a rendelkezésre álló területet. A települések nagy kiterjedésűek, oldalfalaik többnyire 500–800 méter hosszúak.

Khar Bukh Balgas

A település 700×700 méteres négy oldalfalának közepén egy-egy földkapu kapott helyet, a falak sarkait toronnyal erősítették meg. A saroktoronyok és a kapuk között további négyszög alakú tornyok is megfigyelhetők. A falakon belül a négy kaput északról délre és nyugatról keletre irányuló széles utak kötötték össze. Ezek az egymást derékszögben metsző, kb. 30 méter szélességű sugárutak a települést négy részre osztják. A négy negyeden belül egykor

emelt épületek maradványai ma a felszínen is látható földhalmok alatt rejtőznek. A települést kívülről árok veszi körül, amelyből kisebb oldalárkokat húztak ki. A fő árkot egykor a Khar buk folyó táplálta vízzel. A falak körül mezőgazdasági munkák nyomai is megfigyelhetők, melyekről öntözőcsatornák és malomkötoredékek is tanúskodnak.

Az egykori khitan településre a 16–17. században egy terméskőből emelt buddhista kolostor épült, falai még ma is 2-3 méter magasan állnak. A kolostoregyüttes több épületből állt, a központi szentélyben folytatott feltárások nagyszámú, a vallási életre jellemző tárgyat hoztak napvilágra, köztük Buddha-ábrázolásokat, textil- és fémmaradványokat. Az ásatások egyik különlegessége, hogy kiválóan megőrződött kéziratok is előkerültek a romok alól.

Khermen Zam, a Kherlen Bars erőd északi részét határoló út, mely sok hasonlóságot mutat a Dzsingisz falaként ismert lineáris erődítéssel

A Hentij megyében található Baruun Kherem egyik falánál látható L alakú elővéddel védett kapu. A terepen gyakran csak nagyon nehezen azonosíthatók az egyes épületmaradványok, a légi felvétel ezek azonosításához nagy segítséget nyújt

Kherlen Bars Khot

Kherlen Bars 1. valójában egy korábban khitan korinak meghatározott 1600–1800 m hosszú sáncokkal körbezárt terület. A lelőhely legnevezetesebb eleme a 10. század környékén emelt *sztúpa* [buddhista ereklyetartó építmény – a szerk.]. A 2015–2016-ban a környezetében elérhető alapanyagok felhasználásával helyreállított épület a Khitan Birodalom egyetlen ma is álló műemléke Mongóliában. Az erőd északi sánca egy vélhetően jóval hosszabb töltésút szakasza volt, mely meglepő mértékben emlékeztet a Dzsingisz kán falaként is ismert, északkelet-mongóliai lineáris erődítésre, melynek mongol neve *Chinggisiin khermen zam*. (A *zam* 'út' és *kherem* 'várfal, városfal' szavak jól leírják az út környezetből kiemelkedő jellegét.) A további

kutatások dönthetik majd el, hogy meddig követhető ez a töltésút, és kapcsolatban van-e a terület másik két jelentős erődítményével, melyek a Kherlen Bars 2. és 3.

Kherlen Bars és a szomszédos erődök tekintetében felmerült kérdések megválaszolása a következő évek feladata lesz. Kutatócsoportunk mongol tagja Bulganban három új erődöt azonosított, ezek felmérése, feltárása is előttünk áll. A kutatáshoz kapcsolódva Mongóliában általunk alapított Khi-Land Science Lab célja, hogy nem csak vizsgálataink eredményeit, de a tájrégészet módszereit, szemléletét is megossza a mongol kollégákkal, régészhallgatókkal.

Baruun Kherem L alakú elővéddel védett kapujának légi felvétele

SÁRKÖZY MIKLÓS

ISZFAHÁN

ÉS A SELYEMÚT VILÁGA

Az iráni Iszfahán eredete homályba vész. A város a mai Irán középső részén, a Középső-Zagrosz-hegység lábánál található, fekvését a rajta átfolyó Zájande, magyarul az „Életet adó folyó” teszi egyedivé, mely a Zagrosz vonulatai között fakad és Iszfahántól keletre veszik el valahol a sivatagban. A város talán lovas tábor lehetett egykoron, nem tudjuk, mindenesetre a város nevének etimológiája, azaz a neves ókori földrajztudós, Ptolemaiosz által említett *Aszpadána*, ami a modern Iszfahán iszlám előtti előzménye, feltétlenül erre utal.

A régi Iszfahán keleti része, a Zájande folyó jobb oldala szolgált az ókori és kora középkori Iszfahán helyéül, míg a folyó nyugati részén terült el Gabaj vagy más néven Dzsaj, míg ettől kicsit távolabb, de szintén a Zájande partján épült fel Sahresztán, melynek romjai máig láthatók. Iszfahánnak emellett van egy igen korai zsidó negyede is, az arab forrásokban csak Jahúdijjának nevezett településrészlet szintén a város korai negyedei közé tartozott.

Mégis, Iszfahán igazán komoly nagyvárossá az iszlám hódítást követően vált. Úgy tűnik, a 640-es évektől kezdve Iszfahán a keletre irányuló muszlim katonai expanzió egyik legfontosabb állomása, bázisa lehetett. A 8. századtól fogva pedig az iszlám kori Selyemút fontos megállójává vált a település. Iszfahán egyben a klasszikus muszlim városépítés iráni mintapéldája is. A város 16. század előtti szívéét a máshol is jól ismert hármasság foglalta el: nagymecset, bazárnegyed a mára újjáépített középkori mejdánnal (térrel) és az uralkodói-kormányzói épületek hármasság csoportja.

Iszfahán térképen

A mai iszfaháni nagymecsetben olasz régészek tárták fel azt az egykori tűztemplomot, mely pontosan a muszlim imafülke (azaz mihráb) előtt állhatott hajdan. A kulturális kontinuitás szép példája ez: az első iszfaháni mecset tehát mindjárt egy lerombolt zoroasztriánus tűztemplom helyén épült meg. Ugyanakkor az is feltűnő, hogy a muszlimok már a folyótól jó messzire építkeztek, távol a preiszlám Iszfahán előbb említett területeitől, Dzsaj közelében, amely egybevág Omár kalifa (uralkodott: 634–644) döntésével, miszerint az arab hódítók hadseregei az őslakosoktól jól elhatárolva hozzák létre saját negyedüket, kerülve a konfliktusokat. Bászra vagy Kúfa mellett úgy fest, Iszfahán is remek példa erre.

A mindenkori mecset vált végül a középkori muszlim város szívévé, legfontosabb vallási és olykor világi eseményeinek központjává. A mecset környékén alakult ki ezernyi apró sikátorával a bazar, a mélyen vallásos kereskedőréteg számára a mecset egyben tájékozódási pont is volt. Iszfahán innentől fogva nem is veszítette el jelentőségét. Az Abbászidák dinasztiája alatt (750–1258) tekintélyes tartományi várossá nőtte ki magát, mely szorgalmasan másolta a bagdadi és szamarrai központok művészetét. Ennek leglátványosabb példája az itteni nagymecset, melyet a 770-es években alapítottak meg az előbb említett zoroasztriánus templom majd az arra ráépült szerény arab katonai mecset helyén. Iszfahán a muszlim kori

Selyemút egyik fő haszonélvezőjévé vált e korban, kereskedőinek szűkmarkúsága, fősvénysége ugyancsak ekkortájt vált közmondásossá. A 11–12. századi arab költő, al-Haríri (1054–1122) novelláiban már felbukkan az a mai modern Iránban is ismert közhiedelem, hogy az iszfahániak hírhedetten fősvények és pénzéhesek. Nászir Khuszraw (1004–1088) közép-ázsiai utazó 1052-ben jár Iszfahánban, megemlítve, hogy a városban közel kétszáz pénzváltót számolt meg, és egyetlen utcáján ötven karavánszeráj is állt. A középkori Iszfahán gazdasági, politikai, kulturális csúcra a szeldzsuk időszakban, a 11–12. században ért. Lakossága nagyjából kétszázezer fő lehetett 1200 körül, mely igen jelentős szám (noha a korabeli Khorászában [a mai Kelet-Irán, Türkmenisztán és Afganisztán területén – a szerk.] ennél jóval nagyobb városokat is találni).

A prosperitás legszebb bizonyítéka az iszfaháni nagymecset továbbépülése, mely ebben a periódusban páratlan díszekkel gazdagodott. A kétkupolás és négy keresztívános [az íván az iszlám építészetben az udvar felé nyitott, nagy méretű boltozott csarnok – a szerk.] csodálatos épület a középkori város szíve, mely fénykorában a város férfi lakosságának igen nagy részét magába tudta fogadni. A szeldzsuk kori Iszfahán és az itt székelő szeldzsuk udvar fontos szerepet játszott a régi iráni világnak az iszlám kultúrájával való összeérlelésében. A régi preiszlám hagyományok és az iszlám civilizáció harmóniájának

fontos bizonyítéka, hogy a nagymecsetben 1120 körül klasszikus négy keresztívános szerkezetű mecsetudvar épült, mely a mecsetépítéssel konzervatív hagyományait ötvözte az archaikus iszlám előtti szászánida paloták hangulatával. Ez az építészeti forma innen, az iszfaháni nagymecsetből indult hódító útjára a Selyemút mentén.

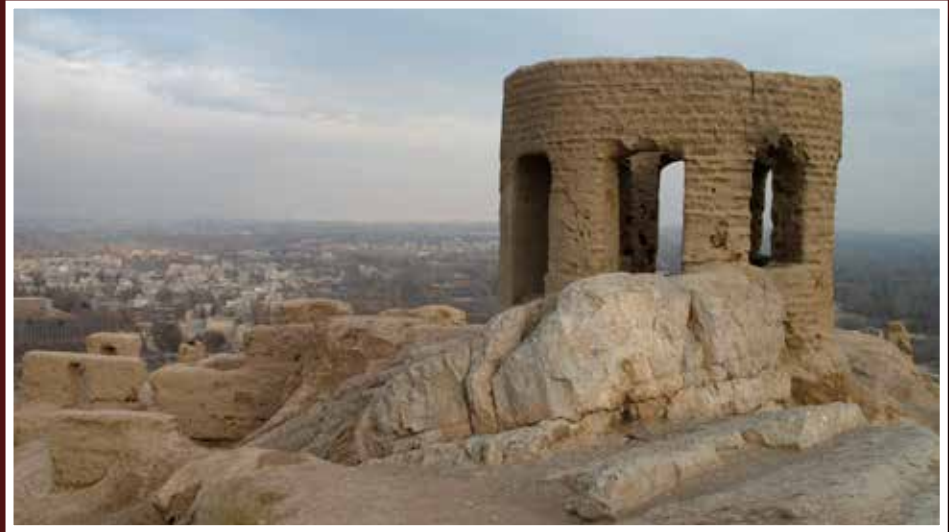
Iszfahán történetének fontos adaléka, hogy a 13. századi mongol invázió idején ez a csodás város nem vált a belső-ázsiai hódítók martalékvá. A mongolok több hullámban pusztították végig Iránt, és ennek során a Selyemút nagy kelet–nyugati útvonalán Khorászában kártyavárként dőltek össze olyan ősi iráni központok, mint Merv, Nisápur vagy Rej, melyek közül több nem is éledt fel a 13. század után.

Ám a Rejtől délre eső városok átvészelték a mongol támadásokat. Jazd, Síráz vagy maga Iszfahán is tovább virágzottak a mongol periódusban is. Iszfahánt a nagy velencei utazó, Marco Polo is meglátogatta 1271 körül. A kései mongol kor pedig ismét prosperitást hozott a város számára.

Iszfahán urbanisztikai fejlődését egyedül Timur Lenk, a nagy középs-ázsiai turko-mongol hódító (uralkodott: 1370–1405) vetette vissza 1387-ben. Miután az iszfahániak megölték az uralkodó adószedőit, forrásaink szerint Timur hetvenezer férfit hányatott kardélre, a férfiak levágott fejéből pedig piramisokat rakatott a városfalak mentén, persze ha hinni lehet a korabeli perzsa forrásoknak...

Ám Iszfahán még ezután sem szűnt meg létezni, sőt Timur Lenk szelídebb lelkű utódai alatt új életre kelt. Ekkor épült meg a

nomád sátrakra hajazó boltíveivel a szolid timurida *sabestán*, azaz a téli imahely Öldzsejtü mihrábja mögött az iszfaháni nagymecsetben [Öldzsejtü (uralkodott: 1305–1316) a mongolok Iránt uraló dinasztiájának, az Ilhánidáknak volt egyik kiemelkedő képviselője – a szerk.]. Iszfahán csakhamar újra benépesült és soha nem látott jövő előtt

A zoroasztriánus tűztemplom romjai

állt. Igaz, ez már nem elsősorban az iszfahániak érdeme volt, sokkal inkább az oszmán törököké. Az oszmán hódítás elől menekülve – és az oszmán területeket megkerülni kívánó európai (angol, holland, francia) kereskedő társaságok igényeinek kedvezve – I. Abbász szafavida sah 1591-ben Iszfahánt szemelte ki új fővárosának [a Szafavidák Perzsia török nyelvű és szúfi hátterű dinasztiája volt 1501 és 1736 között – a szerk.]. A Selyemút utolsó felvirágzásának periódusában Iszfahán végül – épp a Szafavidáknak köszönhetően – páratlan fejlődésen ment keresztül.

Az 1590 után Iszfahánban elkezdődött változások csak egy európai abszolutista uralkodói kísérlettel hasonlíthatók össze. Az uralkodó kivonult rossz emlékeket hordozó korábbi fővárosából és saját képére formálta birodalmát, fővárosa egyben hatalmasra nőtt palotája is volt egyben. Nem véletlenül cseng

Imám mecset és a Naqs-e dzsahán tér látképe

mindez össze az európai abszolutizmus 17. századi aranykorával. Meglehető túlzás, de ha az ember széttekint I. Abbász új Iszfahánján, akkor valamiféle perzsa Versailles hangulata lengi körül látva a gigászi méretarányokat, melyeket az új főváros új negyedében teremtettek.

rútra, illetve a Zájande folyón túl fekvő *Új Dzsolfára*, azaz az örmény negyedre. A folyón több új kőhíd is épült a 17. században.

Arra, hogy az uralkodó ifjonti heve mellett micsoda szellemi és anyagi forrásokot mozgósítottak a városrész megépítésére, jó példa, hogy noha Iszfahán csak 1598-tól vált hivatalosan is fővárossá, de a központi Naks-e Dzsahán teret már nyolc évvel korábban megtervezték. Méretei megdöbbentőek, hossza több mint 512 méter, szélessége meghaladja a 164 métert. Régi történelmi térként az iszfahánit csupán a pekingi Tienanmen tér múlja felül. Az iszfaháni nagy tér pedig kétszer akkora, mint a Vörös tér Moszkvában. Hihetetlen érzés ideérkezni,

Egy 17. században épült kőhíd

I. Abbász sah (uralkodott: 1588–1629) meghagyva a középkori Iszfahánt, attól délre emelt új városnegyedet. Nem törődve a bazár muszlim kereskedőinek zsörtölődésével (akiket utóbb jelentős adókedvezménnyel vett rá az uralkodó az új negyedbe költözésre) és a helyi uléma [‘vallástudós’ – a szerk.] aggodalmaival, a régi városmagtól délre óriási területen kezdte meg az új főváros alapjainak lerakását. A Selyemút mentén igen fontos momentumnak számított az oszmán–iráni háborúban hadszíntérré vált Dzsolfá környékéről több tízezer gazdag örmény áttelepítése is, akik döntő szerepet játszottak a város feltökésítésében, hiszen ők a levantei selyemkereskedelem nem csekély részét tartották a kezükben már jó ideje.

Az új Iszfahán négy nagy részre osztdott. A Naks-e Dzsahán („Világ rajza”) térre, a Csalogány-madár parkra és palotáira (*Bágh-e bolbol*), a *Csahár bágh* („Négy kert”) sugá-

bárhonnan is jön az ember. Persze, tudnunk kell, hogy a Naks-e Dzsahán tér és környéke egy olyan fővárosnak adott otthont, mely a 17. században közel hatszázezer embernek volt otthona, százötven mecsete és ötven medreszéje, azaz teológiai főiskolája volt. E városfejlődés nagyjából az 1700-as évek elejéig, a nagy Selyemút általános le hanyatlásáig tartott.

A mai Iszfahán érdekessége, hogy mind a középkori (abbászida-szeldzsuk), mind a 17. századi városközpontja igen jó állapotban maradt fent, az egykori Selyemút két külön korszakának lenyomatát őrizve mindmáig.

Naks-e dzsahán, neszf-e dzsahán aszt! „A világ rajza (vagyis a tér) a világ fele” – emlékezik meg a perzsa történelmi emlékezet is nem kis büszkeséggel Iszfahán fő teréről.

Naks-e Dzsahán tér

„Fegyvert, s vitézt”

Szabó Máté

VSA 8-as őrtorony kettős árka a 6-os főút mellett. A limes-út az őrtorony másik oldalán futott egykor, árakai jól láthatók a légi felvételen. (Otto Braasch felvétele)

62

Római katonák (láb)nyomában A limes-út Magyarországon

Alisca (Őcsény) segédcsapattábor a Tolnai-Sárközben található. Az ártérből kiemelkedő teraszon fekvő erődítéshez vezető út (ún. Ördögvetetés), egyenes futású vonala jól azonosíthatóan szeli át a mélyebben fekvő, vízfolyásokkal szabdalt területet. A kutatások alapján feltételezhető, hogy ez az út és maga a tábor is a Duna partján feküdt egykor (Szabó Máté felvétele)

A Római Birodalom sikerének egyik kulcsa a kitűnő úthálózatában keresendő. A katonai és kereskedelmi utak sokasága az áruk, az információ és a katonaság gyors és gondtalan mozgatásának fő ütőereiként hálózták be a tartományokat.

A római utak építése a birodalom legjelentősebb vállalkozásainak egyike volt, és kis túlzással ugyan, de az örökkévalóságnak készültek. Hasonló nagyságrendű és szervezettségű utépítéssel egészen a modern időkig alig találkozhatunk. A munkákat gondos tervezés előzte meg. A mérnöki felmérések eredményeiként a tájat hosszan és gyakran nyílegyenesen átszelő vonalként rajzolódott ki nyomvonaluk. Időtállóságukat azonban nem csupán tájalakító hatásuknak, hanem szerkezetüknek is köszönheték.

Egy római út kialakítása az elérhető nyersanyag és a változó földrajzi környezet szerint eltérő volt. Az úttestet a városokban szilárd burkolat fedte (kőlapok formájában), a települések között pedig zúzott kövekből készült úttestet készítettek a stabil alapozásra. Hegyvidéken akár sziklába vájt nyomvonallal is találkozhatunk, a meredek oldalakban ez párkányútként is futhatott, vizenyős területen pedig töltésen vezették el a vonalát, és ez utóbbi, jól láthatóan kiemelkedő utakhoz a későbbi korok gyakran mesés eredetmondát költöttek. A tájat átszelő domború, úgynevezett bogárhátú utak mellett legalább az egyik oldalon vízelvezető árkot ástak, amelynek köszönhetően a csapadékvíz gyorsan lefolyhatott az útfelületről, és így az úttestet kevésbé károsíthatta az eső, a v a g y a téli fagy.

A Dunaföldvárra bekanyarodó 6-os főút várostól északra fekvő, egyenes szakaszát déli irányban is meg lehet hosszabbítani, ahogy azt a légi felvétel is mutatja. A főút alól kilépő nyomok az egykori római utat jelzik (Szabó Máté felvétele)

LVS 10-es
őrtorony árkai,
illetve a hozzá
csatlakozó limes-út
árkának nyomai
a gabonában
(Szabó Máté felvétele)

Magyarország dunántúli részei hosszú ideig az egykori Pannónia tartomány területéhez tartoztak. A hazánkban fellelhető két legfontosabb római út egyike a mai nyugati határ térségében, Zala, Vas és Győr-Moson-Sopron megyéken – illetve részben Ausztriában – haladt az Adriai-tengertől a Baltikum felé, és ahogy neve is mutatja (Borostyánkő-út), fontos kereskedelmi folyosóként kötötte össze a Mediterráneumot a Barbarikummal. A másik, amelyik elsősorban katonai célokat szolgált, a Duna menti római határvédelmi rendszert kísérte.

A terjeszkedő birodalom az európai területeken eredendően a természetes, folyami határok elérésére törekedett, amelyek az Augustus császár halálát (Kr. u. 14) követő időszakban a Rajna torkolatától a Duna-deltáig állandósultak, és ettől a későbbiekben is csupán kisebb mértékben tértek el. A határ túlsó oldalán élő népekkel a szövetségi rendszer és a lineáris határvédelem együttesen szolgálta a birodalom békéjét, a határfolyók kiváló szállítási útvonala mellett viszont szükség volt egy minden időben használható szárazföldi útvonalra is. Ez utóbbi, az úgynevezett limes-út a folyóval párhuzamosan létesített szárazföldi kapcsolatot a határ őrzésével megbízott legio- és segédcsapattáborok, illetve a forgalom, a csempészek és az ellenség megfigyelésével megbízott őrtornyok között.

A kis dombon álló LVS 12-es őrtorony ma is közvetlenül a 6-os út mellett áll. Árkait a talaj elszíneződései mutatják, míg a limes-út a mai főút alatt futhatott egykor is (Szabó Máté felvétele)

A Duna menti határ (az úgynevezett *ripa Pannonica*) különböző katonai létesítményei a Kr. u. 1. század derekától kezdtek kiépülni. Köztük is a legfontosabb szerepet a legiók és a segédcsapatok állomáshelyei, a *castrum*ok és *castellum*ok játszották. A római határvédelmi rendszer magyarországi szakaszán kettő legiotábor (Brigetio – Komárom-Szőny területén, Aquincum – Óbuda területén) ismerünk, és 24-25 segédcsapattáborral számolhatunk. A katonai táborok a folyóra támaszkodva épültek, a folyószabályozás előtti medermódosulások miatt azonban a helyszínek egy része elpusztult, vagy akár több kilométer távolságra is kerülhetett a Dunától. Mivel a folyó római kori futásának rekonstruálásához a legtöbb esetben nem rendelkezünk elegendő információval, a lelőhelyek felkutatása, a *ripa Pannonica* lánccá fűzése sem teljesen problémamentes.

A limes-út az erődlánc kiépítésével párhuzamosan a Kr. u. 2. század első felére készülhetett el a teljes pannoniai szakaszon. Bár az antik források, így az útleírások (azaz *itinerarium*ok, pl. *Itinerarium Antonini*, *Tabula Peutingeriana*) felsorolásai is tájékoztatást nyújtanak a határvédelem fontos támpontjairól, vagy akár a köztük levő – úton megtehető – távolságokról is, az előbbieket pontos helyéről, valamint az őket összekötő út futásáról csak közvetett adatként szolgálhatnak. Ugyanakkor segítségünkre lehet, hogy a gondosan kiépített limes-utat a későbbi korokban is előszeretettel használták, karbantartásáról, javításáról igyekeztek gondoskodni, sőt,

VSA 11-es őrtorony, a hozzá igazodó limes-út árok, illetve egy temető nyomai a magasból. A lelőhely-együttes a mai főút közelében fekszik (Szabó Máté felvétele)

ANN 6 őrtornya és a limes-út a mai főút közelében fekszik. Habár nyomvonaluk ma már kissé eltér, a fő irányjaik továbbra is megegyeznek (Szabó Máté felvétele)

Mosonmagyaróvár délkeleti előterében a meanderező Mosoni-Duna több helyen átvágta a limes-út egyenes vonalú töltését. A helyenként meg-megszakadó vonalat néhol a szántókon, más esetekben az 1-es főút alatt találjuk. A képpáron a limes-út nyílegyenesen vezet Quadrata (Lébény, Győr-Moson-Sopron megye) segédcsapattáborához, amelynek az ártérből kiemelkedő maradványait és a kapujához futó limes-út rövid töltését is meg lehet figyelni az alsó képen (Szabó Máté felvétele)

sokszor az út római eredetét is számon tartották. Ennek is köszönhető, hogy a római eredetű út sok helyen még ma is országútjaink alatt vagy azok közelében fut; így például az 1-es, a 10-es és 11-es főutak esetében a Duna-kanyartól az osztrák határ irányában, vagy Budapesttől délre a 6-os és 56-os utak mentén.

A római táborok és települések területén a régészeti kutatásoknak köszönhetően sok helyütt ismertté vált az úthálózat is, a köztük levő szakaszok felderítése azonban már más kutatási módszereket kíván. Azok az utak, amelyek nem a mai útjaink alatt – és részben általuk védve – fekszenek, az intenzív mezőgazdasági művelés hatására döntően elpusztultak, így a bogárhátú úttestet többnyire elszántották, az út menti egykori árkokat betemette a ráhordott törmelékanyag, a kincset érő egykori mérföldköveket pedig az építőanyagra éhes utókor már többnyire elhordta, ezért a limes-út terepi felderítéséhez alig találhatunk fogódzókat.

Azonban a magasból lepillantva, légi régészeti felderítés segítségével (vagy épp geofizikai kutatásokkal a föld mélyét vizsgálva) szerencsére felfedezhetjük a római utak maradványait. Az úttest szétszántott kőtörmeléke vagy az út menti árkok vonala ugyanis a talaj elszíneződésével, avagy a fejlődő növényzet eltérései által újra felbukkanhat a magasból. A gondos mérnöki munkának hála, a parcellákon keresztül

követhető egyenes vonal az adott jelenség „rómaiságára” irányíthatja figyelmünket, amelyet minden kétséget kizáróan bizonyíthat, ha mellette egy-egy őrtornyot is felfedezünk.

A római utak ugyanakkor más esetben is segíthetnek a római kori táj és a lelőhelyek közti kapcsolat rekonstrukálásában. A Duna mederváltozásai az évszázadok alatt számos lelőhelyet elpusztíthattak, így a limes-utat is szakaszokra darabolhatták fel. A részletekben felbukkanó maradványokat egységként kezelve viszont elének tárulhat az egykori kép. A meanderek között ugyanis – a folyó által kevésbé érintett területeken – megmaradhat a limes-út nyílegyenesen kitzűzött vonala, amely a levegőből, vagy akár a térképeken végigkövetve kapcsolja össze a védelmi rendszer meghatározó elemeit. S míg egyik oldalról így rekonstruálhatjuk a limes-út vonalát és kapcsolatát a védelmi rendszer objektumaival, a mederváltozásokhoz, a környezet átalakulásához is kapunk időrendi fogódzókat.

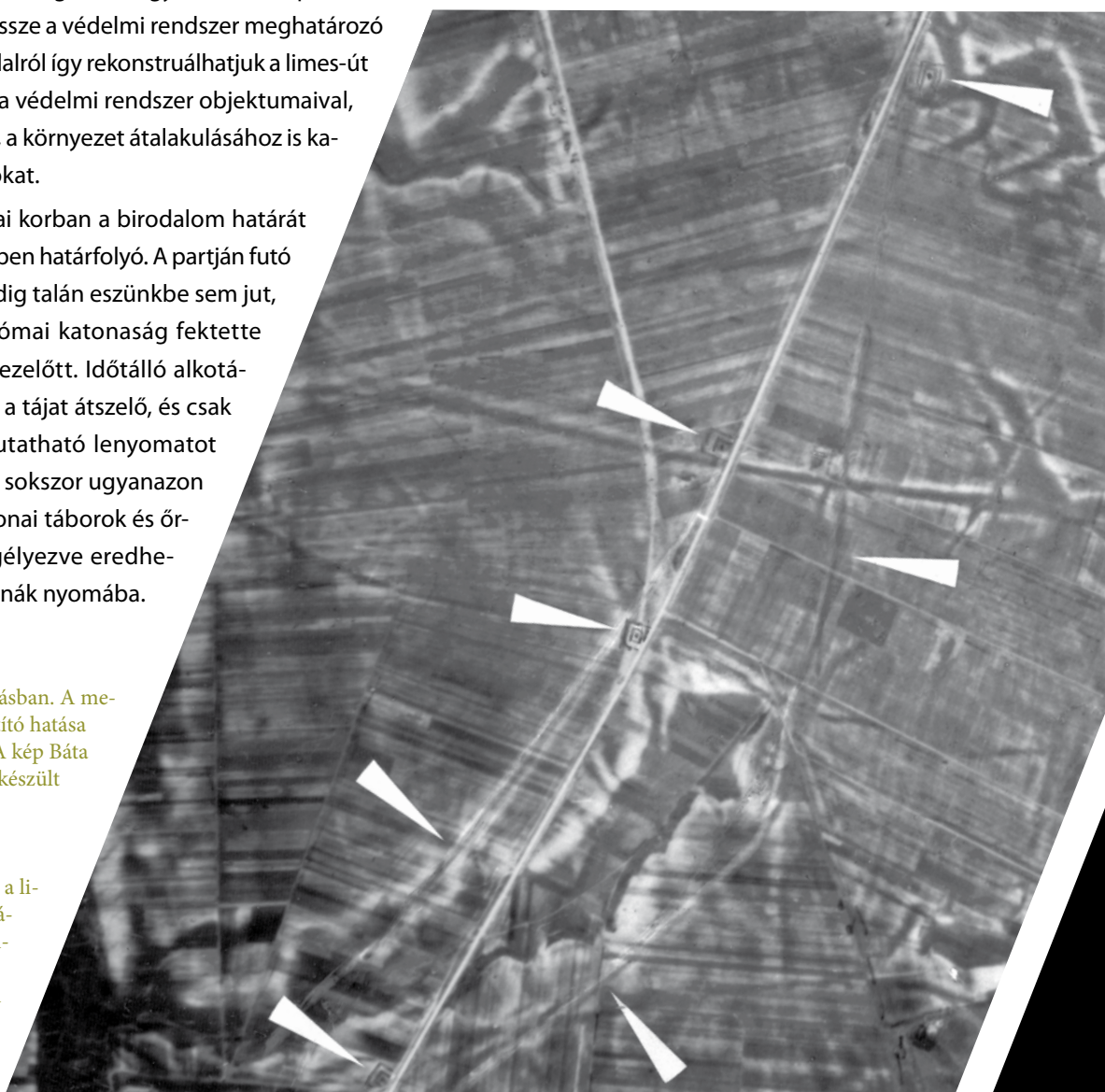
A Duna, ami a római korban a birodalom határát jelentette, ma csak részben határfolyó. A partján futó országutakon járva pedig talán eszünkbe sem jut, hogy ezek alapjait a római katonaság fektette le közel kétezer évvel ezelőtt. Időtálló alkotásuk pedig nem csupán a tájat átszelő, és csak a régészek számára kutatható lenyomatot hagyott maga után, de sokszor ugyanazon az útvonalon járva katonai táborok és őrtornyok árnyaival szegélyezve eredhetünk az őrző katonák nyomába.

Felső kép: Út kövei a szántásban. A mezőgazdasági művelés pusztító hatása jól érzékelhető a terepen. A kép Báta (Tolna megye) környékén készült (Szabó Máté felvétele)

Középső kép: A vertikális, térképészeti célú felvételek a limes-út vonalának felkutatásában nagy segítséget jelentenek. A Dunaújváros déli előterét ábrázoló felvételen több limes-út szakasz, illetve a mellettük található őrtornyok nyomai fedezhetők fel (Visy Zsolt kutatásai)

Alsó kép: Római kori párkányút a Visegrádi-hegységben (Szabó Máté felvétele)

BRONZKORI KINCSEK NYOMÁBAN

68

V. Szabó Gábor könyve

A könyvismertetés tárgya (V. Szabó Gábor: *Bronzkori kincsek Magyarországon. Földbe rejtett fegyverek eszközök, ékszerek nyomában*. Archaeolingua Kiadó, Budapest 2019, 281 oldal) akár a *Határtalan Régészet* legutóbbi számának mintegy kiegészítésének is tekinthető, hiszen a múlt évi utolsó szám az illegális régészettel, a jogosulatlan fémkeresős kutatással, valamint a hazai és a nemzetközi műkincs-kereskedelemmel foglalkozott. A magyarországi késő bronzkori kincsleleteket (szaknyelven depókat) tárgyaló kötet minden bizonnyal nem született volna meg, ha a könyv szerzője nem tapasztalja mintegy másfél évtized óta, hogy ezen egyedülálló és európai kuriózumnak számító, a Kr. e. 14. és 10. század közti időszakból származó leletgyűttesek többségét az elmúlt években az egyre jobban szervezett és specializálódott illegális kincskeresők csapatai fosztogatják rendszeresen és módszeresen, akik a vadászok elszántságához és kitartásához hasonlóan látogatják országszerte az ismert, de védtelen lelőhelyeket, feltartóztathatatlanul rabolva ki azokat a bennük rejlő több évezredes fémeletekért. Az így szakmaiatlanul és dokumentálatlanul megbolygatott leletgyűttesek örökre elveszítik eredeti régészeti összefüggéseiket, ezáltal csorbul tudományos értékük, a pusztítás pedig visszafordíthatatlan és felbecsülhetetlen kárt okoz nemcsak a régészeti emlékanyagban, de múltunk hiteles megismerésében is. Találónan hasonlítja ezeket a leletgyűtteseket a téma egyik legjobb hazai szakértőjének számító szerző olyan védett élőlényekhez, melyeket eredeti környezetükben lenne szükséges megőrizni, veszély esetén pedig megvédeni, s csak végső esetben biztonságos helyre, múzeumba szállítani, hogy ott megőrződjenek az utókornak.

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Régészettudományi Intézetén belül a szerző kezdeményezésére 2006-ban alakult, úgynevezett depómentő program keretében régészek és régészhallgatók, továbbá lelkes lokálpatrióták igyekeznek megelőzni a kincsvadászokat, kezdetben főleg Északkelet-Magyarországra koncentrálva. Egyelőre harmincnegyzet esetben sikerült a nyomukban járó illegális kincskeresőket megelőzniük és megmenteniük a több évezredes leletgyűtéseket. A program 12 éves működése alatt eddig 52 lelőhelyet kutattak meg, 25 zárt, fémtárgyat tartalmazó leletgyűtést tártak fel, s ezen kívül további kb. 4000 szórvány késő bronzkori tárgyat találtak meg a fémkereső segítségével.

A könyv első felében az olvasó általános ismertetőt kap a kincsek kapcsán a korszakról, miközben olyan ma ismert, a napi hírekben is gyakran szereplő fogalmakkal

A martonyi késő bronzkori erődített településen feltárt 1. depó

69

A pázmándfalui késő bronzkori depólelet feltárása és dokumentálása

találkozunk, mint a globalizáció, a migráció, a társadalmi egyenlőtlenségek, a tömegtermelés vagy a véres háborúk. Az egyiptomi újbirodalom, azaz a dicsőséges Ramszesz fáraók idején a Kárpát-medencében élő népek körében olyan sajátos szokások, egyedi hiedelemrendszer alakult ki, melynek írásos források híján már csak azok tárgyi lenyomatával találkozunk a ma embere. Régészek generációi próbálják már hosszú ideje értelmezni a különféle összetételű, több-kevesebb bronztárgyat magukba foglaló „kincsek” elrejtésének okait, illetve ezekből visszafejteni a már az ismeretlenségbe vesző egykori társadalmi és politikai rendet, s a kor vallási szokásait. Ezek értelmezésére sokszor a mai természeti népek körében tett megfigyelések, a néprajzi párhuzamok vagy a kulturális antropológiai analógiák lehetnek segítségünkre. Ebbe az izgalmas nyomozásba von be minket a szerző, akinek ez a könyve eredetileg egy habilitációs munkája volt, de a sorozatnak megfelelően kifejezetten olvasmányos stílusban íródott. Így örömeiket lelik benne a korszak iránt érdeklődő laikusok éppúgy, mint a szakemberek, akik számára részletes jegyzetapparátus és irodalmi gyűjtés is rendelkezésre áll a kötet végén.

A szerző leírja a kutatócsoport által végzett munka módszereit, hogyan érdemes és szükséges az ilyen leletgyűtéseket feltárni, illetve milyen metodika vezet sikerre egy-egy páratlan jelentőségű bronzdepó megtalálásában. Minden eseteleírást gazdag képanyag illusztrál, melyből nemcsak a régész kollégák, de a laikusok számára is egyértelmű a depómentők szakmai hozzáértése.

A depómentő program keretében kutatott lelőhelyek és megtalált kincsek közül 18-at tárgyal részletesen a kötet. Az első csokorban a kötet olyan tárgye gyűtéseket mutat be az olvasónak, melyek biztosan felajánlásoknak, áldozatoknak tarthatók: legyen szó a közösséget összetartó vallási szertartás során földbe rejtett tárgyokról, ünnepi lakomáról vagy a halottkultusz kellékeiről. A második csoport különféle elpusztult településeken talált „kincseket” tartalmaz. Ezek egy adott közösség által felgyűjtött javak voltak, s „tartalékként”, esetleg hatalmi szimbólumként szolgálták egy-egy család vagy személy vagyoni helyzetének és társadalmi rangjának alátámasztását. A következőkben a földrajzi szempontokra és territoriális viszonyokra helyeződik a hangsúly, a késő bronzkor jellegzetes lelőhelytípusairól, a magaslati erődökről hallunk és persze az azokban elrejtett bronz- és aranytárgyokról. Az utolsó két lelet pedig egy különleges táj különleges rituáléját mutatja be, és a ma is a ménéséről híres Szilvásvárad egyik szimbolikus lóáldozatával foglalkozik.

A megmentett kincsletek mindegyikéről a könyv második felében találhat az olvasó egy egységes szerkezetű bemutatást. Minden egyes kincsről először valami személyes emléket olvashatunk, majd a kincs pontos, szakszerű leírása található. Ezek után a szerző részletesen bemutatja a depók elrejtésével kapcsolatos elképzeléseit egy sokszor fantáziadús történet keretei között, meghagyva azonban a lehetőséget arra is, hogy az olvasó maga is saját elképzelése szerint értelmezze azokat. Érvei alapján jelenleg úgy tűnik, hogy e tárgyak földbe, vízbe/mocsárba, ritkán barlangokba rejtése nem magyarázható egyetlen okkal. A leletegyüttesek összetétele, s tudatos megrogálása pedig sok esetben egyértelműsíti, hogy azok valamilyen ősi rituálék, szertartások emlékei lehetnek. A kötet külön erénye a kincsekről és a hasonló összetételű leletegyüttesekről készített látványos tárgy-

A Pázmándfalu határában talált 2. depó

Tervásatás a tállya-óvári depó környezetében

A tállya-óvári bronzkincs eredeti helyzetében

fotók mellett a számos magyarázó grafika, amik a kincsek elrejtésének körülményeit, a tárgyak eredeti helyzetét mutatják be. A rekonstrukciós rajzok és a laikusok számára is könnyen értelmezhető térképek a ma emberéhez is közelebb hozzák a tárgyalt korszakot.

Minden egyes kincslelet keletkezésének és elrejtésének saját története van, melynek megfejtéséhez csupán akkor juthatunk közelebb, ha pontosan ismerjük a kincsek eredeti lerakásának módját, pontos összetételét, előkerülésének helyét és a korabeli környezetet, valamint a tárgyakon megfigyelhető használati nyomokat. Mindezekhez a rohamos tempóban fejlődő természettudományos vizsgálatok is nagyon sok kiegészítő információt tudnak adni.

Számomra mind közül a legizgalmasabb történetnek a pázmándfalusi lelet históriája bizonyult. 2011-ben vadászok bukkantak rá friss szántásban egy igen előkelő harcos halotti áldozatára Pázmándfalu határában. Az elsőként megtalált, gondosan elásott tárgyegyüttesben szárnyas balták, tör, egy fülvédő lemezes díszes sisak és egy mellvért mellett ivókészlet darabjai: csésze és szűrőedény, valamint számos ruha-, lószerszám- és kocsidísz is előkerült. A tárgyakat szándékosan megrongálták, nagy részükön égés- és olvadásnyomok jelezték a máglyán való elégetés rituáléját. Az elhamvadt maradékot pedig gondosan összegyűjtötték, majd valamiféle zsákban a településtől távol, egy dombtetőn elásták. A második kincs az elsőől nem messze került elő: ugyanannak a páncélnak további töredékeit, egy meghajlított kardot, továbbá kést, tokos vésőt és számos lándzsát tartalmazott. Ezek

viszont akkurátus rendben, meghatározott helyzetben egymásra voltak halmozva egy kis gödörben, de egyikükön sem volt égésnyom. A páncél azonossága miatt biztosak lehetünk benne, hogy a két kincs egyetlen harcos személyes tárgyait, viseletének darabjait és fegyvereit tartalmazta. A korszakból több gazdag harcos sírját is ismerjük, bennük a fenti kincsekhez nagyon hasonló tárgyegyüttesek kerültek elő. E két együttes vagy a halotti szertartás keretében kerülhetett földbe, vagy pedig egy nem szabályos/szokványos módon eltemetett férfi emlékére utólag áshatták el őket, esetleg már egy elvontabb hőskultuszhoz kapcsolódóan kerülhettek földbe.

Az ilyen leletegyüttesekből kikövetkeztethető történetek azonban rekonstruálhatatlanná válnak, ha e leletek nem szakavatott kezek révén látnak napvilágot. A műkincs-kereskedelem világába kerülő leletek esetében a lelőhelyeik azonosítása később lehetetlenné válik, s legtöbbször elveszítik kísérőleleteiket is. Voltaképpen e folyamat ellen harcol(t) sikerrel a kötet szerzője is, akinek heroikus küzdelme nélkül minden bizonnyal a kötetben szereplő tizennyolc lelőhely arany- és bronzleletei örökre eltűntek volna a régészek és ezáltal a nagyközönség szemei elől.

Kora vaskori depólelet feltárása Parád-Várhegy lelőhelyen

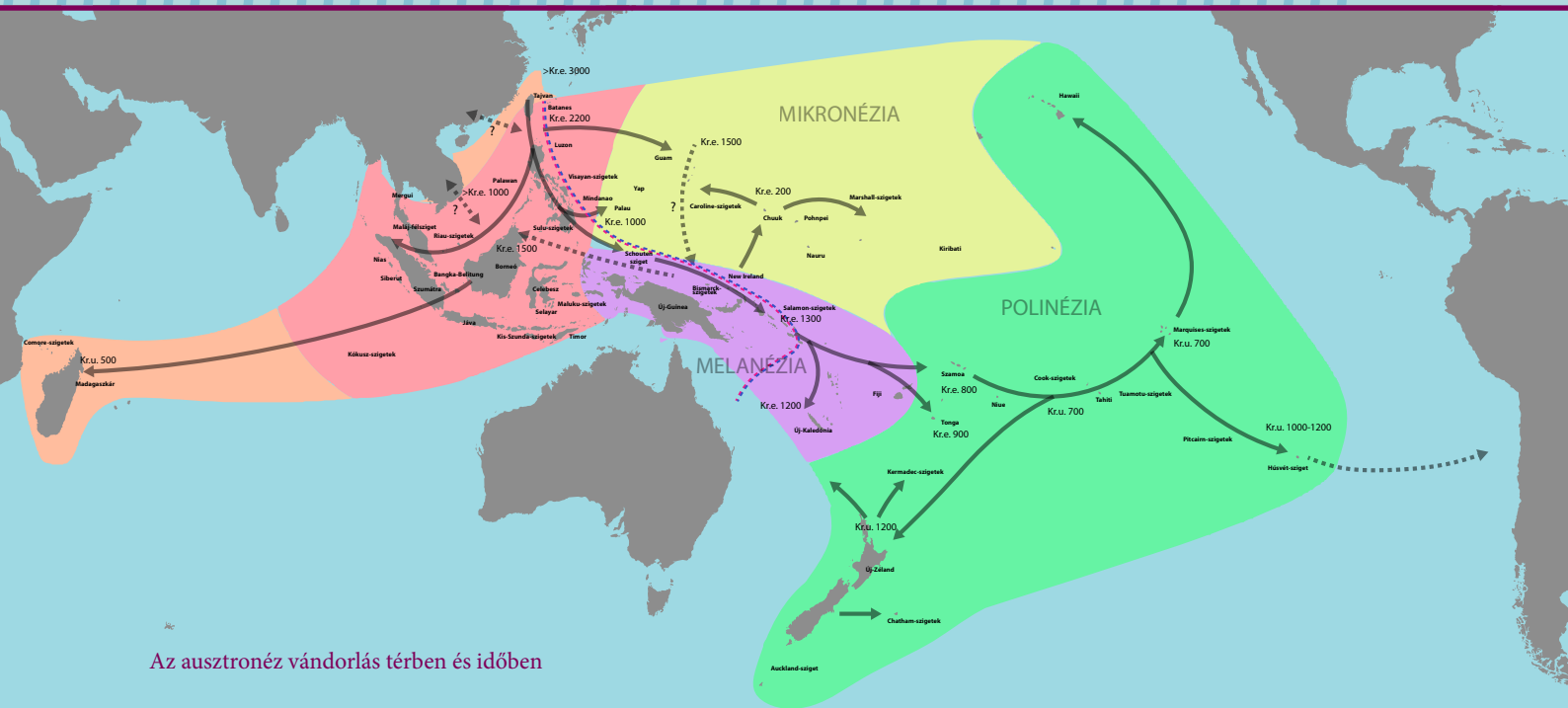
A tálya-óvári bronzkincs rajzolása

A mai Dél-Kína területéről ékező első telepések csónakjai Kr. e. 3500 körül érhatték el Tajvan partjait, ezzel elkezdődött a történelem egyik legnagyobb utazása, amely évezredek át zajlott Madagaszkártól a Húsvét-szigetig, Tajvantól Új-Zélandig. A Föld egyenlítői övezetének mintegy felét benépesítő csoportokban számos közös vonást fedezhetünk fel, mégis talán a legmarkánsabb a nyelvük. E rokon nyelvek együttesét ma ausztronéz nyelvcsaládnak nevezünk. Az ausztronéz csoportok elterjedésének különlegessége, hogy nemcsak nyelvészeti oldalról követhető nyomon, hanem számos régészeti és kulturális jegy is meglepően egyezik a térben és időben egymástól távolra sodródott csoportok között.

Óceánok és vulkánok népe

Az ausztronéz vándorlás régészete

F. Kovács Péter

Ahogy magának a jelenségnek a megnevezése is mutatja, az ausztronéz csoportok vándorlása alapvetően nyelvészeti kérdés, azonban a régészet ebben az esetben is hozzájárulhat a kutatáshoz, egyes kérdések tisztázásához, vagy éppen árnyalásához.

Nyelvészeti kutatások alapján az ausztronéz nyelvet beszélők őshazája valahol Dél-Kína part menti területein és a Jangce-folyó völgyében kereshető. A paleolitikumban ekkor két meghatározó régészeti kultúrát tartanak számon. Tajvan keleti part menti területien az úgynevezett Changbin ipar terjedt el.

Ennek a főleg kavics- és szilánkeszközöket készítő csoportnak a lelőhelyei elsősorban barlangokban és sziklafülkékben fedezhetők fel, legkorábbi datálásuk Kr. e. 28.000 körüli időpontra tehető. Hasonló anyagi kultúrát találunk a dél-kínai szomszédos régiókban, amelyet a kutatás Hoabinhian iparnak nevez. A korszakkal foglalkozó egyes kutatók pl. Peter Bellwood javasolták a két ipar elnevezésének egyesítését, ugyanis nagyfokú hasonlóság fedezhető fel eszközkészletükben. S mivel igen valószínű, hogy a pleisztocén során a Tajvani-szoros átjárható lehetett, így a korábban

egységes kultúra területe csak később vált ketté a növekvő tengerszint következtében. Különösen izgalmas eredményeket hoztak a Changbin-kultúrához köthető emberi maradványok vizsgálatai, ezek alapján a legközelebbi rokonság az ausztralo-pápua népeiséggel mutatható ki, ezen túl pedig a modern aeta vagy agta csoportokkal (azaz a negritókkal), akik napjainkban a Fülöp-szigeteken élnek. Érdekes, hogy Tajvanon az ausztronéz közösségekben mindmáig élnek legendák valaha volt „apró fekete emberekről”.

A neolitikum során a feltételezett ausztronéz „nyelvi őshaza” területén kezdődnek meg olyan kulcsfontosságú innovációk, mint a rizs háziásítása. Ez elsősorban a Kr. e. 7700–5500 körül létrejövő Kuahuqiao-kultúrának köszönhető, amely a Jangce-folyó alsó folyásánál terül el. Zhejiang tartomány fővárosának egyik külső kerületében található a Kuahuqiao-kultúrkör névadó lelőhelye, melyen árasztásos, elkerített parcellák nyomait is sikerült azonosítani. A lelőhely Kr. e. 7700 körülire keltezhető. Külön említésre méltó az itt feltárt és kivételesen jó állapotban fennmaradt fatörzsből kivájt kenu, mely a régió legrégebbi ilyen lelete. A Kuahuqiao-kultúra kapcsolata az ausztronéz nyelvekkel igencsak hipotetikus, ellenben egy másik elmélettel, mely szerint azok inkább a Dapenkeng-kultúrához lennének köthetők. Az mindenesetre bizonyos, hogy maga a Dapenkeng-kultúra Kr. e. 4000 körül éri el Tajvant, és 2200-ig domináns marad a szigeten. Eredete Dél-Kí-

na part menti sávjába tehető, ez az úgynevezett pre-Dapenkeng, amely Kr. e. 6000–4000 közé tehető. Általánosságban elmondható ezekről a közösségekről, hogy lelőhelyeik a part menti homokdűnés régiókban fekszenek, és nagy mennyiségű kagylóhéjat lehet ott találni, ezek nem ritkán szinte hegyeket alkotnak. E lelőhelyeken megállapítható a rizstermesztés nyomainak

teljes hiánya, így sem rizsszemek, sem pedig a műveléshez szükséges eszközök (kőkések, sarlók stb.) nem fedezhetők fel ott. Az első rizs- és kölesmagvak a kultúra kései fázisából (Kr. e. 2800–2200) származnak egy dél-tajvani lelőhelyről (Tainan Science Park). Itt némi ellentmondás fedezhető fel a különböző területek között, mivel a dél-kínai részeken pl. a guangdongi Xincun lelőhelyen (Kr. e. kb. 3350–2470) bőséges bizonyíték fedezhető fel a növénytermesztésre, úgy, mint banán, lótuszgyökér, vízi gesztenye stb. Ugyanakkor a halászat tárgyi emlékei sem hiányoznak a leletek sorából.

Tajvan szigetén az igazi változás a középső-neolitikumban a Dapenkeng-kultúra legkésőbbi fázisában következik be (Kr. e. 2500–2300). A korszak kulcslelőhelye Xuntangpu, mely egyben a névadó lelőhelye is a korszak meghatározó régészeti egységének a Xuntangpu-kultúrának. Számos lelőhelyen ismert a rizstermesztés, a települések és a temetők méretének növekedése egyben a lélekszám robbanásszerű növekedésére is következtetni enged. A tárgyi emlékek köre is bővül, megváltozik. Az új használati tárgyakon túl, úgy, mint

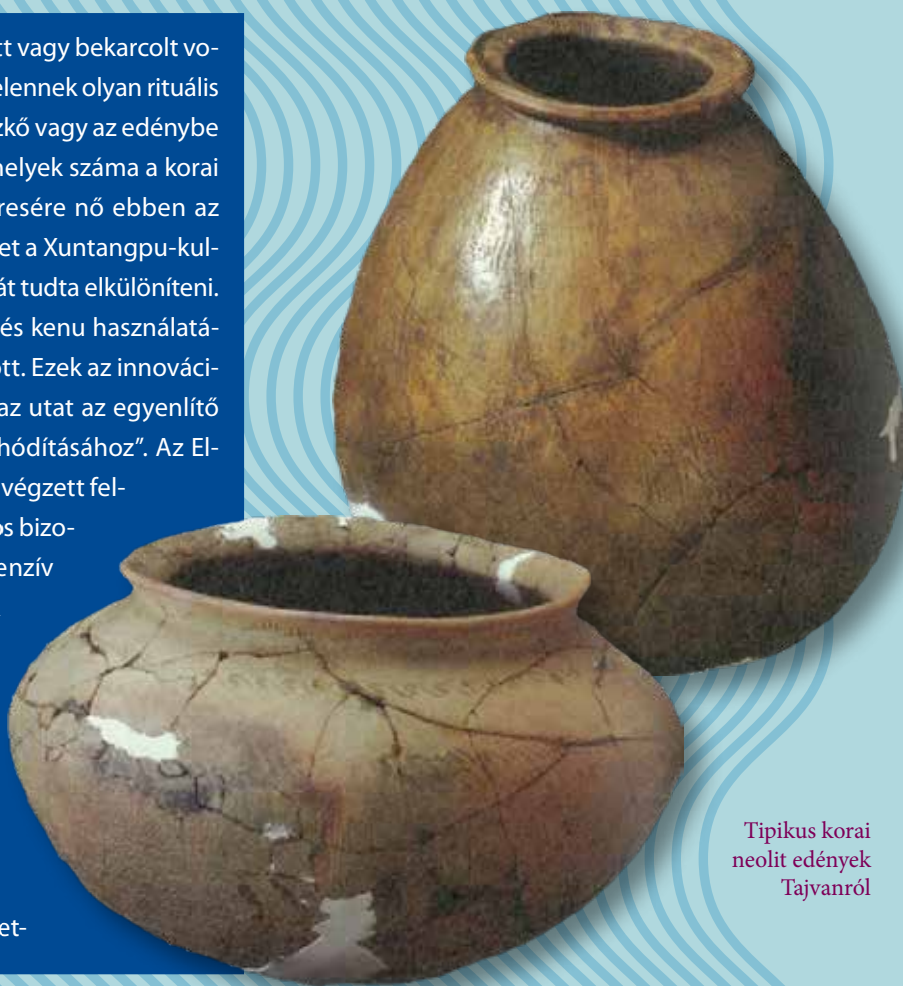

Tajvan egy kora 20. századi térképen

Neolitikus arcos edény Tajpei környékéről

a sarlók, orsógombok, besimított vagy bekarcolt vonaldíszítésű edényeken túl megjelennek olyan rituális tárgyak is, mint a jáde (nefrit) díszkő vagy az edénybe való temetkezés szokása. A lelőhelyek száma a korai neolitikumhoz képest a hétszeresére nő ebben az időszakban. Sőt, a tajvani régészet a Xuntangpu-kultúrának további öt helyi variációját tudta elkülöníteni. Mindeközben a tengeri hajózás és kenu használatának technikája is gyorsan fejlődött. Ezek az innovációk a későbbiekben megnyitják az utat az egyenlítő mentén fekvő szigetvilág „meghódításához”. Az Eluanbi I és Eluanbi II lelőhelyeken végzett feltárásoknak köszönhetően számos bizonyíték mutat arra, hogy igen intenzív tengeri tevékenységet folytattak ekkor. Az ásatások során nagy méretű kő és agyag hálónet- és horgok mellett igen tekintélyes tengeri élőlények maradványai is előkerültek úgy, mint delfinek és vitorláskardhal-félék. Ezek a maradványok arra engednek követ-

Tipikus korai neolit edények Tajvanról

Tengerpart Északkelet-Tajvannál

Katamarán jellegű bennszülött hajó egy korai fotón

Feltárt neolitikus sír a Tainan Science Park lelőhelyen (fotó: Hoppál Krisztina Kinga)

Neolitikus temető a Tainan Science Park lelőhelyen (fotó: Hoppál Krisztina Kinga)

keztetni, hogy a halászok nagy távolságra a partoktól, a nyílt tengerre is kihajóztak zsákmányukért. A szigeten ebben az időben megélnék a különböző kőzetek kereskedelme, melyet két fő csoportra lehet bontani, a szerszámkövekre és egyéb rituális, szakrális funkcióval bíró kövekre (pl. jáde, nefrit).

A Fülöp-szigetek irányába történő terjeszkedés egyértelműen a középső neolitikum idején következett be. A kapcsolat számos tárgyon keresztül látható, ilyenek az egyszerű vörös bevonatos kézzel formált edények, agyagból készített csüngők, hálonehezékek, illetve a tajvani eredetű nyersanyagból készült jádetárgyak. Ezek megjelenése a Fülöp-szigeteki Luzon területén Kr. e. 2000-re tehető, ugyancsak ekkorra datálható a házasított sertés megjelenése is, míg a rizstermelés itteni elterjedésének időpontja erősen vitatott. Egyes feltételezések szerint a neolitikumban nincs rizstermesztés a Fülöp-szigeteken és Indonéziában, míg egyéb ásatási eredmények szerint Kr. e. 1000-re már biztosan termesztettek rizst. Egy tűzhely szénmaradványaiból vett C-14-es mintasorozatnak köszönhetően abszolút dátumokhoz is köthető a Tajvan irányából érkező telepések (talán) legkorábbi hulláma, amely kb. Kr. e. 2287–2125 lehet, ekkor érhetik el Luzont. Jelenleg ez az időpont tekinthető az ausztronéz szétvándorlás kezdetének, mely adat egybevág a korábbi régészeti kronológiai következtetésekkel.

A vándorlás folyamata ugyanakkor a későbbiekben sem állt meg. Az első elvándorlók utódai folytatták a dél felé nyomulást, majd Kr. e. 1500 körül elérték a Mariana-szigeteket, ahol a legidősebb lelőhelyeken hasonló vörös bevonatos edényeket lehet találni, mint más délkelet-ázsiai területeken. Díszítés, kivétel, technika szempontjából ezek legközelebbi rokonai a Fülöp-szigeteken, Luzon szigetén találhatóak, tehát igen valószínű, hogy a „telepések” innen indulhattak el.

A fent bemutatott kultúrák mögött rejlő emberek hajózási teljesítménye egyedülálló, hiszen a világtörténelemben bizonyítottan ők tudtak először a nyílt óceánon 2000 kilométeres távot megtenni, mindezt 3500 évvel ezelőtt törekeny kenukban, iránytű nélkül. Teljesítményük még napjainkban is csodálatra méltó.

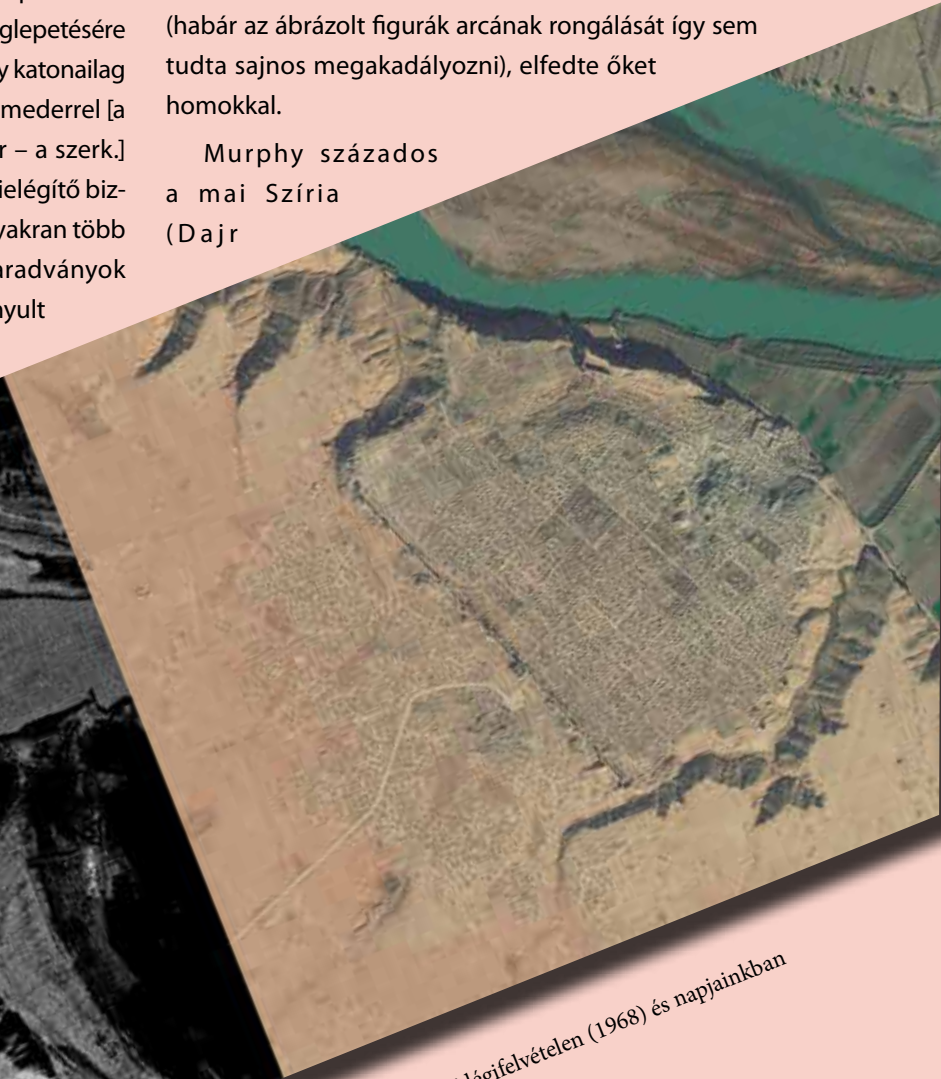
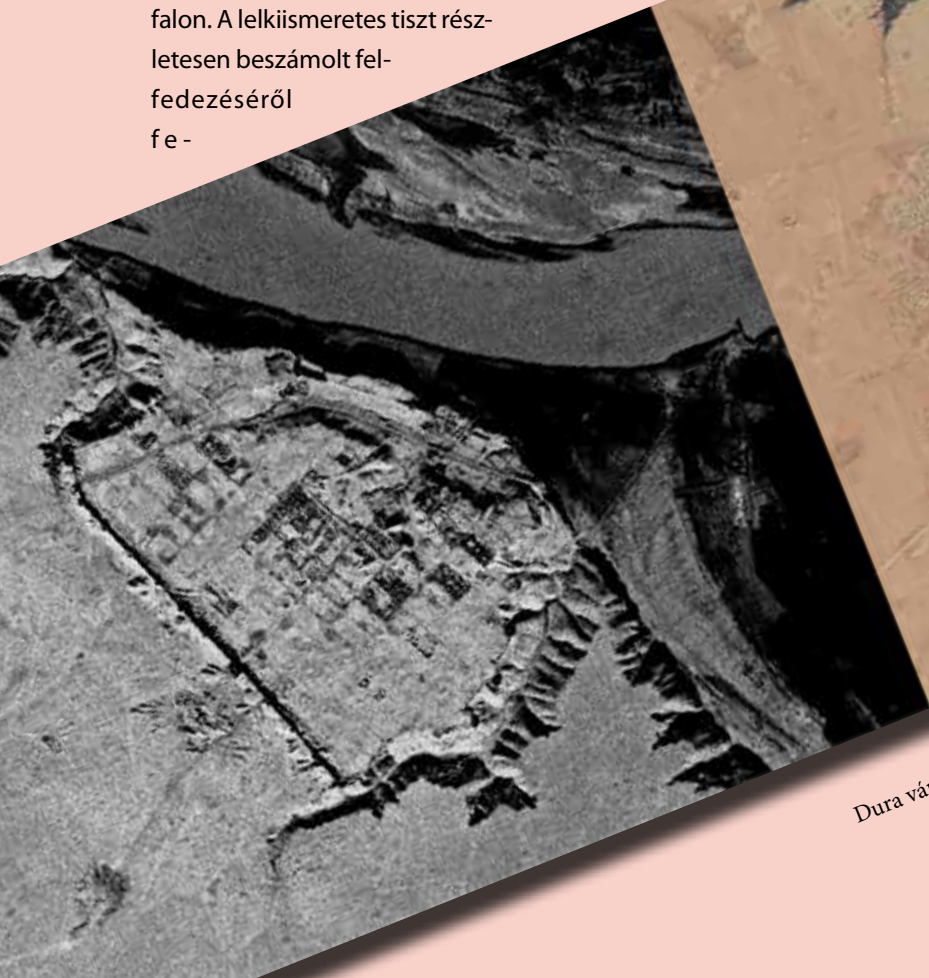

Majdnem Pompeii A durai ásatások megindulásának kezdete és körülményei az 1920-as években

1920 márciusának legvégén, M. C. Murphy brit századosnak és egyiségének nem túl sok jóval kecsgetett az Eufrátesz jobb partján Bagdad irányába való lassú visszavonulás a függetlenségét el nem ismerő nyugati hatalmakkal szemben fegyvert fogó szíriai szeptaristák lesből támadó gyors egységeivel szemben. Meglepetésére és egyben megnyugvására, napszállta előtt egy katonailag jól védhető, magas parton elhelyezkedő, vádimerrel [a vádi sivatagi vízmosás, kiszáradt folyómeder – a szerk.] szegélyezett romváros esett az útjába, mely kielégítő biztonságot nyújtott a kimerült angoloknak. A gyakran több méter magasságban kiemelkedő épületmaradványok között barangolva Murphy százados elhalványult festmény nyomait fedezte fel az egyik falon. A lelkiismeretes tiszt részletesen beszámolt felfedezéséről

let-tesének, Gerard E. Leachman alezredesnek, akit nem sokkal később állítólag egy kevésbé együttműködésre alkalmas törzsi vezető szakállának megrángatása miatt gyilkoltak meg. A hír azonban szerencsésen eljutott a Bagdadban tevékenykedő amerikai Henry James Breasted (1865–1935) egyiptológushoz is, aki akkor a Chicagói Egyetem Keleti Intézetének igazgatójaként működött. Egy semleges ország megbízottjaként, Breasted az egyre bizonytalanabbá váló körülmények között is a helyszínre utazhatott, ahol háromnapos erőltetett munkával dokumentálta a festményeket, majd az arab szélsőségesek rombolásaitól tartva (habár az ábrázolt figurák arcának rongálását így sem tudta sajnos megakadályozni), elfedte őket homokkal.

Murphy százados a mai Szíria (Dajr

Dura városának területe régi légifelvételen (1968) és napjainkban

ez-Zaur kormányzóság) keleti vonalában, a Hábúr (Khabur) folyó eufráteszi torkolatától kb. 95 km-re fekvő, legnagyobb kiterjedését a római megszállás alatt elérő Dura-Európosz (Dura) erődített városát fedezte fel.

Az őskortól fogva lakott természetes védelmet és stratégiai előnyt nyújtó térségben a hellenizmus idején alapítanak egy kisebb kolóniát letelepített görög katonákból (erre utal a régi Dura név mellett feltűnő „nyugati” betelepülőkre utaló Európosz), mely a Kr. e. 1. század elejére már biztosan párthus kézre került a görög kultúrájú Szeleukida Birodalom hanyatlásával. A hozzávetőlegesen 250 évig tartó ural-

Visszakanyarodva a 1920-as évek zavaros eseményeihez, Szíria területe ekkor francia mandátum alá került, azonban éveknek kellett eltelnie, amíg a külsőbb területek is több-kevesebb sikerrel pacifikált övezetté váltak. Mindeközben a tudományos világ sem feledkezett meg

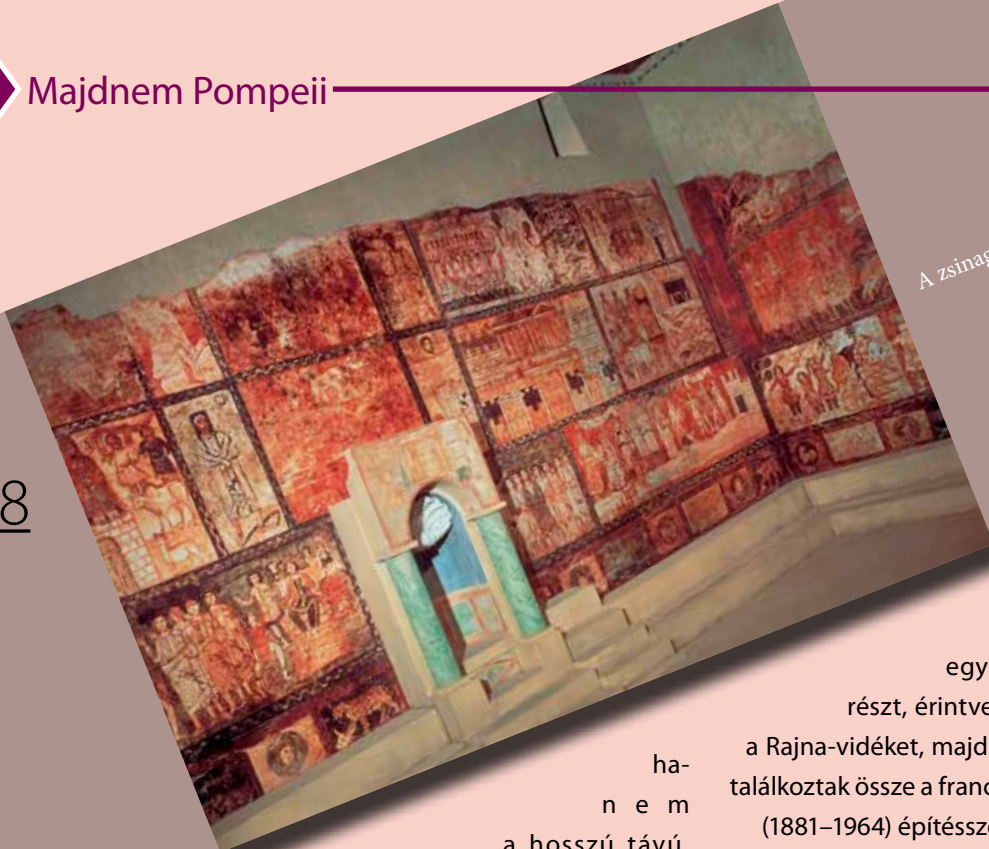
Dura látképe a magasból

77

mat a római hódítás tör meg Lucius Verus császár 165-ös elörenyomulásával. A település a római „Kelet” (*Oriens*) egyik legkeletibb határvárosa és erőssége marad 256-ig. Az évtizedeken keresztül belső válsággal küzdő párthus államot a rómaiakra nézve is új fenyegetést jelentő, ideológiailag (is) más alapokra helyezett perzsa Szászánida-dinasztia váltotta fel 224-ben. Dura 256-ban esik el az I. Sápúr szászánida nagykirály seregi által indított ostrom során, mely a város pusztulásával zárult. Később csak kisebb arab megtelepedés volt a romok egyes területein (többek között a fellegvárban), a tudományos érdeklődés látószögébe csak a modern korban került.

a le-
lő helyről.
Francia részről az *Académie des Inscriptions et Belles-Lettres* felkérte a belga Franz Cumont (1868–1947) régész-epigráfust (a felirattan szakértőjét) egy ásatás kivitelezésére, aki a lelőhely jelentőségét ugyan felismerte, ellenben a világháború utáni általános válságban egy nagyobb perspektívájú feltárás lehetőségét kizárta. A kezdeményezést ekkor vette át a nagy hírnévvel rendelkező Michael Rostovtzeff (Mihail Ivanovics Rosztovcev, 1870–1952) emigráns orosz történész, aki 1925-től az amerikai Yale Egyetem *Sterling professor* címét nyerte el (ez volt az intézményen belüli legmagasabb tanári pozíció). A római és görög kultúra kölcsönhatásával aktívan foglalkozó Rostovtzeff hatalmas lehetőséget látott egy hosszabb távra tervezhető projektben. Ennek kivitelezésére egy fiatal kutatóházaspárt, Clark Hopkinst (1895–1976) és Susan Hopkinst (szül. Sullivan, 1900–1969) szemelte ki. A választás találonak bizonyult, nemcsak abból a szempontból, hogy látatlanban is sikerült pályára állítani Észak-Amerika első professzionális terepi régészét,

A zsinagóga restaurált freskói

elvárásoknak megfelelően, éveken keresztül – a kor színvonalához mérten egészen kielégítő módon – sikerült kivitelezni a feltárásokat (majd részben azok feldolgozását). A Yale hozzájárulásával, valamint Rostovtzeff kapcsolatainak felhasználása révén a francia Akadémia támogatását is magáénak tudva, Clark Hopkins 1928 őszétől „társ-ásatás-

ha-
n e m
a hosszú távú

Pillet figyelmeztette a Hopkins házaspárt a rájuk váró „kaland” nehézségeire, így felszerelésük égetően kiegészítendő voltára. Pillet felesége révén sikerült beszerezni egy „mini” forralót, mely elengedhetetlen volt a vízfogyasztáshoz, mivel elterjedt a hír, hogy az Eufrátesz vizében bizonyos „amőba” tenyészik, mely azt forralás nélkül ihatatlanná teszi; további kiegészítés szükségeltetett ezen felül még a sivatagi élethez való alkalmazkodáshoz, mely az ott sosem járt amerikaiaknak teljesen újdonsággként hatott.

vezető” lett a durai expedíción. A megelőző időszakban egy európai tanulmányúton vettek részt, érintve Rómát, Görögországot, Párizst, a Rajna-vidéket, majd Londont és Oxfordot. Párizsban találkoztak össze a francia részről kirendelt Maurice Pillet (1881–1964) építésszel és feleségével.

Az ásatás területére való eljutás viszonylag zökkenőmentesen történt, a francia helyőrség és a lokális arab milíciák biztosították a kutatók nyugalmaát.

A Pillet által tervezett, 1929 februárjának végén elkészült „régészeti bázis” Dura mellett

A munka irányítása hivatalosan Pillet kezében volt, aki ugyan az 1920-as évek legeleje óta vett részt feltárásokon Egyiptomban, építési képzettsége viszont leginkább csak az épületmaradványok dokumentálására korlátozta tevékenységét. Clark Hopkins vezette a város szektorok szerint felosztott tényleges feltárását, míg felesége zömében annak dokumentációjában, illetve a feliratos emlékek, valamint az éremanyag leírásában és meghatározásában vett részt. Egy idő után súrlódás alakult ki az amerikaiak és a kissé nyers modorú Pillet között, aki nem volt igazán jó véleményvel az akkor fiatalnak tekinthető tengerentúli

egyetlen terepi munkában vettek részt, a Khalkidiké-félszigeten található Olünthoszban. További nehézséget jelentett, hogy Pillet bizonyos mértékig Susan Hopkins feladatának tekintette a „háztartás” vezetését is, melynek a régésznő eleget is tett, bár a kielégítő étkeztetés így sem ment zökkenőmentesen (a 1928 karácsonyán lőtt madarakat a szakács félig-meddig nyersen elkészítve tálalta). Ettől függetlenül a régészholgy szakmai feladatai is

A durai városfal 17. tornyában frissen megtalált – vélhetőleg egykoron javításra váró – római nehézlovassági páncélzat

egyetemi oktatásról, s ennek következtében fiatal kollégáinak felkészültségéről. Való igaz, hogy a két ifjú régész képzettsége akkor még inkább „elméleti” volt, mely nagyobb arányban hagyatkozott a felirattanra és klasszika-filológiára – addig csupán

A pontos tervezés fontos volt, hiszen a térségben kevés nagyobb település akadt, jóllehet a postahálózat szinte folyamatosan működött (legközelebb a Durától északnyugati irányban található, ma is létező Al-Salihiyah/Salhiy falu feküdt). Susan Hopkins kissé viszolyogva írt arról, hogy a helyi arab vezető kérekedett számos brit katona lemészárlásával, miközben az 1920-as évek végére a francia hadsereg megbízhatónak tűnő szövetségesévé lépett elő. Kellemetlen összecsengés, hogy 2017-ben ugyancsak véres összecsapások helyszínévé vált a térség.

bővültek, az egyre növekvő leletmennyiség mellett első helyen szerepelt a tárgyak „cetzlizése”, mely az alapidokumentáción túl egyben a Pillet által többször vélelmezett lopások ellen is védelmet nyújtott. Ugyanakkor kisebb zavart okozott, hogy a precízre törekvő Pillet maga is cetzlizett.

A terepi élet valóban kihívásokat jelentett (az arab munkások és a régészek, valamint az őket kiegészítő személyzet elkülönített sátrakban lakott), Pillet pedig egy masszívabb fallal körülvett bázist („mission house”) kívánt lét-

rehozni, mely egy kb. 15 szobás lakórésszel rendelkezik, továbbá kiegészül még különálló garázsokkal (a sivatagi viszonyokat jól bíró automobilmek hatalmas kincsek számítottak), illetve raktárépületekkel, valamint nagyobb központi szabad térrel. Az anyagi kötöttségek miatt a mindössze 4 hónap leforgása alatt elkészült főépület végül csak 11 szobát számlált, ettől függetlenül Pillet előrelátását dicséri, hogy a bázis tökéletesen funkcionált az elkövetkezendő évek ásatási periódusaiban. Maga a „beruházás” is spontán régészeti eredményt hozott: a főépület alapozásának mélyítésénél figyelmesek lettek arra, hogy az ott dolgozó munkások több ezüstméremre lelnek, mire Hopkinsék részletesebben kezdték kutatni a területet, megtalálva egy agyagedénybe rejtett éremkincs szinte teljes

Az eredményeknek már a 30-as években híre ment, még a korabeli magyar sajtóban is cikkeztek róla. A „krimi koronázatlan királynője”, Agatha Christie is egyszer arról ejtett el egy-két szót, hogy járt az ásatáson, ami második férje, a régész Max Mallowan szerint azonban nem volt igaz. A katonai vonatkozások egyik – bizonyos fokú kritikával elfogadható – érdekessége, melyet már a *New York Times* 1935. április 25-i számában tag-

Az ókeresztény imaház részlete

egészét. Az ásatások 1938-ig csaknem idényről idényre valamilyen újabb szenzációt hoztak, melyek sorából ki kell emeljünk a zsidó diaszpórához tartozó, unikális festményekkel díszített zsinagógát, a Mithrász-kultusz szentélyét vagy az ókeresztény vonatkozásúként meghatározott imaházat. A töménytelen mennyiségű lelet tematikus feldolgozása évtizedeket vett igénybe, melynek utolsó, katonai felszerelést taglaló fejezete csak 2004-ben jelent meg.

I a l - tak: a 19-es számú torony melletti falszakasz alatt a 256-os ostrom idején ásott szászánida aknában talált római katonák vélhetőleg kén, kőolaj és szerves növényi anyagok egyvelegétől származó mérgezésben pusztultak el, előre vetítve a „vegyi fegyverek” rémképét. Az ismert magyar származású Ázsia-kutató, Stein Aurél (1862–1943) is megfordult Durában, Clark Hopkinszal közös túrán kereste a Palmüra és Dura közötti kereskedelmi útvonal nyomát, erre azon-

A szakna „nagy öregjeinek” találkozása Durában: Franz Cumont (balról) és Michael Rostovtzeff (jobbról) az akkor feltárt Mithrász-szentélyben

A zsinagóga romjai

ellenszolgáltatásért vállalták a kereskedők védelmét) oldották meg fegyveresekkel ellátott karavánokkal a nem veszélytelen vállalkozást.

b a n
kézzel fog-
ható bizonyítékot
nem találtak. Ma már sejthe-
tő – főként a 2000-es évek második
felétől 2016-ig tartó, a vádi- és oáziszónákra ki-
terjedő részletes kutatásoknak köszönhetően –, hogy
Dura távolsági kereskedelemben betöltött sze-
repe talán korábban túlértékelt volt. Való-
színűleg pont a palmürai „út” kerüli el
a várost, és a sivatagon keresztül
különböző törzsek területén
áthaladva (akik persze

1908-ban
a mai Dunaúj-
város-Öreghegy terüle-
tén, ahol az egykori római *Intercisa*
egyik kései temetőrésze feküdt, rablóásatá-
sokat hajtottak végre, melyekből szerencsére számos
értékes darabot sikerült a Magyar Nemzeti Múzeumnak meg-
mentenie, jól lehet, eredeti összefüggéseik már elvesztek. Ezek között fel-
tűnik egy igen érdekes kis darab, mely a korabeli kutatók érdeklődését is felkeltette:
I. Sápúr szászánida uralkodó két ezüstdrachmája, melyeket szinte teljesen korrodálódott
vasszegecsek tartottak össze, a két érmét egy függővé alakítva át.

A drachma az ókori görög eredetű pénznem nevét viselő, a Szászánidák alatt bevezetett
ezüstérmecímlet, mely a Kr. u. 3–7. században volt használatban. Előlapján a „királyok
királyának” szakállas portréja (mely egyes uralkodónként kisebb eltéréseket mutat),
rendszerint a jellegzetes, négyágú (szárnyas) falkoronával, a *globusszal* és a fűrtös
haját záró *korümbosszal*. A hátlapon leggyakrabban a hivatalos vallást jelképező,
frontálisan ábrázolt örökké égő tűzoltár látható, mellette balról és jobbról egy-
egy őrrrel. A korábbi elképzelések szerint a lelet az 5. századi keleti kapcsola-
tok emléke, míg jelenleg valószínűbbnek tűnik a felvetés, hogy az egykori
tulajdonos részt vehetett az I. Sápúr ellen vezetett római hadjáratokban,
valamikor a 3. század krízisekkel szabdalt közepe táján. A távoli Keletről
épségben hazatérő harcos kis „ereklyéjét” az utódok fontos emlékként
kezelhették, mely gyakorlatilag több mint száz esztendő múlva ke-
rült véglegesen egy temetkezésbe. Az utókor számára fájdalom,
hogy eredeti kontextusa jó eséllyel örökre elveszett.

Békés vandálok

Soós Eszter

Germán települések Északkelet-Magyarországon

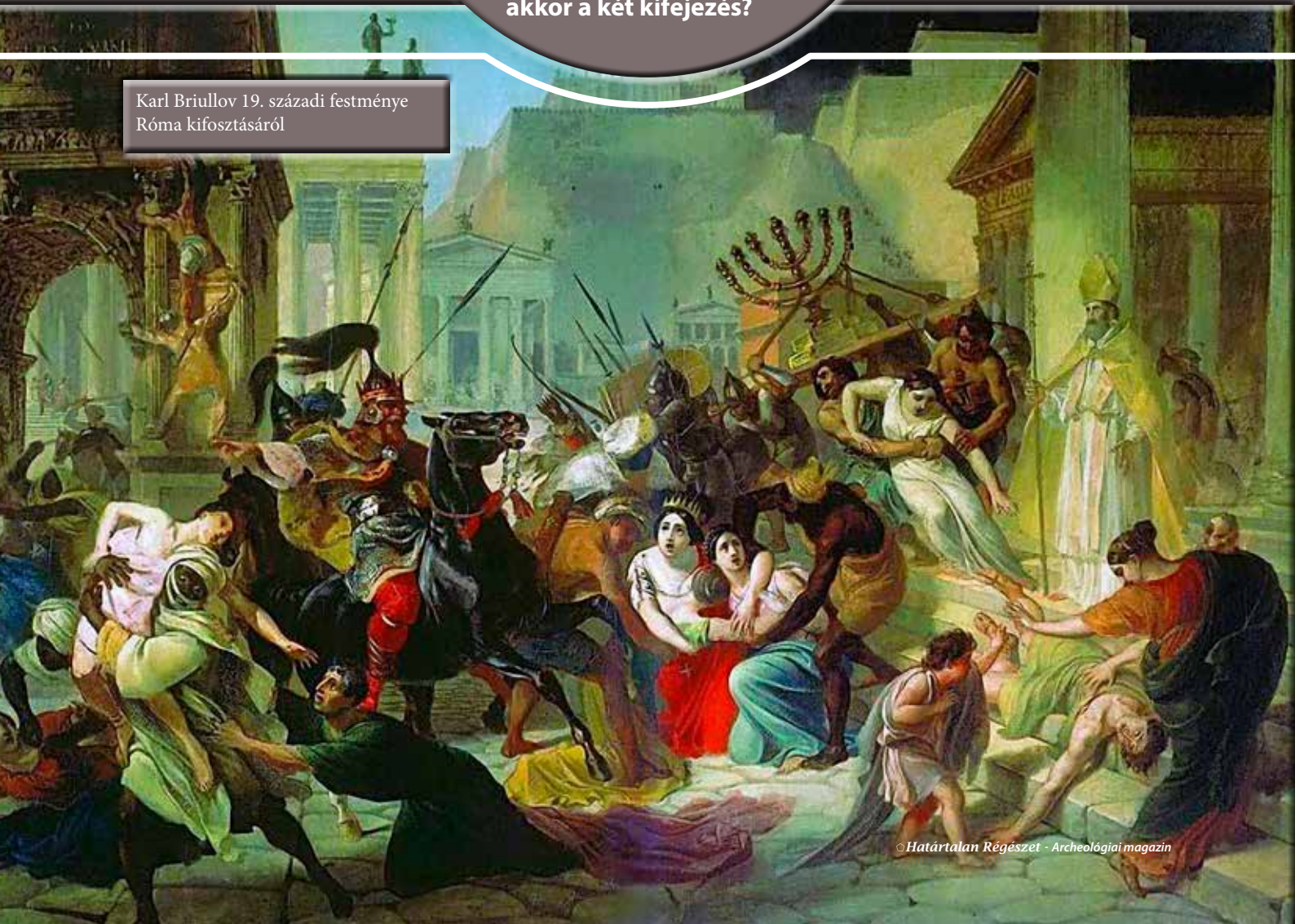
82

A vandálok az európai történelemben a Kr. u. 5. században kerültek előtérbe: a források felsorolják őket is olyan népek, így a szvébek vagy az alánok között, akik a hun hódítás elől a Kárpátok vidékéről Kr. u. 401-ben nyugat felé menekültek. A vandálok

**Ha manapság ki-
mondjuk azt a szót, hogy
vandál, egyértelműen negatív kép-
zeteket társítunk hozzá: a vandalizmus
szinonimája az értelmetlen rongálásnak,
a kulturális értékek pusztításának. A kife-
jezés azonban a római korban egyszerű-
en csak egy keleti germán csoport vagy
törzs neve volt, negatív jelentés nél-
kül. Hogyan kapcsolódott össze
akkor a két kifejezés?**

kalandos utat jártak be: Gallia provincia után Hispániába költöztek (ahol Andalúzia/Al-(V)Andalus tartomány őrzi nevüket). Kr. u. 429-ben átkeltek a Gibraltári-szoroson, elfoglalták Karthágót és csaknem egy egész évszázadig fennálló királyságot alapítottak.

Karl Briullov 19. századi festménye
Róma kifosztásáról

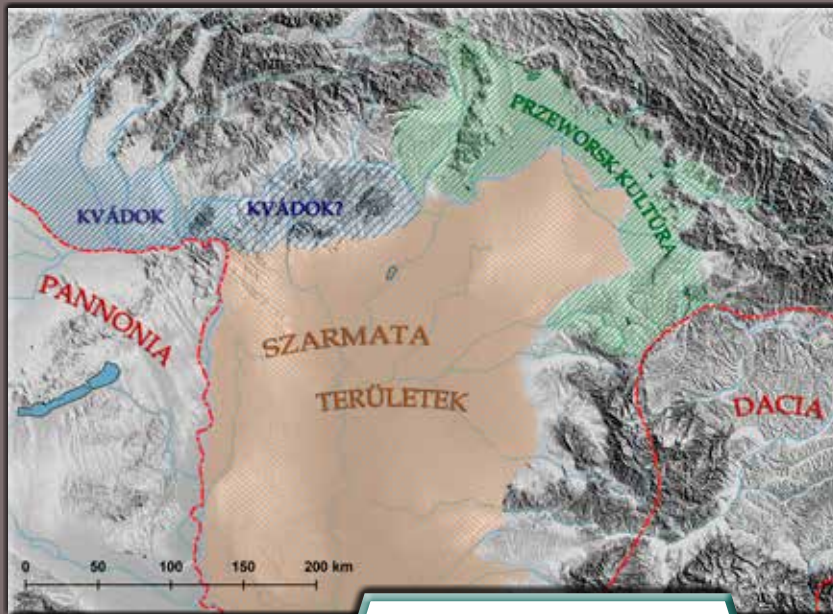
A Kárpát-medence
a Kr. u. 2–3. században
(kép: Soós Eszter)

A város hajóflottájával nem csupán a tengeri kereskedelmet felügyelték, hanem kalóztevékenységet is folytattak, Kr. u. 455-ben pedig Rómát is kifosztották – az esemény után azonban jóval később, csak az újkorban lett a vandál szó az értelmetlen pusztítás szinonimája.

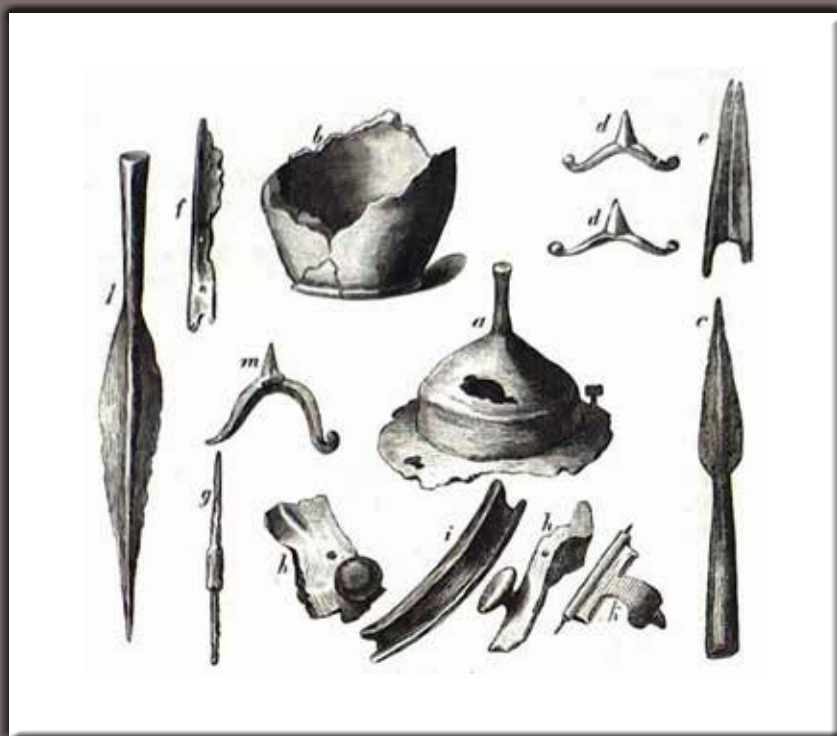
De honnan származtak a kalandos történetű vandálok és hogy kerültek Magyarország területére?

A Kr. e. 2. századtól a mai Lengyelország területén, a Visztula folyó vidékén formálódott ki egy műveltség, mely az egyik legkorábban feltárt temetőjük után a Przeworsk-kultúra nevet kapta. A késő vaskori, kelta világhoz több szállal kapcsolódó kultúrkör területén élő germán nyelvű csoportok kezdetleges földművelést folytattak, halottaikat elhamvasztották.

Kr. u. 166-180 közt a Római Birodalom hosszan elhúzódó háborút vívott a Duna menti határaitra támadó barbár csoportokkal. Az ún. markomann háborúk alatt nem csupán a limes (a római határvédelmi rendszer) mentén történtek események, hanem a Barbaricum belső területein is változások, népmozgások kezdődtek.

Az írott források több nép- és törzsnevet említenek, melyek hazáját szintén valahol a Przeworsk-kultúra területén kell keresnünk. A Kr. u. 1–2. században lugi és buri csoportokról, a 2. század végétől vandálokról és victofalokról is olvashatunk (a Lakring és a Hasding e népek egy-egy törzsét/törzscsoportjait jelöli). Az Oderától Galíciáig húzódó területen valószínűleg ennél is több törzs élhetett, az azonos szokások és életmód miatt azonban régészeti leletanyaguk nem választható külön.

A Przeworsk-kultúra települései és temetkezései ekkor jelentek meg a törzsterülettől délkeletre, Galícia térségében, egyes csoportjaik pedig átkeltek a Kárpátok hágóin a Felső-Tisza vidékre. Az eseményekről római források tudósítanak. A háború első éveiben Lakring victofalok jelentek meg Dacia provincia (a mai Erdély) északi határánál, Kr. u. 170–172 során pedig Hasding vandálok kértek engedélyt, hogy a római tartományba telepedhessenek.

Kérésüket a római kormányzat visszautasította, de katonai szövetséget kötve velük, a Tisza-vidék és egy másik

Lastovce/Lasztóc határából 1856-ban előkerült hamvasztásos síregyüttes

Oszlopszerkezetes épület Hernádvé-
cse-Nagy rét 4. lelőhelyről
(kép: HOM)

zsot és sarkantyúikat tették. Érdekes, hogy miközben a kultúra törzsterületén számos, nagy sírszámú temetőt tártak fel a régészek, a Kárpátokon belül eddig alig félszáz temetkezés maradványa került csak elő. A sokszor nem hiteles feltárásból származó síranyagok túlnyomó többsége a Kárpátok hegylábi területeinek stratégiai pontjain és folyami átkelőhelyek közelében nyugvó, felfegyverzett férfiak maradványai, miközben az egykorú

női sírok feltűnően hiányoznak a térségből.

germán csoport, a kvádok közti területet jelölte ki számukra. A Kr. u. 5. század elejéig tartó, Kárpát-medencei történetükről jóval gyérebb információkkal rendelkezünk. Az Alföld sík vidékén élő iráni nyelvű szarmatákkal – legalábbis időszakosan – szövetségben álltak, a kelet-szlovákiai Ostrovany mellett előkerült gazdag temetkezés alapján vezetőik pedig a Kr. u. 3. században szoros kapcsolatot tartottak fenn a Római Birodalommal és a közép-európai germán területek vezető rétegével is.

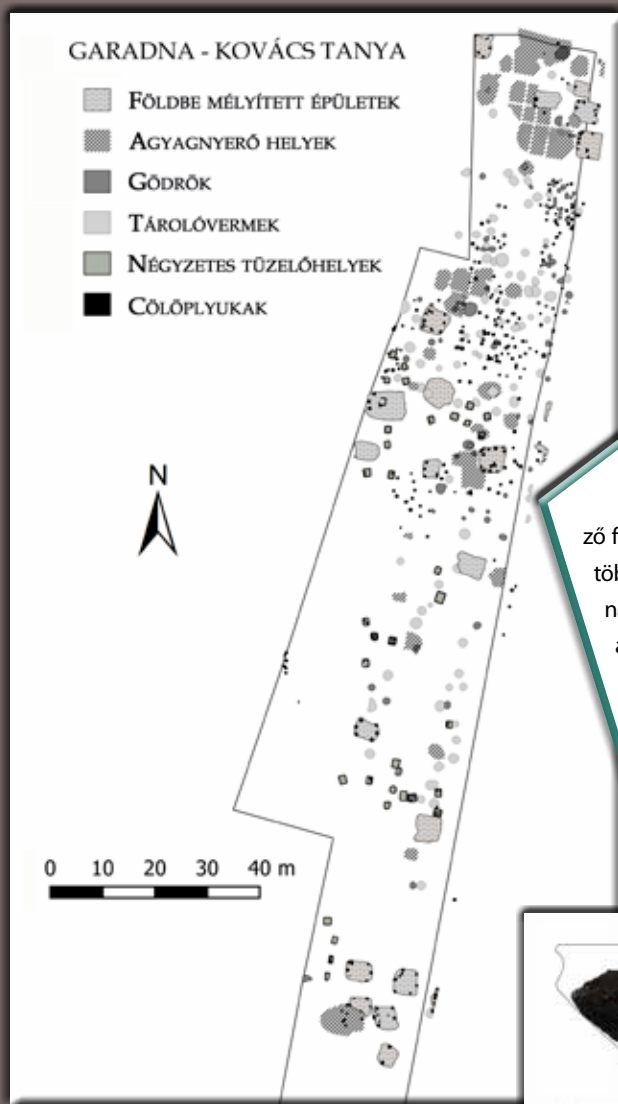
A Kárpát-medencei vandál és egyéb germán csoportok életének rekonstrukciójában elsősorban a régészeti források segíthetnek. A Przeworsk kultúra lelőhelyei Kassa és Eperjes környékétől Kárpátalján át az erdélyi Meszes-hegységig, Dacia határáig megtalálhatóak. Magyarországon a Hernád völgyében Miskolcig, a Szerencsés a Bodrogyóközben és a Beregi-Tiszaháton számolhatunk a kultúra településeivel.

A Przeworsk-kultúra területén élő germánok, így a vandálok is hamvasztásos rítussal temetkeztek. A halotti máglyára a felöltöztetett elhunyt mellé kerámia-, esetleg római üvegedényeket raktak, a hamvakat urnába helyezték vagy közvetlenül a kis sírgödörbe szórták. A nők sírjába mellékletként további edényeket vagy a szövés-fonás eszközeit, a férfiak mellé vasból készített fegyvereiket: kardot, lándzsát, paj-

Az elmúlt két évtizedben zajlott megelőző feltárások rengeteg új régészeti adatot szolgáltatottak a római kori germánok kultúrájáról. A Miskolcot Kassával összekötő, 3-as számú főút új nyomvonala szinte pontosan a megtelepedésre legalkalmasabb folyóteraszokon fut a Hernád nyugati partján. Az ásások során több hektáron kerültek napvilágra római kori Przeworsk-települések is.

Négyszögletes tüzelőhely Hernádvé-
cse-Nagy rét 5. lelőhelyről
(kép: HOM)

Garadna-Kovács-tanya lelőhely felszínrajza
(kép: HOM, Soós Eszter)

letek alapját kissé a földbe mélyítették, a tetőszerkezetet a legtöbb esetben 6 oszlop tartotta. A falakat agyaggal tapaszthatták fel, a tetőszerkezetet azonban nem tudjuk pontosan rekonstruálni. Bejártuk szlovákiai analógiák alapján az épületek hosszabb, déli oldalán lehetett.

G a -
r a d n a - K o -
v á c s - t a n y a l e l ő h e l y e n
2002–2003 során a miskolci Herman Ottó Múzeum munkatársai végeztek megelőző feltárást. 6100 m² területen egy germán település több száz jelensége került elő, a lelőhely egyike a legnagyobb területen kutatott Przeworsk-telepeknek a Kárpátokon belül. A Bársonyos-patak teraszán a jelenségek a vízfolyást követve, igen sűrűn, gyakran egymásba ásva kerültek napvilágra, betöltésükből tízezres nagyságrendben származott kerámia és étkezési hulladék, állatsont, eszközök.

Hasonlóan más, római kori germán településekhez, belső tűzhely vagy kemence a Przeworsk-épületekben sem épült.

A mindennapi élet egykori helyszínei alapján jóval békésebb kép bontakozik ki a római kori germánokról. A Tiszához lefutó folyó- és patak völgyek mentén sűrűn sorakoztak településeik. Az eddigi feltárások alapján kisebb, tanyaszerű és nagyobb kiterjedésű telepeket egyaránt létesítettek, általában az árvizek által már nem érintett folyóteraszokon vagy a mezőgazdaságban legjobban hasznosítható dombvidékek déli lejtőin.

Az északi germán települések több tíz méter hosszú, jellegzetes hosszűzű házaik nem jellemzők a Kárpátok vidékére. A Przeworsk-településeken feltárt, 12–20 m²-es épü-

Kerámia típusok Garadna-Kovács-tanya településéről (kép: Soós Eszter)

Tárolás céljára, csakúgy, mint az alföldi szarmata területeken, nagy méretű, 120–170 cm átmérőjű, hengeres vagy méhkas alakú vermek szolgáltak. A nagy méretű, számos beásással bővített gödörkomplexumokat eredetileg valószínűleg az épületekhez és edényekhez szükséges agyag miatt ásták, a nem használt részeit, ahogy a felhagyott vermeket és épületalapokat is, a hulladék elhelyezésére használták.

86

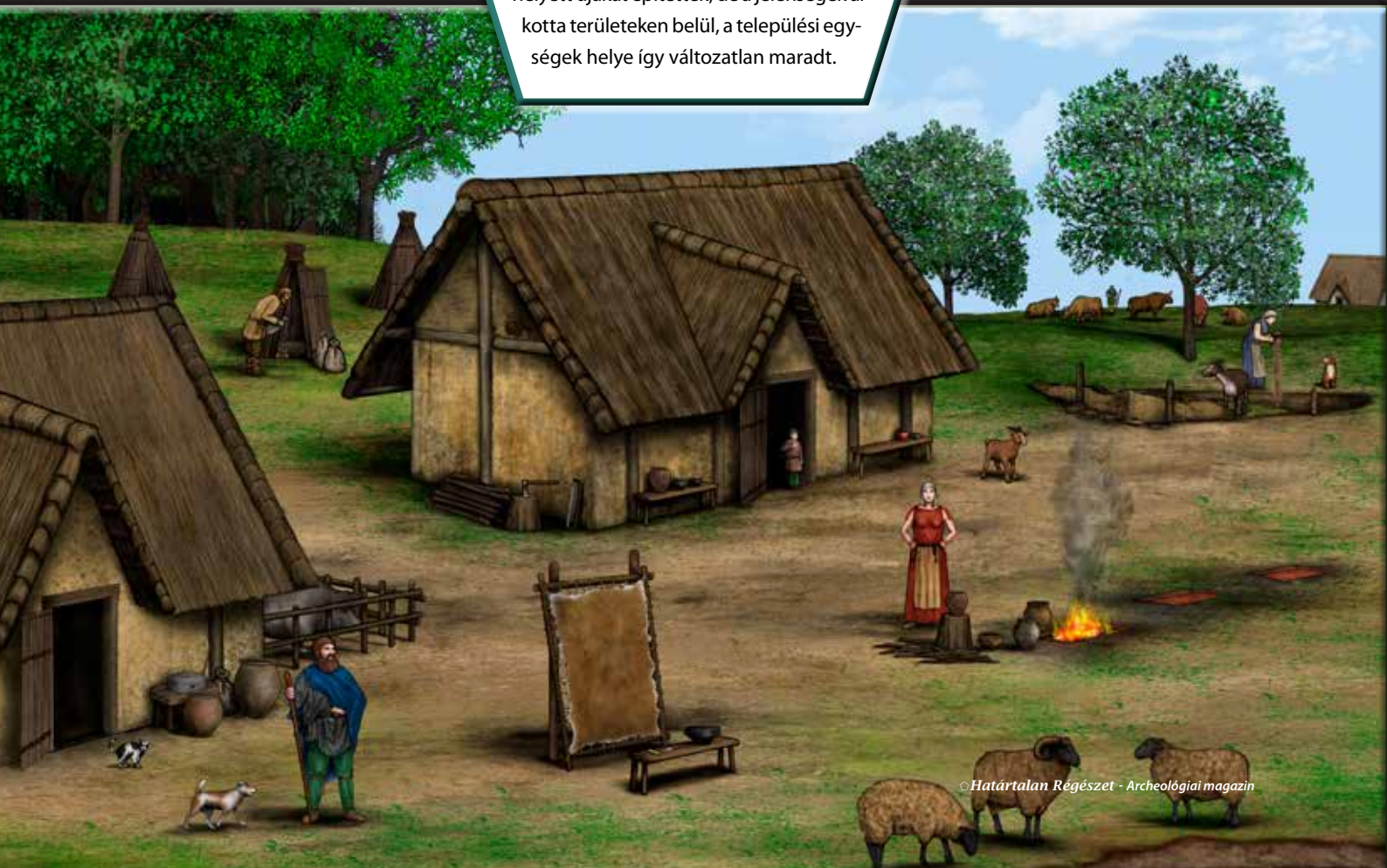
Kimondottan a Przeworsk-kultúra településeire jellemzők Lengyelország területén és a Kárpátokon belül is a 80–110 cm hosszú, földbe mélyített, négyszögletes, átégett oldalú tüzelőhelyek, melyekből csak faszén és kődarabok kerülnek elő. Pontos funkciójuk kérdéses: felmerült, hogy faszén égetésére vagy vasérc pörkölésére szolgáltak, egyes kutatók a rituális magyarázatot sem vetik el. Településeken belüli elhelyezkedésük és számuk alapján azonban valamilyen egyszerűbb, ismétlődő háztartási tevékenység nyomai lehetnek, mint az élelem elkészítése, tartósítása vagy füstölése.

A településeken előkerült leletanyag főként háztartási

G a -
radnán a le-
letanyag és a jelenségek
kapcsolatainak elemzése alapján
egy folyamatosan lakott, többperiódusú település képe rajzolódott ki. Az egymástól 20–35 méter távolságra elhelyezkedő, feltehetően háztartási egységeket jelentő objektumcsoportokat 2-3 cölöpszerkezetes épület, egy nagyobb és pár kisebb alapterületű, szabálytalan agyaggyerő gödör, tárolóvermek és 5–8 sorokba ácsolt, négyszögletes tüzelőhely alkotta. Idővel a felhagyott épületek és vermek helyett újakat építettek, de a jelenségek alkotta területeken belül, a települési egységek helye így változatlan maradt.

szemét, melynek nagy részét az étkezési maradványok, állatcsontok teszik ki. Vizsgálatukkal következtetni tudunk az egykori állattartásra és húsfogyasztási szokásokra is. A vándál telepeken a legnagyobb számban szarvasmarhát tartottak, a tehének magas aránya a tejcélú hasznosításukat valószínűsíti. Jelentős volt a hizlalt sertések fogyasztása is: néhány egyed mérete akár a vaddisznókét is megközelítette. A kecskék és juhok mellett a középtermetű kutyák és a macskák is gyakori háziállatok voltak. Érdekes, hogy a vadban gazdag vidék, mint a Zemplén közelsége az étkezési szokásokat nem befolyásolta: a fogyasztott állatok között átlagosan alig 1% a vadcsontok aránya.

A Przeworsk-települések lakói hagyományaiknak megfelelően helyben készítették kézzel formált, durva főző- és finom asztali edényeiket. A leggyakoribb edénytípus a tál és a fazék volt, ezeket egészítették ki kis tálakkal, poharakkal, sütőtálakkal, korsókkal, miniatűr edényekkel. A jellegzetes, fényezett, fekete, bikónikus tálak, tálkák készítéséhez esetenként még akkor is ragaszkodtak, mikor a jó minőségű, gyorskorongolt kerá-

Agancsból csiszolt fésű,
Garadna-Kovács-tanya
(kép: Soós Eszter)

mia tömeges előállítás a barbár területeken is megindult. A Kr. u. 2–3. század fordulójától a szomszédos Dacia provincia kézművesiparának hatására ugyanis gyártottak saját formavilágú, gyorskorongolt kerámiát fazekastelepeken vagy faluszéli műhelyekben. Az edények egy részét római mintára bepecsételt mintával díszítették, melyek az egyik legkorábbi lelőhelyük után a *Beregsurányi típus* elnevezést kapták. Tárolás céljára nagy méretű hombárok szolgáltak. A római területekkel való kereskedelem bizonyítékai a *terra sigillata* tálak és üvegedények, melyek mellett érdekes, hogy a szomszédos szarmata és a germán kvád területekkel való kapcsolatnak jóval kevesebb nyomát lehet fellelni a leletanyagban.

Az önálló külkapcsolatokkal rendelkező, földművelésből és állattartásból élő vandálok nyomait egészen a Kr. u. 4. század végéig lehet követni. A következő évszázadban idegen csoportok érkeztek a Felső-Tisza-vidékre, új korszakot, a népvándorláskor kezdetét jelezve.

A *terra sigillata* az „ókor porcelánja” néven is ismert vörös, fényes felületű és anyagú, sokszor változatos reliefes díszítésekkel is ellátott, magas hőfokon kiégetett, rendkívül jó minőségű római kerámia.

Garadna-Kovács-tanya, a település egy lehetséges rekonstrukciója
(kép: Tóth Zoltán Ferenc)

ÚJ RÉGÉSZETI EREDMÉNYEK A MUHI CSATA KUTATÁSÁBAN

A muhi csata emlékműve
(fotó: Uhrin Dorottya)

B. SZABÓ JÁNOS
LASZLOVSZKY JÓZSEF
NAGY BALÁZS
UHRIN DOROTTYA

A muhi csata a magyar történelem egyik legjelentősebb csatája volt. 1241. április 11–12-én, a Sajó mentén zajlott le a magyar és a mongol seregek között. IV. Béla (1235–1270) megerősített székértáborában várakozott. Bár éjjel Kálmán herceg, IV. Béla öccse sikeresen visszavert a Sajó hídján egy támadást, április 11-re virradóra a Batu kán vezette mongol seregek a hídon, a gázlór, illetve tutajokon végül átkeltek a Sajón, és körbekerítették a magyar sereget. A hatalmas mongol sereg szorításában győzelemre nem volt esély. Béla király és Kálmán herceg végül ki tudott törni a tatárok gyűrűjéből, de ez utóbbi később behalt a sérüléseibe.

2018

-ban egy új interdiszciplináris kutatási program indult az Eötvös Loránd Tudományegyetemen a Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Hivatal támogatásával *A tatárjárás Magyarországon és a mongol hódítás eurázsiai összefüggései* címmel. A projekt célja, hogy a középkori magyar történelem egyik legmeghatározóbb eseményét, az 1241–1242-

es mongol támadást jobban megértse, illetve új adatokkal, interpretációkkal bővítse a tatárjárással kapcsolatos tudásanyagunkat.

1241. április 11–12-én a mongol seregek döntő csapást mértek IV. Béla magyar király csapataira. A csata a Sajó mentén, a középkori Muhi település környékén zajlott le. Jelentőségére az is utal, hogy a magyar és más korabeli európai beszámolókon kívül perzsa és kínai híradások is fennmaradtak róla.

A csata eseményeinek jobb megismeréséhez az írásos források elemzésén túl földrajzi és településtörténeti vizsgálatok, valamint a csatatér helyszínének régészeti kutatása is szükséges. Ezekre korábban sajnos nem helyeztek kellő hangsúlyt. A projekt egyik fő célja a csatatér területén található, a mongol hódítással kapcsolatba hozható régészeti leletek összegyűjtése. Ezt a csatatérkutatás módszertanában a közelmúltban megtörtént nagyarányú fejlődés is lehetővé teszi. Amatőr fémdetektorosok se-

Önkéntes fémkeresősök kutatják a muhi csata színhelyét

gítségével lehetővé vált a feltételezhető csatatér környezetének szisztematikus átvizsgálása. A projektben résztvevő régész kutatók együttműködve a Magyar Nemzeti Múzeum, a Ferenczy Múzeumi Centrum, a Herman Ottó Múzeum, a Bükki Nemzeti Park munkatársaival, valamint a Közösségi Régészet Egyesület tagjaival immáron számos alkalommal végeztek terepkutatást a csatatérhez kapcsolódó területeken. Ennek során több tucat önkéntes fémkeresős járta be a muhi csata színhelyét régészeti leletek után kutatva, szigorúan meghatározott kutatási menetrendet és dokumentációs rendszert követve. Ezek az alkalmak számos új eredménnyel gazdagították a muhi csatára vonatkozó ismereteinket. Így például tovább lehetett szűkíteni azt a területet, ahol érdemes a csata helyszínét keresni, illetve sikerült megállapítani Sajóhídvég középkori falu pontos helyét, ahol a középkorban híd vezetett át a folyón.

2019 március első hétvégéjén a projekt az említett múzeumok közreműködésével önkéntes fémkeresősök segítségével kutatott a muhi csata feltételezett színhelyén. A terepmunka előtt a kutatócsoport régész résztvevői (Laszlovszky József, Pusztai Tamás és Rácz Tibor), valamint a csatatér középkori településtörténetét vizsgáló kutató (Bodnár Tamás) tartott módszertani előadást a résztvevők számára. A projekt régész tagjai Bodnár Tamással együtt elemezték a történeti adatokat, s mindezt egy térképen is összegezték. Ez tartalmazza a középkori településeket, templomos helyeket és az azonosítható egykori határokat is. Ezen adatok alapján egy kisebb csapat a középkori Hídvég falu helyén

A
LIDAR
(*Light Detection and Ranging*) egy lézer alapú távérzékelési módszert alkalmazó berendezés. A cél (a tereptárgyak, a földfelszín, s az egész környezet) lézerrésszel történő megvilágításával és a visszavert fény érzékelésének segítségével méri a céloktól való távolságot. Ennek segítségével nagy pontosságú háromdimenziós felszínmodellek készíthetők, amelyek kiinduló pontként használhatók a környezettörténeti változások feltérképezéséhez.

dolgozott. Középkori aranygyűrű, sarkantyúk, feliratos könyvkapocs került itt elő, és a falmaradványok alapján teljes bizonyossággal sikerült azonosítani az egykori templom helyét is. Helyi adatközlők segítségével további kutatási helyszíneket is meg lehetett határozni. Ennek eredményeképpen Szakáld közelében került elő viszonylag sok, különböző típusú középkori nyílhegy, illetve „mongol típusú” és többféle számszerijhegy. Talán az egyik legfontosabb előkerült lelet egy ezüst pecsétgyűrű. Ez a gyűrű ökörfejet ábrázol két oldalán holddal és csillaggal. E szimbólumok alapján a tárgy valószínűleg a Hahót-Buzád nemhez köthető, ugyanakkor pontos azonosítása még további kutatásokat igényel. Előkerült egyúttal egy má-

Önkéntes fémkeresősök kutatják a muhi csata színhelyét (fotó: Uhrin Dorottya)

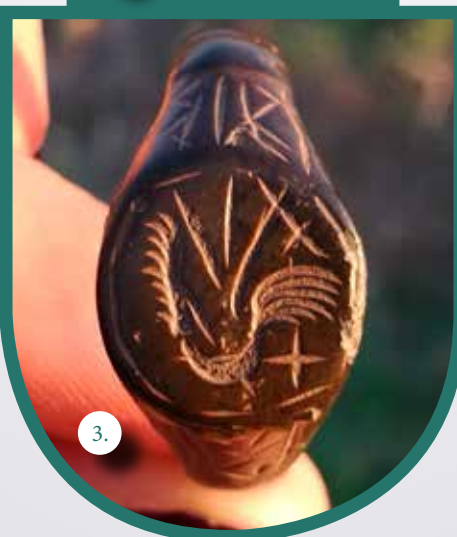
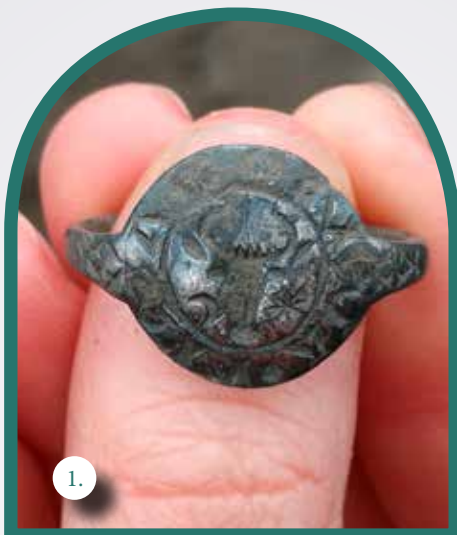
sik, szépen kidolgozott, hosszú tarajú kakast és keresztet/csillagokat ábrázoló gyűrű is, amely ugyancsak további vizsgálatokat tesz indokolttá; kérdéses ugyanakkor, hogy ebben az esetben tudjuk-e majd idővel egy adott családhoz kötni ezt a tárgyat. Mivel itt nem található középkori település, feltehető, hogy sikerült egy a csatához kapcsolódó újabb helyszínt azonosítani.

A projekt másik fontos része víz alatti régészeti módszerek alkalmazását teszik szükségessé. A csatáról beszámoló források ugyanis kiemelik, hogy a harcok jelentős része egy hídnál történt. A folyómedrekben és a környékbeli tavakban található farönkök régészeti vizsgálata már korábban megkezdődött, a projekt ennek folytatását is célul tűzte ki. A középkori híd azonosítása érdekében Tóth János Attila és Lengyel László bűvárrégészek a körömi rév melletti tóban lévő rönkökből mintát vettek, hogy dendrokronológiai elemzés (azaz a fák évgyűrűinek vizsgálata) révén határozzák meg a korát. A csata rekonstruálásának összetett feladatához szükséges a környéken lévő folyók és patakok (Sajó, Hejő, Hernád) középkori medrének és árterületének a pontos meghatározása is. Ennek érdekében a környék LIDAR-os felmérése (HelmSolutions), majd

ennek alapján a terület nagyon részletes 3 dimenziós modellje is elkészült.

Ezeket drónos felvételekkel Nagy Balázs geográfus közreműködésével az ELTE TTK egészítette ki. Mindez azért is fontos, mert bizonyos helyeken a vizek által az évszázadok alatt lerakott hordalék miatt nem lehetséges a fémkeresős kutatás. Ugyanakkor a területen bekövetkezett jelentős folyómeder-változások az elmúlt évszázadokban ugyancsak befolyásolják a csata egyes helyszíneinek az azonosítását. Az egykori középkori táj teljes rekonstrukciója tehát kiemelt fontosságú kérdés a kutatási program szempontjából, amiben a történészek, régészek, geográfusok és más tudományterületek képviselőinek az együttműködésére van szükség. Az írásos források, a környezet bejárása és a terület vízföldrajzi körülményeinek feltérképezése lehetővé teszi, hogy a csata különböző eseményeit, mint például a hídon lévő ütközet vagy a magyar tábor helyszínét megállapíthassuk.

◇ ◇ ◇

1. Pecsétgyűrű, amely feltehetően a Hahót-Buzád nemhez köthető (fotó: Rác Tibor)
2. Vas nyílhegy
3. Kakasos pecsétgyűrű

Rövid hírek.

92

A Tollense folyó melletti egykori bronzkori csatatéren (Németországban) 1996 óta folynak régészeti kutatások. A kb. 3300 éve lezajlott ütközet helyén fa- és bronzfegyvereket és több mint 12.000 emberi csontot találtak. Még 2016-ban került napvilágra egy bronztárgyakból álló leletegyüttes, mely a kutatók szerint egy személyes készlet vagy annak egy része lehetett, melyet egy dobozban vagy zacskóban tartott egykori tulajdonosa. A bronzok elemzése szerint a tárgyak nem helyben készültek, ami alátámasztja a természettudományos vizsgálatok eredményeit, miszerint a harcosok egy része a mai Csehország területén nőtt fel és valószínűleg onnan is érkezett a csatába.

Elhagyott készlet a bronzkori csatamezőn

Gepida temető Tiszaugon

Az M44 gyorsforgalmi út építését megelőzően a Kecskeméti Katona József Múzeum munkatársai végeztek feltárásokat Tiszaug határában. Az egyik lelőhelyen egy gepida temetőre bukkantak rá, amelynek 194 sírját tárták fel eddig. Ez az egyik legnagyobb sírszámú gepida temető, ráadásul a régészeknek szerencséjük is volt, hiszen csak kb. 30 sírt fosztottak ki a korabeli sírrablók. Számtalan ékszer és veret mellett rengeteg agancsból faragott fésűt is találtak. Néhány férfisírban fegyverek is előkerültek, sőt az egyik lándzsával eltemetett harcos szájában egy bizánci aranyérmét találtak, melyet Anastasius (491–518) bizánci császár veretett.

Az M44 gyorsforgalmi út építését megelőzően a Kecskeméti Katona József Múzeum munkatársai végeztek feltárásokat Tiszaug határában. Az egyik lelőhelyen egy gepida temetőre bukkantak rá, amelynek 194 sírját tárták fel eddig. Ez az egyik legnagyobb sírszámú gepida temető, ráadásul a régészeknek szerencséjük is volt, hiszen csak kb. 30 sírt fosztottak ki a korabeli sírrablók. Számtalan ékszer és veret mellett rengeteg agancsból faragott fésűt is találtak. Néhány férfisírban fegyverek is előkerültek, sőt az egyik lándzsával eltemetett harcos szájában egy bizánci aranyérmét találtak, melyet Anastasius (491–518) bizánci császár veretett.

Kaszosz (Görögország) szigetének közelében 3 hajóroncsot találtak a part menti vizekben. A legidősebb hajó kb. 2300 éve süllyedhetett el; rakománya, mely főképp amforákból áll, érintetlen maradt. A búvárok találtak öt kőből készült horgonyt is. A második hajó a Kr. e. 1. századra, míg a harmadik hajó a Kr. u. 8–10. századra keltezhető. A merülések során előkerült még néhány ágyú is, melyek egy eddig még azonosítatlan roncsához tartozhatnak. A sziget fontos kereskedelmi útvonal közelében feküdt, mely az Égeikumot kötötte össze a Közel-Kelettel.

Újabb hajóroncsok a görög szigetek partjainál

... a világból

Bácsmezi Gábor

Az 1920-as években találtak 5 mumifikálódott inuit holttestet Grönlandon, melyek kb. 500 évesek lehettek. Az extrém hideg miatt a testek nagyon jó állapotban kerültek elő, és nemrégiben CT-vizsgálatot végeztek el rajtuk. A két férfi (18–22 és 25–30 évesek), valamint a két nő (16–18 és 25–30 évesek) artériái is nagyon jó állapotban maradtak meg, és a vizsgálatok során nem várt jelenségeket találtak a kutatók. A három felnőtt verőereiben érrelmeszesedés nyomait mutatta ki a vizsgálat. Bár a vizsgálatok egyelőre egyik esetben sem derítettek fényt a halál okára, mindenképpen meglepő, hogy egy főként tengeri, omega-3 zsírsavban gazdag étrenden élő közösség tagjai ilyen betegségben szenvedtek. Valószínűleg a kis, zárt térben gyújtott tűz belélegzett füstjének lehetett olyan érfalrögzítő hatása, melyen az omega-3 sem tudott segíteni.

Eszkimók és az érrelmeszesedés

93

Jégkori csapda Mexikóban

Tultepec (Mexikó) közepében a régészek feltártak egy nagy gödröt, mely valószínűleg mamutcsapdaként szolgált kb. 15.000 éve. A gödör kb. 1,7 méter mély, átmérője kb. 22 méter. Több mint 800 mamutcsont került elő belőle, köztük egy olyan koponya is, melynek elülső részén lándzsától eredő sérülés figyelhető meg. A gödörben legalább 14 egyed csontjai kerültek elő, azonban néhány ló- és tevecsontot is sikerült azonosítani a mamutok mellett. A kutatók azt remélik, hogy a további ásatások során előkerülnek még ilyen mamutcsapdák.

S t a r i

Jankovci (Horvátország) mellett egy kb. 40 méter átmérőjű sírhalmot tártak fel a régészek. Egyméteres mélységben egy sírkamra került elő, melyben egy római kocsi maradványai kerültek elő, a hozzá tartozó lovak csontvázaival. A sírhalmot a Kr. u. 3. századra keltezik; ez az első ilyen lelet Horvátországban.

Az első római kori kocsis Horvátországban

A TÉRIDŐ VÁNDORAI

12

szöveg: Felföldi Szabolcs
rajz: Fekete Brigitta

94

Adam próbálta magát átverekedni a tömegen. Sorban lökdöste félre az összeverődött embereket, akik közelebb húzódtak a vérpadhoz, hogy jobban láthassák Marie halálát.

MIT MERÉ-SZELSZ?! MEGHALSZ, TE KIS FÉREG!!!

MARIE!!!
...

Uh... ADAM, SEGÍÍITS!! ÁÁÁÁÁÁÁÁÁÁÁÁ

Egy sötét ruhás alak, aki egy pillanattal korábban hátulról leütötte Adamot, egy erős mozdulattal hátrarántotta Adam elernyedt testét a tömegbe, a katona kardja így a fiú hűlt helyére csapott le.

Egy óra múlva az üres téren csak az elégett oszlopokból maradt zsarátnokok parázlottak...

Hasonlítsd össze a két képet!

Tíz olyan részletet találsz,
amely eltér. Keresd meg ezeket!

A részletekben rejlik!

Szókereső

A ló tréfás kedvű tulajdonosa egy betűrejtvénnel jelölte meg kedvenc jószágát. Ki lehet ő?

A betűrengetegben 26 szót, nevet, kifejezést rejtettünk el, amelyek a magazin aktuális számához kapcsolódnak. A szavakat vízszintes (balról jobbra) és függőleges (felülről lefelé) irányban haladva keresd meg, egy betű többször is felhasználható.

Ha megtaláltál minden szót, összesen 13 betű fog kimaradni. A maradék betűket összeolvasva jelen számunk megfejtését találod meg, amelyet 2020. május 11-ig várunk a hatartalanreg@gmail.com vagy a Móra Ferenc Múzeum címére (6720 Szeged, Roosevelt tér 1-3.). Megfejtőink között három nyereményt sorolunk ki.

M I N A R E T S Í R G G
 J Ó S K Ö N Y V R M E S
 Á V Ó B R O N Z K O R E
 V A S K O R F V L N M L
 A S P E V Z I A I G Á Y
 C K O R Á N P N M O N E
 K E R E S K E D E L E M
 A N C S I É R Á S H R Ú
 G G E Z R K Z L Y J Ó T
 Á Y L T Á C S A T A M E
 N E Á Z S I A K Á N A N
 Ö L N O M Á D S T E I N

KERESNDŐ SZAVAK

VASKENGYEL
 ROVÁSÍRÁS
 SELYEMÚT
 KERESKEDELEM
 PORCELÁN
 PERZSA
 JÓSKÖNYV
 STEIN
 MONGOL
 KAGÁN
 KÁN
 NOMÁD
 RÓMAI
 BRONZKOR
 MINARET
 LIMES
 VANDÁL
 GERMÁN
 CSATA
 KORÁN
 VASKOR
 ÁZSIA
 JÁVA
 KERESZT
 KÉK
 SÍR

Előző játékunk
 nyertesei:
 Dézsi Lászlóné,
 Kovács Andrea,
 Szabó Zoltán.
 Gratulálunk!

Kenyér balkáni módra

Egy különleges régészeti lelet világított rá nemrégiben, hogy érdemes a hazai gasztronómiai kutatásokra is figyelmet fordítani. A Tolna megyei Wosinsky Mór Múzeum munkatársai a török korból egy úgynevezett fazékkemencét találtak ugyanis Bonyhád mellett 2007-ben. A nagy méretű fazék belül égett meg, ami arra utal, hogy nem körülötte, hanem benne raktak tüzet. Ez egy olyan sütési technikára utal, ami térben és időben is igen elterjedt volt, és az ember egyik legalapvetőbb ételéhez kapcsolódik: ez pedig nem más, mint a kenyér. A Földközi-tenger nyugati csücskétől Ázsia keleti részéig a mai napig elterjedt, hogy egy kemence falára csapják föl a kenyértésztát, így egy laposabb, de általában kelt tésztából készült, törhető kenyeret kapnak. Ennek vastagsága és formája tájegységtől függ: lehet lapszerű, vékony, de szem alakú vagy akár zöldségekkel, hússal töltött buci is. Ennek a kemencének egy hordozható változata került a Tolna megyei településre 500 éve, valószínűleg a Balkánról érkező délszláv népességgel együtt.

E lelet előkerülése ritka lehetőséget biztosít a kutatók számára, hogy egy étel elkészítéséhez kapcsolódó eljárásokat, írott források nélkül vizsgálni/tesztelni tudjanak, így érdemes volt elkészíteni az edény másolatát, és különféle kenyereket sütni benne. A parázsral felmelegített edény falához az egyik oldalukon megnedvesített kenyereket „felcsaptuk”, így sütöttük meg, míg a kenyerek szép kérget nem kaptak. Végül egy kisebb, fából készült lapáttal nyúltunk alájuk, emeltük le őket az edény faláról. Íme az egyik kenyér, melyet akár sütőben, otthon is elkészíthetünk:

Hozzávalók az előtésztahoz:

- 3 dkg friss élesztő
- 100 g BL 80 kenyérliszt
- 1 dl meleg víz

Hozzávalók a kenyérhez:

- 500 g BL 80 kenyérliszt
- 4 dl meleg víz
- 2 kávéskanál só

Elkészítés:

Az előtésztahoz összedolgozzuk az élesztőt, a lisztet és a vizet, majd egy éjszakára állni hagyjuk. Ha nem először sütünk kenyeret, lehet kovászt is használni, ekkor viszont figyelni kell, hogy a hajtogatások és a pihentetések ideje órákkal fog megnövekedni.

Az előző este bekevert előtészta reggelre szépen elkezd dolgozni, megnövekszik és buborékos lesz. Egy másik tálban összekeverem a többi lisztet, a vizet és a sót, és ezt is állni hagyom kb. 30 percet. Ezt a masszát kinyújtom ujjnyi vastagra, az előtészta a közepére teszem és belehajtogatom a kinyújtott tésztába. Jó alaposan átgyúrom a tésztát, amíg szép sima felületű halmot nem kapok. Ekkor kb. 30 percet hagyom pihenni letakart edényben, de legalább addig, amíg a duplájára nem nő. A megkelt tésztát hajtogatni kezdem: a gombócot megfogom felül, majd kihúzom és ráhajtom az aljára. Elfordítom 90 fokban és újra megismétlem a hajtást, majd még kétszer fordítok és hajtok. Ekkor újra pihentetem kicsit egy lefedett edényben, lehetőleg szobahőmérsékleten. A tészta újra elkezd dolgozni, megdagad, majd láthatjuk, ahogy buborékos is lesz több helyen. Ekkor már nem nyomom meg nagy erővel, mert a gázbuborékokat megtartjuk, amelyek a folyamat során képződtek. Itt választhatunk: vagy négy egyenlő darabra osztjuk a tésztát és kisebb, lapos kenyereket készítünk, ahogy tehették ezt a fazékkemence oldalára csapva 500 éve, vagy a felosztott és ujjnyira nyújtott tésztába ízlés szerint hússal, zöldséges feltétet teszünk, majd összehajtogatjuk a tésztát, a széleit jól lenyomkodva. Ekkor érdemes tojássárgájával átkenni a felületet, és sütőpapírral fedett tepsire rakni. 200 °C-ra előmelegített sütőben, alsó-felső sütéssel (ha van, gőzölő funkcióval vagy egy vizes tálka elhelyezésével) süssük, amíg aranybarnára nem pirul a felülete.

Híd a múltba

programunk keretében támogatott kezdeményezések:

Múzeumi, régészeti kiadványok

Régészeti és képzőművészeti kiállítások

Orosz-Magyar Uráli Régészeti Expedíció

Szíriai magyar régészeti misszió

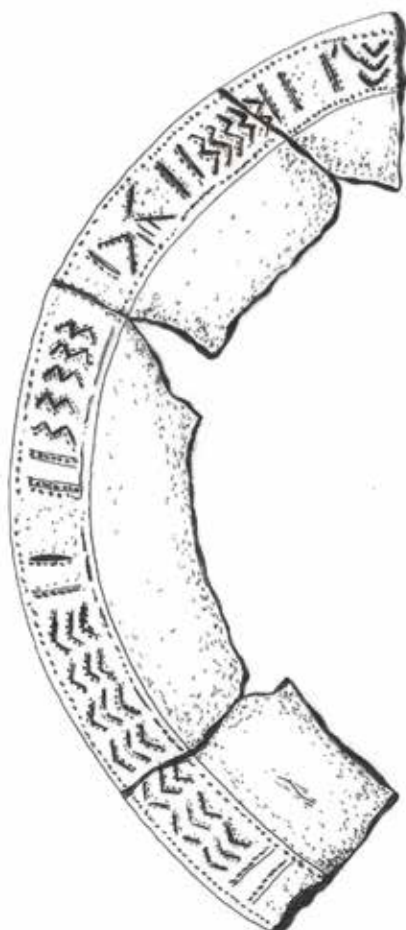
1000 éves sólyi templom

Egyetemi ösztöndíjak

Gyermekprogramok

VICVS TEVTO ÖRÖKSÉGVÉDELMI ALAPÍTVÁNY

Kérjük, támogasson adójának 1%-val! Adószámunk: 18714784213

A Salisbury Kft. a régészet és műtárgyvédelem terén hazánk egyik legrégebben működő magánvállalkozása.

Országosan akkreditált vállalkozásként a régészeti munkák valamennyi fázisához és az örökségvédelem területeihez kapcsolódva a legkorszerűbb technológia segítségével nyújt szolgáltatásokat.

www.salisbury.hu

Stílus és elegancia
AZ ALFÖLD SZÍVÉBEN

Élje át a 30-as évek
nemesi életének hangulatát

Kóstolja meg biztró
konyhánk ételremekeit

Tapasztalja meg a végtelen
nyugalmat a Körös partján

HERCEGASSZONY BIRTOK
WELLNESS & GARDEN

Veled lesz teljes...

5400 Mezőtúr, Hercegasszony útja 1.
Telefon: +36 56 200 166 info@hercegasszony.hu

WWW.HERCEGASSZONY.HU

www://

MORAMUZEUM.HU

MORAMUZEUM

A magazin támogatója

Nemzeti Kulturális Alap

